

TORKILD VINTHER | VIDAR ENEBAKK
JACOB C. HØLEN (red.)

VITENSKAPELIG
(U)REDELIGHET

Vitenskapelig (u)redelighet

Torkild Vinther
Vidar Enebakk
Jacob C. Hølen

Vitenskapelig (u)redelighet

CAPELEN DAMM
AKADEMISK

© Torkild Vinther, Vidar Enebakk og Jacob C. Hølen 2016

Dette verket omfattes av bestemmelsene i *Lov om opphavsretten til åndsverk m.v.* av 1961. Verket utgis Open Access under betingelsene i Creative Commons-lisensen CC-BY 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Denne tillater tredjepart å kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format, og å remixe, endre, og bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle, under betingelse av at korrekt kreditering og en lenke til lisensen er oppgitt, og at man indikerer om endringer er blitt gjort. Tredjepart kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller tredjepart eller tredjeparts bruk av verket.

Dette er en vitenskapelig antologi, hvor kapittel 2-7 er vurdert av eksterne fagfelle. Boka ble oppdatert med noen korreksjoner i november 2022. Se note til appendiks i kapittel 6 for nærmere redegjørelse.

Boken er finansiert av De nasjonale forskningsetiske komiteene.

Typesetting: Datapage India (Pvt.) Ltd.

Cover Design: Kristin Berg Johnsen

Cappelen Damm Akademisk/NOASP

noasp@cappelendam.no

<https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp>

Innhold

Innhold	5
Introduksjon Vitenskapelig (u)redelighet.....	9
<i>Vidar Enebakk, Jacob C. Hølen, Torkild Vinther</i>	
Uredelighet og vitenskapelighet.....	10
Skandaler og sanksjoner.....	11
Etikk eller juss.....	12
Ulike perspektiver.....	14
Referanser	16
Kapittel 1 Arbeidet med vitenskapelig uredelighet i et komparativt lys.....	17
<i>Torkild Vinther</i>	
Abstract	17
Innledning.....	18
Utviklingen i en rekke utvalgte land.....	19
Utviklingen i Nord-Amerika.....	19
Utviklingen i Norden.....	23
Utviklingen ellers i Europa.....	26
Sentrale utviklingstrekk.....	29
Norge i et komparativt lys.....	31
Avslutning	36
Referanser	37
Kapittel 2 Kan man være bare litt uredelig?	40
<i>Rune Nydal, Berge Solberg</i>	
Abstract	40

INNHOOLD

Det uetiske ved vitenskapelig uredelighet	41
Kan man være «litt» vitenskapelig uredelig?	42
Klanderverdighet og diskutabel forskningspraksis	48
Uredelighetens eller kvalitetens gråsoner?	52
Forskningsutvalg og forskningsetiske utvalg - hva er forskjellen?	55
Lovregulering, sanksjonering og etikk	57
Forskning i endring og velartikulerte standarder for god forskning	61
Avslutning: Tenker vi i retning av etikk eller kvalitet?	62
Referanser	65
Kapittel 3 God og dårlig henvisningsskikk i forskning	67
<i>Ragnvald Kalleberg</i>	
Abstract	67
Innledning	68
Hva er plagiat? Hvor stort omfang har problemet?	69
Vitenskapenes interne normer (institusjonelle imperativer)	74
De interne normene: tre typologier	76
En sammenlignende drøfting av typologiene	79
Hvorfor er plagiat forbudt og god henvisningsskikk påbudt?	81
Om å fremme god henvisningsskikk	88
Referanser	95
Kapittel 4 Om vitenskapelig redelighet og dens fremme	99
<i>Anne-Hilde Nagel</i>	
Abstract	99
Innledning	100
Rammer for redelighetsnormer	102
Hva i forskningen berøres av vitenskapelige redelighetskrav?	102
Hvem gjelder redelighetsnormene for?	102
Grenser mellom redelighet og uredelighet	103
Tre viktige redelighetsnormer	105
Etterrettelighet	106
Etterprøvnbarhet	110
Elskverdighet	115

Hva kan gjøres for å fremme god akademisk folkeskikk? Om ansvar og noen konkrete tiltak.....	117
Referanser	126

Kapittel 5 Plagiatbegrepet i forskningssammenheng 130

Ole-Andreas Rognstad, Harald Irgens-Jensen

Abstract	130
Innledning.....	131
Opphavsrettens og forskningsetikkens skranker for bruk av andres arbeider.....	135
Forvirring om plagiatbegrepet.....	140
Forholdet mellom plagiatbegrepets «objektive» og «subjektive» side.....	143
Hva med «selvplagiat»?	148
Avslutning	151
Referanser	152

Kapittel 6 Uredelighet i forskning - hva vet vi? 155

Bjørn Hofmann

Abstract	155
Innledning.....	156
Omfang internasjonalt	157
Norden og Norge.....	161
Motiver: Hvorfor fusker forskere?	168
Hvordan går det med dem som fusker?	169
Hva hjelper?.....	170
Hva vi vet, og hva vi ikke vet.....	171
Avslutning	173
Referanser	174
Appendiks Utvalgte enkeltsaker i Norge	179

Kapittel 7 Vitenskapelig publiseringsetikk: Å sikre kvaliteten på forskningslitteraturen 186

Charlotte J. Haug

Abstract	186
Innledning.....	187
Historikk	189
Hvordan håndtere mistanke om uredelighet i publikasjoner?	192

INNHOOLD

Den virkelige verden	194
Nye muligheter, nye utfordringer	199
To accept, reject, correct, retract - and to protect	200
Referanser	201
Bidragstere	202

INTRODUKSJON

Vitenskapelig (u)redelighet

Vidar Enebakk, Sekretariatsleder for Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH)

Jacob C. Hølen, Sekretariatsleder for Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag (NEM)

Torkild Vinther, Sekretariatsleder for Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Granskingsutvalget)

I denne antologien har vi samlet bidrag fra flere forskere, som presenterer ulike perspektiver på vitenskapelig redelighet – og uredelighet. De representerer et bredt spekter av fagområder, og mange av dem har erfaring enten fra Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Granskingsutvalget) eller fra de tre nasjonale forskningsetiske komiteene for henholdsvis medisin og helsefag (NEM), naturvitenskap og teknologi (NENT) og samfunnsvitenskap og humaniora (NESH).

Formålet med boka er ikke å gi entydige og endelige svar på hva vitenskapelig uredelighet er. Tvert imot handler det om å formidle

et mangfold av posisjoner og perspektiver. Bidragene viser blant annet at forskningsetikk handler om mye mer enn gransking av uredelighet. Arbeidet med forskningsetikk handler først og fremst om å *fremme* god forskningsskikk og å *forebygge* uskikk. I tittelen på boka har vi derfor satt u-en i parentes.

Uredelighet og vitenskapelighet

Hva er «uredelighet»? I normativ forstand dreier uredelighet seg dypst sett om brudd på den vitenskapelige sannhetsforpliktelsen. Debatten kan føres tilbake til antikken og til skillet mellom filosofi og sofisterei. Mens filosofene brukte logikk og systematikk i sin søken etter sann kunnskap, brukte sofistene retorikken til å overtale snarere enn å overbevise, være seg i politikken eller i etikken. I følge filosofene forsøkte sofistene å forfalske, fordreie eller holde tilbake sannheten. De var med andre ord uredelige. Redelighet, derimot, handler om å snakke sant (Pontoppidan 2007).

Hva da med «vitenskapelig redelighet»? Moderne vitenskap vokste på 1600-tallet fram i et oppgjør med antikkens metafysikk og tro på en absolutt sannhet. Vitenskapelig kunnskap var i beste fall sannsynlig. Vitenskapene hadde like fullt sannhetssøken som et felles normativt utgangspunkt – ofte omtalt som et institusjonelt imperativ og som «vitenskapens ethos». Ved bruk av vitenskapelige metoder kunne forskerne skape et sikkert fundament, som framtidige forskere trygt kunne bygge videre på – oppsummert i Newtons berømte formulering fra 1675: «If I have seen farther, it is by standing on the shoulders of giants» (Merton 1993). Nye metoder i seg selv var imidlertid ikke tilstrekkelig. Forskerne måtte også *offentliggjøre* sine funn og *kritisere* hverandres resultater for å utvikle ny og sikker kunnskap. Derfor er åpenhet og integritet grunnleggende redelighetsnormer sammen med krav om etterrettelighet og etterprøvbarehet. Det handler altså ikke bare om å søke sannhet, men også om å snakke sant. Tillit forutsetter troverdighet (Shapin 1994).

I nyere tid har tilliten til forskning vært utfordret fra flere hold, og forskningsetikken har vokst fram i spenningsfeltet mellom vitenskap og samfunn. Etter andre verdenskrig førte de grusomme eksperimentene i tyske konsentrasjonsleire til økt bevissthet om både *forsvarlig* forskning og krav om *samtykke* ved deltakelse i forskning. Innenfor samfunnsvitenskap og humaniora var det økt oppmerksomhet rundt interessekonflikter og respekten for ulike kulturer og grupper i samfunnet. Og i naturvitenskapene førte debatter om atomvåpen og forurensning til formuleringen av prinsipper om bærekraft og føre-var. Forskningsetikken skulle bidra til vern av individet, samfunnet og naturen. Men selv om debatter om vitenskap og samfunn ofte var intense, var det få som stilte spørsmålsteget ved vitenskapens integritet og troverdighet.

Skandaler og sanksjoner

Siden 1980-åra har det vært en markert økning i antall avsløringer av fusk i forskning. Slike saker svekker ikke bare tilliten til forskning i samfunnet, de bidrar også til at selve forskningen blir svekket. Vannskillet i norsk sammenheng var Sudbø-saken: I januar 2006 ble det avdekket at den anerkjente kreftforskeren Jon Sudbø hadde fabrikkert data i en artikkel i *The Lancet* året før. Granskingen av saken avslørte at flere av Sudbøs tidligere artikler også var basert på et fiktivt pasientmateriale. Mest omtalt i dag er Macchiarini-saken: I januar 2016 rapporterte det svenske dokumentarprogrammet *Uppdrag granskning* om den omfattende kritikken og mistenksomheten rettet mot stjernekirurgen Paolo Macchiarini, tilknyttet Karolinska Institutet i Stockholm. Han hadde blant annet operert inn kunstige struperør på pasienter, og til tross for at flere hadde dødd i etterkant av inngrepene, hadde den svenske institusjonen tilsynelatende ikke gjort noe med saken. Skandalen har rystet den forskningsetiske debatten både i Sverige og internasjonalt, og i

september 2016 ble hele styret ved Karolinska Institutet avskjediget. Disse sakene er selvsagt både spesielle og spektakulære, men det finnes også mange nyanser og gråsoner på skalaen fra fusk og diskutabel forskning til slurv, sjuusk og snusk.

På grunn av det økte omfanget av forskningsfusk har mange land iverksatt ulike tiltak for å forebygge uskikk og fusk. I noen land finnes det systemer for sanksjonering og straff ved alvorlige brudd på god vitenskapelig praksis. Denne håndteringen kan, på den ene siden, bygge på prinsippet om *akademisk selvregulering*, hvor forskersamfunnet selv setter standardene og sanksjonerer brudd. På den andre siden kan det være snakk om *juridisk regulering*, hvor uredelighet er nedfelt i lovverket og blir håndtert som brudd på juridiske lover. Både forskningen og forskningsetikken havner dermed i en spenning mellom *intern* selvregulering og *ekstern* lovregulering. Dette kan skape uklarheter om hva som er det normative grunnlaget for håndteringen av saker hvor det foreligger mistanke om fusk. Det kan også være uklart hva sentrale begreper som «uredelighet» og «god vitenskapelig praksis» faktisk betyr i ulike sammenhenger. Konsekvensen har vært en økt bevissthet rundt forskningsetikken de siste førti årene, men også økt byråkratisering av behandlingen av uredelighet.

Etikk eller juss

Forskjellen mellom etikk og juss har preget mye av debatten i Norge siden sommeren 2006, da vi fikk kunngjort en ny «Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning». Denne lå også til grunn for etableringen av et Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Ot.prp. nr. 58 (2005–2006)). Loven trådte i kraft 1. juli 2007 og hadde flere formål, blant annet å sikre uavhengigheten til de forskningsetiske komiteene og å skissere rammene for håndteringen av mulige brudd på god vitenskapelig praksis. Sudbø-saken bidro samtidig til et sterkt fokus på gransking og mulige sanksjoner,

og en egen definisjon av «vitenskapelig uredelighet» ble tatt inn i loven:

Med vitenskapelig uredelighet menes forfalskning, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd med god vitenskapelig praksis som er begått forsettlig eller grovt uaktsomt i planlegging, gjennomføring eller rapportering av forskning (§ 5).

I forarbeidene til loven ble det presisert at det sentrale begrepet «god vitenskapelig praksis» var knyttet til «forskningens sannhetssøken» (Ot.prp. nr. 58 (2005-2006), s. 9). Dette harmonerte med den forskningsetiske forståelsen formulert av NEM, NESH og NENT i 1997 i en rapport om *Fusk i forskning*, hvor uredelige handlinger var alvorlige brudd «på forskningens normer knyttet til forskernes sannhetsforpliktelse» (NEM, NENT og NESH 1997, s. 25). Tilsvarende i retningslinjene til NESH fra 2006, under punkt 27 om vitenskapelig redelighet: «Uredelighet dreier seg om brudd på vitenskapens sannhetsbestrebelse» (NESH 2006, s. 25). Uredelighet defineres med andre ord som et brudd på et sett av *redelighetsnormer* knyttet til sannhetssøken og sannhetsforpliktelse. Forskningsetikken omfatter selvsagt også en rekke andre normsystemer knyttet til vern av mennesker, samfunn og natur. Uredelighet derimot, handler om brudd på «vitenskapens ethos», og her er det vitenskapens troverdighet og tillit som er skadelidende og derfor må vernes.

Arbeidet i Granskingsutvalget har vist at det er vanskelig å håndtere forskningsetikkloven i praksis. Et problem er at den juridiske definisjonen av «plagiat» som er nedfelt i loven ikke nødvendigvis er sammenfallende med definisjonen av plagiat internt i forskersamfunnet. Et annet er at «vitenskapelig uredelighet» i loven har et høyt skyldkrav. Bruddene må være «begått forsettlig eller grovt uaktsomt» (§ 5). Det betyr at plagiat i *objektiv* forstand ikke nødvendigvis utgjør vitenskapelig uredelighet etter loven. Tilsvarende kan det være alvorlige brudd i forskningsetisk forstand, for eksempel

manglende innhenting av samtykke, som likevel faller utenfor lovens juridiske definisjon av uredelighet. Et tredje problem er at selve begrepsbruken i forskningsetikkloven og i benevnelsen på det nasjonale Granskingsutvalget er uklar: Utvalget gransker jo ikke redelighet, men mistanker om uredelighet.

Mye av debatten rundt forskningsetikk har i løpet av de siste ti åra havnet i skyggen av en ganske snever og spesialisert debatt om gransking og uredelighet. Forskningsetikkens *proaktive* fokus på å fremme god vitenskapelig praksis er blitt fortrenget til fordel for et *reaktivt* fokus på juridiske spørsmål om skyld, sanksjoner og straff.

Høsten 2014 varslet Kunnskapsdepartementet at de ville evaluere forskningsetikkloven. Forslag til en ny lov ble lagt fram av regjeringen i september 2016 (Prop. 158 L 2015–2016). De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK) var kritiske til noen av endringene, for eksempel av den sentrale definisjonen av «uredelighet». I lovutkastet er blant annet den sentrale formuleringen «god vitenskapelig praksis» i selve definisjonen byttet ut med «anerkjente forskningsetiske normer», uten at det kommer tydelig frem hva denne endringen faktisk innebærer. Gitt at den nye loven vil legge rammene for det forskningsetiske arbeidet i framtiden, håper vi denne antologien kan bidra til en bedre og bredere debatt.

Ulike perspektiver

I kapittel 1 skisserer Torkild Vinther hvordan uredelighet har vært håndtert ulikt i forskjellige land siden 1990-åra, hvilke spørsmål som er de mest sentrale i den internasjonale debatten, samt hvordan utviklingen i Norge kan forstås i et komparativt lys. I kapittel 2 drøfter Rune Nydal og Berge Solberg fundamentale filosofiske spørsmål knyttet til forskningsetikklovens definisjon av vitenskapelig

uredelighet og andre alvorlige brudd. I kapittel 3 rekonstruerer Ragnvald Kalleberg vitenskapenes normative grunnlag (vitenskapens ethos) med utgangspunkt i arbeidene til Robert K. Merton, Knut Erik Tranøy og Jürgen Habermas. I kapittel 4 argumenterer Anne-Hilde Nagel for betydningen av forebyggende arbeid og av å fremme «god akademisk folkeskikk» allerede i utdanningen. I kapittel 5 drøfter Ole-Andreas Rognstad og Harald Irgens-Jensen plagiattbegrepet både i forskningen og i forskningsetikkloven, samt hvordan dette skiller seg fra opphavsretten og åndsverksloven. I kapittel 6 gir Bjørn Hofmann en oversikt over forskningen på uredelighet både internasjonalt og i Norge, og problematiserer hva ulike undersøkelser forteller oss om både omfanget av og ulike former for fusk i forskningen. Avslutningsvis, i kapittel 7, forklarer Charlotte Haug hvordan den generelle forskningsetikken de senere åra har blitt supplert med en egen publiseringsetikk, en utvikling som har vært ledet av fremragende medisinske tidsskrifter og den internasjonale *Committee on Publication Ethics* (COPE).

Samlet gir forfatterne viktige bidrag til forståelsen av uredelighet og vitenskapelig redelighet. I boka finnes et mangfold av perspektiver fra den forskningsetiske debatten, noen overlappende og noen motstridende. På denne måten formidler antologien også noen av de uklarerhetene som finnes internasjonalt, for eksempel når det gjelder betydningen av *research integrity* og behandlingen av *scientific misconduct* (European Science Foundation/All European Academies 2011; NordForsk 2014; Science Europe 2015). Det finnes med andre ord ingen entydige definisjoner, ingen felles tilnærming til problemet, og følgelig heller ikke noen enkle svar.

Vi håper denne antologien vil være en viktig ressurs for studenter og forskere, ikke minst i undervisning og opplæring, men også for andre som er involvert i arbeidet med å forebygge uredelighet og fremme god vitenskapelig praksis.

Referanser

- European Science Foundation/All European Academies (2011). *The European Code of Conduct for Research Integrity*. (http://www.esf.org/fileadmin/Public_documents/Publications/Code_Conduct_ResearchIntegrity.pdf).
- NEM, NENT og NESH (1997). *Fusk i forskningen. En studie av uredelighet og diskutabel forskning ved norske universiteter*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NESH (2006). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NordForsk (2014). *Research Integrity in the Nordic Countries – national systems and procedures* (https://www.nordforsk.org/no/publikasjoner/publications_container/research-integrity-in-the-nordic-countries-2013-national-systems-and-procedures)
- Merton, R.K. (1993). *On the Shoulders of Giants. The Post-Italianate Edition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ot.prp. nr. 58 (2005–2006). Om lov om behandling av etikk og redelighet i forskning.
- Pontoppidan, C. (2007). *Er retorikken farlig? – Er etikken? En kritisk diskusjon af den etiske norm uredelighed*. Speciale i retorik. København: Københavns Universitet.
- Prop. 158 L (2015–2016). Lov om organisering av forskningsetisk arbeid (forskningsetikkloven).
- Shapin, S. (1994). *A Social History of Truth. Civility and Science in Seventeenth Century England*. Chicago: University of Chicago Press.
- Science Europe (2015). *Research Integrity: What it means, why it is important and how we might protect it* (<http://www.scienceeurope.org/research-integrity-what-it-means-why-it-is-important-and-how-we-might-protect-it/>)

KAPITTEL 1

Arbeidet med vitenskapelig uredelighet i et komparativt lys

Torkild Vinther, Sekretariatsleder for Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Granskingsutvalget)

Abstract

Dealing with research misconduct in different countries with a special focus on Norway

Formalized, systematic approaches to handling possible research misconduct are a fairly recent invention. Who were the first to establish national systems? How do approaches and policies vary in different countries? How is misconduct defined? Who is responsible for dealing with allegations of research misconduct and according to which rules or agreements? How is research integrity promoted? This chapter looks at these questions via a brief overview of developments in different countries and some key issues. The overview indicates that while the challenges in many ways are the same, reactions, solutions and policies differ widely, ranging from hardly any focus on research misconduct

in some institutions and/or countries, to complex regulation in others. Norway belongs to this latter category and is one of the few countries with a rather elaborate system regulated by law. The strengths and weaknesses of the “Norwegian model” are discussed and compared primarily with the “Canadian model”, which represents quite a different way of regulating misconduct and promoting research integrity.

Innledning

Hvordan forholder man seg til uredelighet i forskjellige land? Hvilken policy har vært og er gjeldende? Hvordan definerer og behandler man uredelighet? Hvordan er ansvaret fordelt? Hva har vi gjort i Norge? Det er noen av spørsmålene som behandles i dette kapitlet. Vi skal se nærmere på noen land hvor det er innført forskjellige tiltak for håndtering av uredelighet. Disse initiativene kan imidlertid ikke drøftes isolert fra arbeidet med å fremme god skikk. Derfor vil vi også komme nærmere inn på dette.

Før 1990-tallet ble mistanker om uredelighet behandlet ganske vilkårlig, hvis de ble behandlet i det hele tatt. Det var også en utbredt oppfatning om at uredelighet forekom ganske sjelden.¹ Mange saker ble utvilsomt fortiet, feid under teppet eller behandlet bak lukkede dører. Mange mistanker ble heller ikke anmeldt. Det var en herskende oppfatning at en åpen behandling kunne skade både forskningen og omdømmet til de involverte forskningsinstitusjonene. Det begynte imidlertid å endre seg på slutten av 1980-tallet.

1 I 1987 skrev redaktøren for *Science*, Daniel E. Koshland, at det var beundringsverdig og passende at National Institute of Health (NIH) og forskjellige universiteter hadde innført prosedyrer for å håndtere forskningssvindel («fraud»). Samtidig påpekte redaktøren at man må erkjenne at 99,9999 prosent av (vitenskapelige) rapporter er presise og sanne. Koshland mente det ikke var bevis for at det lille antall saker som var kommet frem, nødvendiggjorde en fundamental endring i de rutine som hadde produsert så mye god forskning. (Koshland, D.E. (1987). *Fraud in Science*, *Science* 235: 141.)

I del 1 skal vi se nærmere på utviklingen i ulike land. Og det begynte i Nord-Amerika, nærmere bestemt i USA, hvor de tok utgangspunkt i ekstern regulering og behandling av uredelighet (*Research Misconduct*). Dette skilte seg fra utviklingen i Canada, hvor man tok utgangspunkt i forskningens selvregulering og arbeidet med å fremme god vitenskapelig praksis (*Research Integrity*). Disse to modellene danner utgangspunktet for den videre drøftingen av utviklingen først i Norden og deretter i resten av Europa. I del 2 skal vi drøfte noen sentrale utviklingstrekk og skissere noen likheter og forskjeller mellom landene. Og i del 3 skal vi se nærmere på utviklingen i Norge både i lys av de andre landene og de sentrale utviklingstrekene. Her vil vi også komme tilbake til den canadiske modellen som et godt alternativ til den amerikanske og juridiske modellen som i dag har stor innflytelse både i Europa og internasjonalt.

Utviklingen i en rekke utvalgte land

Utviklingen i Nord-Amerika

På begynnelsen av 1980-tallet var det liten oppmerksomhet omkring uredelighet, og under en kongresshøring i Washington 31. mars 1981 uttalte daværende leder av National Academy of Sciences (NAS), Philip Handler, følgende:

The matter of falsification of data, I contend, need not be a matter of general societal concern. It is rather, given the size of the total research effort, a relatively small matter which is generated within and is normally effectively managed by that smaller segment of the larger society, which is the scientific community itself.

It occurs in a system that operates in an effective, democratic, self-correcting mode – the very «peer review system...» (Hearings Committee 1981, s. 10–11)

Utsagnet viser at mange i forskningsmiljøene ikke så på uredelighet som noe stort problem. Kongresshøringen i USA var imidlertid foranlediget av store skandaler og mediasaker som involverte forskere ved ledende amerikanske universiteter. Disse sakene skapte debatt og var med på å endre holdningene i USA, som ble det første landet hvor problemet med vitenskapelig uredelighet førte til en *nasjonal* respons. (Rennie og Gunsalas 2008, s. 34). Diskusjonen i USA er viktig også fordi den bidro til utviklingen av konkrete løsningsforslag i Norden og senere i andre deler av Europa.

Det er ikke helt enkelt å oppsummere kort det som skjedde i USA. Det var en lang debatt på 1980- og 90-tallet om synet på uredelighet (Steneck 2008). Kommisjoner ble nedsatt, kongresshøringer avholdt og utredninger utarbeidet. Noen temaer dominerte debatten: Var det behov for regulering utenfra? Hvordan skulle uredelighet defineres? Hvem skulle behandle saker, og hvordan?

På den ene siden hadde man store deler av forskersamfunnet og dets faglige organisasjoner, og på den andre siden det politiske og administrative systemet, først og fremst på føderalt nivå. Forskersamfunnet ønsket minst mulig innblanding, samt en snever og presis definisjon av uredelighet. Fra politisk og administrativ side «fulgte man pengene». Offentlige midler til forskning skulle ikke misbrukes, og dersom det ble oppdaget noe slikt, skulle det reageres hardt med regulering og sanksjoner. Hva ble resultatet? Området ble regulert, ikke ved lov, men ved føderale forordninger. Det ble stilt krav om at forskningsinstitusjonene skulle ha lokale ordninger for håndtering av mistanker om uredelighet, og at alvorlige saker skulle rapporteres såfremt forskningen involverte føderale midler. Institusjonene skulle også etablere såkalte «Research Integrity Offices» (RIO) med ansvar for å registrere mistanker og behandle saker.

Systemet er i hovedsak det samme i dag. Institusjonene har ansvaret lokalt, men skal likevel stå til ansvar for dem som finansierer forskningen.

Det betyr at føderale, finansierende organer spiller en viktig rolle, ikke minst *National Science Foundation* (NSF), *The Public Health Service* (PHS) og *National Institute of Health* (NIH). De nasjonale forskningsfinansierende organene har egne avdelinger for håndtering av uredelighet. PHS (NIH) har *Office of Research Integrity* (ORI), mens NSF har *Office of the Inspector General* (OIG). NIH og NSF kontrollerer til sammen over 50 prosent av all føderal finansiert offentlig forskning i USA, så dette er viktige nasjonale aktører også når det gjelder uredelighet (Anderson mfl. 2013, s. 223).

Det amerikanske systemet er lite smidig og preget av kompliserte juridiske regler og prosesser. Rettssikkerheten for de involverte spiller en viktig rolle. Partene involverer ofte advokater med mulighet for endelig avgjørelse ved en domstol. Men også føderale myndigheter kan gripe inn hvis ikke all saksbehandling er gått «etter boken». Saksbehandlingen tar derfor som regel lang tid, ofte flere år, først på lokalt nivå dernest på føderalt nivå. Mistanker kan rapporteres både lokalt og føderalt. Men i utgangspunktet behandles sakene først lokalt med innsamling av dokumentasjon og høring av parter. Deretter blir sakene rapportert til føderalt nivå, som (re) vurderer saken, og kommer med forslag til sanksjoner.

Men la oss gå tilbake til utgangspunktet og se nærmere på selve definisjonen av uredelighet. I 1989 ble følgende definisjon innført etter press fra Kongressen: «Fabrication, falsification, plagiarism and other practices that seriously deviate from those that are commonly accepted within the scientific community» (Sitert fra Rennie mfl. 2008, s. 35).

Vektleggingen av fabrikkering, falsifikasjon og plagiering (FFP) ble akseptert uten videre, men den vage formuleringen om andre (alvorlige) avvik ga opphav til debatt og misnøye i forskersamfunnet. Hvordan skulle forskere vite hva som var alvorlig avvik utover FFP? Hvordan kunne forskere bli stemplet og stigmatisert på et så tvilsomt grunnlag?

I 1990 utstedte Clinton-administrasjonen nye føderale retningslinjer, samt en revidert definisjon av uredelighet. Den omfattet nå bare FFP. Andre avvik og hederlige feil (*honest error*) var ikke å betrakte som uredelighet og følgelig heller ikke gjenstand for gransking og sanksjoner. Samtidig ble det stilt krav om at uredelighet kun forelå når bruddene (FFP) var begått bevisst eller grovt uaktsomt og når det var overvekt av bevis (*preponderance of evidence*). Det var med andre ord en snever definisjon med høy terskel for sanksjonering.

Også i Canada har man et nasjonalt system forankret i de nasjonale forskningsrådene: *Canadian Institutes of Health Research* (CIHR), *Natural Sciences and Engineering Research Council of Canada* (NSERC) og *Social Sciences and Humanities Research Council* (SSHRC). Men arbeidet i Canada er organisert på en helt annen måte.

I 2007 satte de tre forskningsrådene (*Tri-Agency*) i gang et prosjekt for å forebygge uredelighet og fremme god vitenskapelig praksis. Det resulterte i en rapport i 2009 som blant annet omfattet en analyse av andre lands systemer (Hickling Arthurs Low 2009). Canadierne ønsket seg et fleksibelt system som ikke var lovfestet og som enkelt kunne forbedres etter hvert som man gjorde flere erfaringer. I 2011 innførte derfor Tri-Agency forskningsetiske retningslinjer som alle forskere og forskningsinstitusjoner må følge for å kunne få finansiering fra føderalt nivå. Handlinger som ikke er i tråd med disse retningslinjene, er i utgangspunktet brudd på god eller ansvarlig vitenskapelig praksis (*responsible conduct of research*). Canada har følgelig ingen egentlig definisjon på uredelighet og heller ikke noen betingelser om alvorlighetsgrad eller intensjon. Retningslinjene er utgangspunktet.²

2 Se f.eks.: http://www.nserc-crsng.gc.ca/NSERC-CRSNG/Policies-Politiques/tpsin-tegrity-picintegritie_eng.asp; og <http://www.rcr.ethics.gc.ca/eng/policy-politique/framework-cadre/>. (Begge lastet ned 4. oktober 2016.)

Ved mistanke om mulige brudd på retningslinjene skal institusjonene undersøke disse og avgi en rapport. Spørsmålet om skyld eller intensjon tas først i betraktning når man skal fastsette oppfølging og eventuell sanksjonering på lokalt nivå. Alle rapporter sendes til Tri-Agency, der et panel vurderer den lokale behandlingen og oppfølgingen. Råd fra panelet kan danne grunnlag for at Tri-Agency foretar en egen oppfølging, som blant annet kan medføre tilbakebetaling av midler. Den canadiske modellen skiller seg altså betydelig fra den amerikanske modellen, og vi skal komme tilbake til dem begge i forbindelse med utviklingen i Norge.

Utviklingen i Norden

I Danmark valgte forskersamfunnet fra starten av en «frivillig» nasjonal og sentralisert modell i første rekke dekkende helsefaglig forskning. Begrunnelsen var at i små land kommer interessekonflikter «altfor tett på», slik at universiteter og akademiske institusjoner ikke ønsket å gå inn i sakene. Man hadde ikke noen definisjon, men tok utgangspunkt i brede begreper som «svikefulle handlinger» eller «grove tilfeller av slurv» når man skulle avgrense uredelighet. Og selv om det sentrale utvalget (UVVU) ikke baserte seg på en definisjon av FFP, viste det seg at utvalget i mange saker de facto tok utgangspunkt i nettopp FFP (UVVU 1995, s. 73). I 1998 ble det tatt initiativ til en lovfestet ordning (nå bestående av tre underutvalg med en felles leder) som dekket alle fagområder. «Frivilligheten» ble nå erstattet av en lovregulering med krav til subjektiv skyld, samtidig som FFP og andre alvorlige brudd ble definisjonen på uredelighet. Selv om det er kommet flere (lov)endringer etter hvert, er det prinsipielt sett samme ordning man har i dag. Større endringer kan imidlertid være på vei. En ekstern arbeidsgruppe nedsatt av vitenskapsministeren kom med en rekke anbefalinger i en rapport i slutten av 2015. (Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation 2015). En revidert lov er under forberedelse.

Også Finland var tidlig ute etter europeisk målestokk. Allerede i 1991 nedsatte Undervisningsministeriet et rådgivende forskningsetikktutvalg (TENK), som skulle initiere en debatt og fremme initiativer om forskningsetikk. I 1994 publiserte TENK praktiske retningslinjer for håndtering av mistanke om vitenskapelig uredelighet. Disse er senere blitt oppdatert flere ganger, senest i 2012. Også i Finland opererer man med FFP, men her har de også lagt til «urettmessig tilegnelse» av andres ideer eller resultater. Den finske ordningen er spesiell på den måten at universiteter, høyskoler og de fleste forskningsinstitusjonene *frivillig* har forpliktet seg til å følge TENKs retningslinjer. De beskriver hva som er god praksis, samt hva som er uredelighet eller dårlig praksis. Saker skal behandles lokalt av en ekspertgruppe basert på retningslinjene, som inneholder en tolvpunkts prosedyreliste. Det nasjonale utvalget skal så informeres om behandlingen. Den innklagede eller varsleren kan be om en uttalelse fra TENK, som vel å merke ikke gransker saker selv. TENK kan derimot be en forskningsinstitusjon om å foreta en helt ny undersøkelse. Utvalget har også en rådgivende og forebyggende rolle. (TENK 2012).

I Sverige etablerte man i 1997 en ekspertgruppe som skulle behandle saker innenfor det medisinske området. Denne var virksom i noen år. (Nylenna mfl. 1999). Et par år senere kom en offentlig utredning om «God sed i forskning» (SoU 1999). Denne inneholdt noen forslag til hvordan man skulle innrette seg i Sverige, men la ikke opp til konkrete tiltak eller endringer. I 2001/2002 nedsatte Vetenskapsrådet en ekspertgruppe som skulle foreta undersøkelser om uredelighet innenfor alle fagområder. Utgangspunktet var lokalt ansvar, og gruppen kunne ta saker, men *bare* hvis rektor ved et universitet eller høyskole anmodet om dette. For andre forskningsinstitusjoner var det ikke noen nasjonal ordning. Ekspertgruppen opererte ikke med noen egentlig definisjon, men skulle vurdere om det forelå avvik fra god vitenskapelig praksis. Ordningen opphørte

etter cirka sju år. En tilsvarende ordning ble fra 2010 knyttet til det Centrale Etikprøvningsnämnden, der det ble nedsatt en ny ekspertgruppe. I 2005 utga Vetenskapsrådet retningslinjer om «God forskningssed», som også omfattet (u)redelighet, og disse ble revidert i 2011 (Gustafsson mfl. 2011).

Den svenske ordningen er og har vært særdeles omdiskutert. (Hermeren 2015, s. 42-45). Kritikken har blant annet gått ut på at det mangler et uavhengig nasjonalt organ som supplement til lokale ordninger. Det at rektor kan forhindre at en sak blir lagt frem for det nasjonale utvalget, og at den nasjonale ordningen kun gjelder universitets- og høyskolesektoren, har også ført til kritikk. Senest har det vært omfattende kritikk av manglende behandling av den svært omtalte Macchiarini-saken ved Karolinska Institutet.³ I oktober 2015 utpekte regjeringen en offentlig utreder som skal vurdere behovet for endringer i Sverige. Det forventes å foreligge en rapport våren 2017 (Regjeringen 2015).

Norge kopierte til en viss grad den danske ordningen: De nasjonale forskningsetiske komiteene har eksistert siden 1990. I 1994 ble det opprettet et nasjonalt utvalg for gransking av uredelighet \innen helsefaglig forskning. Som i Danmark var utvalget tilknyttet forskningsrådet. En vesentlig forskjell var likevel at mens det danske utvalget kunne/skulle behandle alle alvorlige saker, så kunne det norske utvalget kun behandle en sak dersom den ansvarlige institusjonen aksepterte dette. I motsetning til det danske utvalget la det norske også stor vekt på forebyggende virksomhet. (Norges Forskningsråd 2001).

I regjeringens forskningsmelding fra 1999 ble det fremmet forslag om en nasjonal ordning, og i 2001 forelå en innstilling fra en

3 Saken har vært mye omtalt i medier. Se f.eks.: <https://www.etikkom.no/Aktuelt/Fagbladet-Forskningsetikk/arkiv/2016/2016-1/stjernekirurgen-som-falt-til-jorden/>. (Lastet ned 5. oktober 2015.)

arbeidsgruppe nedsatt av Norges forskningsråd med forslag om å opprette et nasjonalt utvalg som dekket *alle* fagområdene. Det nye utvalget skulle *ikke* være lovhjemlet. (Norges Forskningsråd 2001). Det eksisterende Utvalget for helsefaglig forskning ble lagt ned i påvente av en ny ordning, men så skjedde det ikke så mye før Sudbø-saken (jf. Introduksjonen). Saken ble omtalt langt utover Norges grenser, ikke minst på grunn av de mange og alvorlige bruddene på god praksis. (Granskingskommisjon 2006).

Gjennomgangen viser at de nordiske landene har valgt forskjellig tilnærming til behandlingen av uredelighet, noe som også framgår av NordForsk-rapporten *Research Integrity in the Nordic Countries* fra 2015.

Utviklingen ellers i Europa

Utenfor Norden markerte Tyskland seg tidlig, det vil si i slutten av 1990-årene, ved å ta opp spørsmålet om uredelighet på nasjonalt nivå. Her førte en usedvanlig alvorlig sak, til at forskningsrådet, *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (DFG), i 1997 nedsatte en internasjonal kommisjon som skulle se på «Unredlichkeit» i det tyske forskningssystemet. Kommisjonen konkluderte med at uredelighet ikke fullstendig kunne unngås. Derfor var forebygging avgjørende. Løsningen var derfor ikke reguleringer fra regjeringen. I stedet måtte hver enkelt forsker, forskningsinstitusjon, akademi, vitenskapelig tidsskrift, og forskningsråd bidra til å fremme god forskningsskikk. Det tyske systemet er altså basert på intern kontroll fremfor eksternt kontroll. Ansvaret ligger lokalt, ikke sentralt. Og reguleringen skjer ved etiske retningslinjer, ikke juridiske regler.

DFG publiserte i forlengelse av anbefalingene retningslinjer som senest er revidert i 2013. (DFG 2013).

Det tyske systemet er desentralisert («länder»-ansvar fremfor «bundes»-ansvar) og bygd opp omkring en ombudsordning og et

uredelighetsutvalg ved hver forskningsinstitusjon. Saker om mulig uredelighet og andre mulige brudd blir behandlet lokalt. DFG har i tillegg et eget utvalg som behandler mistanke om uredelighet i forskning som er finansiert av DFG. Det finnes også et sentralt forskningsombud som primært har en meklerrolle i saker som vedrører flere institusjoner. (Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation 2015, s. 84).

I Storbritannia har man også holdt fast på prinsippet om selvregulering eller «soft law». Allerede i 1997 ble det lansert en felles uttalelse fra UK Research Council, *Safeguarding good scientific practice*. I tillegg har de fagoppdelte forskningsrådene utgitt retningslinjer på sine områder, og noen av disse dreier seg om hvordan man bør behandle saker om vitenskapelig uredelighet. (European Science Foundation 2008, s. 44-48). Men behandling av uredelighet er like fullt et lokalt ansvar. Hver enkelt forskningsinstitusjon bestemmer selv hvordan det skal foregå. Fra 2013 har britiske universiteter forpliktet seg til rapportere årlig om omfanget av uredelighetssaker via et nasjonalt «concordat to support research integrity». Denne varslingsplikten er et krav for å få støtte fra diverse forskningsråd og forskningfond, men bare noen få universiteter lever opp til denne forpliktelsen. (UK Universities 2012). På det biomedisinske området ble det i 2006 opprettet et uavhengig nasjonalt rådgivende organ, UK Research Integrity Office (UKRIO), støttet av blant annet universitetene. Det har til formål å fremme god vitenskapelig praksis, dele erfaringer og gi råd og veiledning om behandling av mulige uredelighetssaker. UKRIO går ikke inn i de enkelte sakene, men kan gi råd selv om det ikke vedrører biomedisinsk forskning. Storbritannia har altså ikke noen nasjonal regulering av uredelighet, men ulike rådgivende organer. Flere universiteter har grundige regler og prosedyrer, og noen av institusjonene tar det lokale ansvaret alvorlig (se for eksempel nettstedene for universitetene i Oxford og Cambridge).

I Nederland ligger ansvaret for behandling av uredelighetssaker lokalt, men siden 2003 har det også vært en nasjonal medlemsorganisasjon, *Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit* (LOWI), som bistår universitetene. LOWI gir råd til forskningsinstitusjonene og behandler klager i saker der det er truffet en foreløpig avgjørelse ved den lokale institusjonen (European Science Foundation 2008, s. 29-30; Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation, s. 83).

Også i Østerrike har man et sentralt organ, *Die Österreichische Agentur für wissenschaftliche Integrität* (OEAWI), som ble etablert av universiteter og forskningsråd i 2008. Saker kan behandles lokalt, men det sentrale organet *tilbyr* institusjoner og forskere å undersøke mistanke om uredelighet på en upartisk og profesjonell måte. Selve behandlingen foretas av en uredelighetskomité som utelukkende består av utlendinger. Saker blir behandlet i fortrolighet og blir ikke offentliggjort, og avgjørelsene er kun veiledende. I Østerrike er det også utarbeidet nasjonale retningslinjer, og det blir lagt stor vekt på forebyggende aktiviteter, deriblant støtte til opplæring.

I Kroatia etablerte parlamentet i 2006 en uredelighetskomité, som har behandlet en rekke saker. Komiteen har også utarbeidet retningslinjer som institusjonene er forpliktet til å følge. Etter konklusjoner om uredelighet i noen konkrete tilfeller fikk komiteen sterk kritikk, og den fungerte i praksis ikke i en årrekke fra 2010. En ny komité er blitt utpekt, men med et mer begrenset mandat.

I en rekke andre land er utgangspunktet at forskningsinstitusjonene selv behandler uredelighetssaker. Noen land har utarbeidet nasjonale retningslinjer for «Research Integrity», for eksempel Sveits og Irland. Noen land har nasjonale organer som kan gi råd om veiledning i behandlingen av saker selv om uredelighet, for eksempel Polen, Belgia/Flandern og Luxembourg. Også i andre land har det vært løpende diskusjoner om å innføre nasjonale retningslinjer

eller nasjonale utvalg for eksempel Slovakia, Slovenia og Estland. Noe er altså «på gang» i mange land.⁴

Sentrale utviklingstrekk

Ovenstående beskrivelse av utviklingen i en rekke utvalgte land tegner et svært uensartet bilde. Forskjellen forklares ofte med historiske forhold samt kulturelle og politiske forskjeller. Utfordringene er de samme, men forslag til løsninger er forskjellige. Likevel skal vi i kortform prøve å trekke frem noen sentrale utviklingstrekk:

For det første har redelighet og uredelighet fått *økt oppmerksomhet* både internasjonalt og nasjonalt, om enn i forskjellig grad. Den økte oppmerksomheten skyldes at forskningen har fått en langt større samfunnsmessig og politisk betydning de siste 30–40 årene. Offentlig tillit til forskning er helt avgjørende, og dette preger forskningsetikken. Store og alvorlige uredelighetssaker, ofte med omfattende mediedekning, har ført til at myndighetene må reagere. Det har ført til at søkelyset i forskningsetikken rettes mot uredelighet

For det andre har ulike land utviklet *forskjellige løsninger*, både når det gjelder virkemidler (regler eller retningslinjer) og plassering av ansvaret (nasjonalt eller lokalt). Ser vi på europeiske land, kan disse inndeles etter fire delvis overlappende kategorier: (a) I noen land har man ikke hatt større debatt, og heller ikke igangsatt initiativer for håndtering av uredelighet verken lokalt eller nasjonalt. Det nasjonale systemet er stort sett basert på akademisk selvregulering, og det fungerer i varierende grad. (b) I andre land

4 For beskrivelse av «systemene» i en rekke europeiske land se Hiney M. (2015) og nettstedet for ENRIO (European Network of Integrity Offices) www.enrio.eu/organization.

har det vært omfattende diskusjoner og overveielser, men man har likevel ikke valgt å innføre nasjonal regulering. Dette utelukker ikke at man har rådgivende nasjonale organer, men det legges vekt på selvregulering og lokalt ansvar. (c) Noen land tar utgangspunkt i lokalt ansvar, men med en eller annen form for nasjonal overbygning, kontroll eller ankemulighet. (d) Og noen behandler bare de mest alvorlige sakene på nasjonalt nivå. Hovedansvaret for å behandle saker er i utgangspunktet lokalt i de fleste landene. En avgjørende skillelinje er om man i tillegg har nasjonale instanser, og hvorvidt disse ordningene bygger på frivillighet, avtaler eller lovregulering.

For det tredje er det en markant forskjell på nasjonale systemer som legger vekt på å beskytte selve forskningen og systemer som beskytter de involverte forskerne. I den første gruppen er det snakk om et bredere perspektiv på redelighet, mens det i den andre gruppen primært handler om rettssikkerhet. I den første gruppen vil det ofte finnes forskningsetiske retningslinjer eller såkalte «codes of conduct» for god vitenskapelig praksis. I den andre gruppen er det formulert detaljerte rutiner og regler for håndtering av alvorlige brudd. Det må likevel understrekes at det finnes en del overlapping, og at noen land både har rådgivende retningslinjer og detaljert regulering.

For det fjerde er det stor variasjon i *selve definisjonen* av vitenskapelig uredelighet: Skal man ha en felles definisjon, hvor bred eller snever skal denne i tilfelle være, og skal den inneholde krav om skyld eller intensjon? Her finnes de store forskjeller mellom landene. Vi kan ikke gå nærmere inn på dette, men det handler for eksempel om åpenhet eller lukkethet i saksbehandling, anonymisering eller offentliggjøring av involverte personer og institusjoner, ankemulighet og ansvar for sanksjonering, avgrensning til alvorlige saker (FFP) eller mindre alvorlige brudd (QPR), samt behovet for beskyttelse av varslere.

Norge i et komparativt lys

Etter gjennomgangen av situasjonen i ulike land, og drøftingen av fire sentrale utviklingstrekk, skal vi nå se nærmere på utviklingen i Norge. Også her i Norge har det vært diskusjoner om hvordan man skal legge til rette for håndtering av vitenskapelig uredelighet og fremme av god forskningsetikk, spesielt etter Sudbø-saken i 2006 og den nye forskningsetikkloven som hjemlet opprettelsen av et nasjonalt utvalg (Granskingsutvalget). Det nasjonale utvalget skulle være en rådgivende ressurs for institusjonene og et supplement til lokal behandling. Utvalget startet sin virksomhet i 2007. Det er fremdeles uklart hvilke endringer som følger av den nye forskningsetikkloven som altså skal vedtas i 2017.

På mange måter ligger Norge langt fremme i arbeidet med forskningsetikk og uredelighet. Norge har siden begynnelsen av 1990-årene hatt et mer nyansert og allsidig forskningsetisk system enn mange andre land med rådgivende nasjonale komiteer som dekker alle fagområder (NEM, NENT og NESH). I andre land har man primært lagt vekt på forskningsetikk i forbindelse med medisin og helseforskning, samt behandling av uredelighet. I Norge har vi også forskningsetiske retningslinjer på flere områder som skal fremme god vitenskapelig praksis og forebygge uredelighet. Andre land har i større grad fokusert på regler og ekstern regulering.

Forskningsetikkloven førte til opprettelsen av et nasjonalt uredelighetsorgan i 2007, som skulle være et supplement til lokalt ansvar og akademisk selvregulering. Modellen er altså basert på at selvregulering kan fungere godt hvis det *også* finnes et supplerende organ på nasjonalt nivå (Varantola 2014, s. 9). Forskningsetikkloven legger vekt på at den nasjonale overbygningen nettopp har en viktig rådgivende funksjon. Og i dette arbeidet er samarbeidet med de andre forskningsetiske komiteene (NEM, NENT og NESH) helt avgjørende.

Det som tydeligst skiller Norge fra de aller fleste land, er omfanget av lovreguleringen. Mange andre land har noen lovbestemmelser om håndteringen av redelighet og uredelighet (59 prosent) ifølge Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation, s. 81–82). Men det er bare noen ytterst få land som kommer i nærheten av Norge når det gjelder detaljregulering. En regulering som synes å bli enda mer markant med forslaget til ny forskningsetikklov (Prop 158 L, 2015–2016). Den opprinnelige loven regulerte først og fremst på nasjonalt nivå. Med den nye loven legges det også opp til å regulere institusjonenes ansvar og til å skjerpe enkeltforskeres ansvar for å følge god skikk. Det innføres en økt aktsomhetsplikt, og det legges opp til sterkere lovregulering på bekostning av selvregulering. Det skal samtidig sies at revisjonen legger opp til at institusjonene selv får vurdere hvordan de best skal organisere seg for å imøtekomme lovens krav og intensjoner.

Vi har tidligere vært inne på at den norske løsningen er tydelig inspirert av den danske ordningen, som igjen ble dannet etter amerikanske forbilder. I USA har man et meget juridisk orientert system som først og fremst skal «beskytte den føderale dollar», men som også stiller store krav til rettssikkerheten for de involverte. Også det norske systemet er mer innrettet mot beskyttelse av forskeren enn av å beskyttelse selve forskningen. Svært få saker i det nasjonale Granskingsutvalget har konkludert med at det foreligger uredelighet. Antallet er litt større når det gjelder lokalt behandlede saker, men ikke mye. Det skyldes ikke minst at definisjonen er forholdsvis snever (FFP og «andre alvorlige brudd»), og at det stilles store krav til bevisbyrden, deriblant til såkalt subjektiv skyld («bevisst eller grovt uaktsomt»). Det fremføres som argument at predikatet vitenskapelig uredelighet er sterkt stigmatiserende og kan være ødeleggende for videre forskerkarriere.

Med loven er «rettssikkerheten satt i system». Selv om behandlingen av uredelighetssaker ikke foregår ved en domstol, er det mange

paralleller i det «systemet» som loven setter opp. Loven viser i tillegg til forvaltningsrettslige prinsipper. Alle parter må høres, og prosessene skal være transparente og åpne. Den innklagede forskeren beskyttes, det er sterke krav til beviser når det gjelder både objektive og subjektive forhold. Lovfestingen bidrar altså til å dreie det forskningsetiske søkelyset mot uredelighet og viser samtidig at dette tas på alvor av myndighetene og ansvarlige politikere.

Likevel er det bare noen ganske få land som kommer i nærheten av en så detaljert lovregulering, først og fremst USA og Danmark. Enten ønsker man ikke regulering ved lov, eller så er det ikke gjennomførbart i praksis. Her er det betydelige kulturelle og politiske forskjeller mellom Norge og de fleste andre land. I Tyskland mener man for eksempel at politikken «ikke skal legge seg bort i» forskningsetikken. I Norge gjør regjeringen akkurat dette med den gamle og den nye forskningsetikkloven.

Det finnes to begrunnelser for at det er en forskningsetikklov i Norge. Dels er det en tradisjon i Norge (som i andre nordiske land) for lovregulering på langt flere områder enn i andre europeiske land. Dels har man langt på vei kopiert den danske lovregulerte ordningen. Etter hvert har danskene også hentet inspirasjon fra den norske løsningen. Så begge land bygger på internasjonale forbilder, men de speiler i praksis bare hverandre.

En lov stiller som utgangspunkt krav til grundighet i forbindelse med innføring eller revisjon. Man kan anlegge en helhetsbetragtning og i prinsippet gjennomføre det man finner formålstjenlig, forutsatt at man oppnår politisk flertall for dette. Det er bra at forhold blir tenkt igjennom, og at erfaringer fra andre lover, fra tidligere saker, fra andre land og så videre blir trukket inn i vurderingen. Holder loven juridisk sett? Er det huller? Det blir høring om loven med mulighet for innspill. Forslaget til revisjon av loven inneholder da også riktig mange positive og gjennomtenkte endringer.

Den norske forskningsetikkloven har også noen særegne svakheter. Ett eksempel er spørsmålet om skyld ved alvorlige brudd. Forskningsetikkloven av 2007 gjorde det særdeles vanskelig å påvise det subjektive skyldkravet. Det kan for eksempel foreligge plagiat i forskningsetisk og objektiv forstand, uten av det er uredelighet i juridisk og subjektiv forstand. Det er ikke nødvendigvis til fordel for forskningsetikken eller noe som fremmer redelighet. Loven eller jussen trumfer så å si etikken.

En annen utfordring med loven fra 2007 har vært at loven er et uttrykk for ekstern regulering, i motsetning til selvregulering. Fokuset var i hovedsak på institusjonens ansvar, ikke den individuelle forskeren. Dette blir imidlertid tydeligere i den nye loven i 2017.

Et tredje problem er at den eksisterende loven har lagt mye vekt på FFP og andre alvorlige brudd, på bekostning av det bredere arbeidet med forskningsetikk og mindre alvorlige brudd eller diskutabel forskning (QRP).

Et fjerde problem er knyttet til rettssikkerhet for den som er innklaget og for en eventuell varsler. En gransking er ofte en stor belastning for de involverte. Det vil for de fleste påvirke både forskning og undervisning, samt forholdet til familie, venner og kolleger. Ofte kan det ta flere år å behandle en sak. Det har skjedd i Norge, i Danmark og i USA, altså i land med store krav (ofte lovregulerte) til rettssikkerhet.

Her kommer vi til det sentrale spørsmålet: Når detaljert lovregulering er så atypisk i internasjonalt sammenheng, og når man går i retning av ytterligere lovregulering i Norge, hadde det ikke da vært formålstjenlig med en omfattende faglig evaluering eller offentlig utredning før nye lovendringer blir lansert? Den nye forskningsetikkloven mangler nettopp en slik faglig forankring og har derfor liten støtte blant noen forskere blant annet i de nasjonale forskningsetiske komiteene.

I Danmark har man som nevnt nylig mottatt en rekke forslag fra en ekspertgruppe der mange av medlemmene er aktive forskere. Og denne forskerinvolveringen bidrar til å skape oppslutning og følelse av eierskap i forskersamfunnet. Tilsvarende i Canada hvor man foretok grundige utredninger før man valgte en ny ordning. Og kanskje burde Norge hente inspirasjon nettopp fra Canada, for den canadiske modellen har mange fordeler: Den prioriterer å fremme god skikk og forebygge uredelighet. Forskere og forskningsinstitusjoner vet på forhånd hva man plikter å gjøre; man har transparente og grundige prosedyrer både lokalt og nasjonalt; man unngår lange og komplekse overveielser om fortolkning av definisjon, herunder om spørsmål om skyld og alvorlighetsgrad, under selve behandlingen. Dette fører til at saker ikke «faller utenfor» eller avvises av disse grunnene. Det gjør også saksbehandlingstiden langt kortere enn det som for eksempel er vanlig i Norge.⁵ Alvorlige og mindre alvorlige brudd blir behandlet på samme måte. Systemet kan enkelt evalueres og endres ettersom det ikke er lovregulert, men avtalebasert.

Man bruker «pengenes» makt, men på en mindre rigid måte enn for eksempel i USA. Spørsmål om sanksjonering blir en del av den samlede prosessen også på nasjonalt nivå; og man har på forhånd innhentet samtykke til å offentliggjøre konklusjoner/rapporter om alvorlige brudd.

Skal man peke på en ulempe ved den canadiske ordningen, er det at den bare omhandler forskning finansiert av Tri-Agency. Tilsvarende ville det innebære at ansvaret i Norge lå hos Forskningsrådet. Man kunne kanskje kompensert for dette ved å bruke elementer fra den finske modellen, som også har mange fordeler, ved at alle forskningsutførende institusjoner (private som offentlige) må skrive under på

5 Dette bygger på muntlige opplysninger fra møte i New York 26. september 2016 med Senior Advisor Karen Wallace, ansatt ved sekretariatet for Tri-Agency.

at de vil følge retningslinjene fra forskningsrådet ved behandling av saker som faller utenfor forskningsrådets domene. I så fall måtte det settes opp et parallelt nasjonalt system eller man måtte overlate nasjonal vurdering også av slike saker til forskningsrådet. Poenget er ikke her å komme opp med en ideell løsning, bare å antyde at den videre utviklingen i Norge kunne vært tjent med en grundig drøfting av fordeler og ulemper i et komparativt lys.

Avslutning

I en rekke land har det vært en markant utvikling de senest tiårene når det gjelder spørsmål om redelighet og uredelighet. Det er tatt mange initiativer i forskjellige retninger. Det synes klart at det ikke finnes én modell som passer alle. Til det er utgangspunktet, i form av ulike fagområder, tradisjoner og kulturelle forhold, altfor forskjellig.

Norge har jobbet med forskningsetikk på nasjonalt nivå i mange år og er ett av landene med lengst erfaring og kompetanse på området internasjonalt.

Den norske veien er helt klart en vei å gå også for andre land, samtidig som det også finnes andre modeller som vi dra nytte av. Både den canadiske og den finske ordningen har en rekke fordeler og svar på noen av de utfordringene man kjemper med både i Norge og i andre land.

Én ting er sikkert: Ingen land har funnet den endelige modellen for å fremme god skikk og forebygge uredelighet. Debatten vil derfor fortsette. I de senere årene har debatten også funnet sted i internasjonale fora, for eksempel verdenskonferanser om «research integrity», som er avholdt annethvert år de siste ti årene. Forskning er per definisjon internasjonal, og dette påvirker og vil påvirke forskningsetikken også i årene fremover. Kanskje vil de forskjellige landene nærme seg hverandre i synet på redelighet i forskningen. Uansett er

det viktig å holde seg orientert om utviklingen internasjonalt, sammenlikne ulike modeller, og søke å dra nytte av hva som foregår i andre land. Det har vært et hovedformål med denne artikkelen.

Referanser

- Anderson, M.S., Shaw, M.A., Steneck, N., Konkle, E. og Kamata, T. (2013). Research Integrity and Misconduct in the Academic profession, s. 217-261. I M. Paulsen (red.), *Higher Education Handbook of Theory and Research*. Dordrech: Springer
- Boehme, O., Föger N., Hiney, M., Peatfield, T. og Petiet, F. (2016). *Research Integrity Practices in Science Europe Member Organisations*. Survey Report. July 2016, Science Europe. <http://www.scienceeurope.org/>
- DFG (2013). *Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis* (Safeguarding Good Scientific Practice). Denkschrift Memorandum, DFG, Deutsche Forschungsgemeinschaft (1. utgave 1998, 2. utgave 2013). Bonn: Wiley-VCH Verlag
- ENRIO nettsted: <http://www.enrio.eu/organization-3/member-organizations>
- ESF (2008). *Stewards of Integrity, Institutional Approaches to Promote and Safeguard Good Research Practice in Europe*. Strausbourg: European Science Foundation, <http://www.esf.org/home.html>
- Forskningsetikkloven (2006). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2006-06-30-56/%C2%A75#%5>
- Granskingskommisjon (2006). Rapport fra granskingskommisjon oppnevnt av Rikshospitalet – Radiumhospitalet og Universitetet i Oslo, 18. januar 2006.
- Gustafson, B., Hermeren, G. og Petterson, B. (2011). *God forskningssed*. Vetenskapsrådets rapportserie 1-2011, November 2011. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Hearings Committee, March 31, 1981, Washington.
- Hermeren, G. (2015). *Research misconduct in Sweden: The system and the problem*. I NordForsk, Research Integrity in the Nordic Countries. Nordforsk Expert seminar, Oslo 9 April 2014.
- Hickling Arthurs Low (2009). Prepared for Canadian Research Integrity Committee. The State of Research Integrity and Misconduct in Canada.

- Hiney, M. (2015). Science Europe. Briefing paper. *Research Integrity. What it Means, Why it is important and How we Might Protect it*. December 2015, <http://www.scienceurope.org/>
- Kodeks/retningslinjer <http://codex.vr.se/> Lest 17.10.2016.
- Koshland, D.E. (1987). Fraud in Science, *Science*, 235 (4785), s. 141.
- NENT (2016). Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NESH (2016). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NordForsk (2015). *Research Integrity in the Nordic Countries*. NordForsk Expert seminar, Oslo 9 April 2014. Oslo: NordForsk.
- Norges Forskningsråd (2001). *Håndteringen av uredelighet i forskningen*. Innstilling til Norges Forskningsråd 04.05.2001. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Norges Forskningsråd (2001). *Uredelighet i helsefaglig forskning*. Rapport fra det nasjonale utvalgs arbeid. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Nylenna, M., Andersen, D., Dahlquist, G., Sarvas, M. og Aakvag, A. (1999). Handling of scientific dishonesty in the Nordic Countries, on behalf of the National Committees on Scientific Dishonesty in the Nordic countries, *Lancet*, 354 (9172), s. 57-61.
- Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation (2015). *Rapport om det danske uredelighedssystem. Anbefalinger til håndtering af videnskabelig uredelighed i Danmark*. December 2015. København: Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation.
- OEAWI (Østerrike) nettsted: <http://www.oeawi.at/>
- Prop. 158 L (2015-2016). Proposisjon til Stortinget (forslag til lovvedtak) Lov om organisering av forskningsetisk arbeid (forskningsetikkloven), 16. september 2016.
- Regeringen (2015) Oppnevning utreder i Sverige: <http://www.regeringen.se/rattsdokument/kommittedirektiv/2015/10/dir.-201599/>. Publisert 2. oktober 2015.
- Rennie, D. og Gunsalas C.K. (2008). What is research misconduct? s. 29–54. I F. Wells og M. Farthing (red.) *Fraud and Misconduct in Biomedical Research* (4. utgave). London: Royal Society of medicine Ltd.

- SOU (1999). *God sed i forskningen*. SOU 1999:4, Sluttbetänkande av Kommittén om forskningsetikk. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Steneck, N. (2008). An interpretive history of research misconduct policy in the USA and Canada, s. 55-71. I F. Wells og M. Farthing (red.) *Fraud and Misconduct in Biomedical Research* (4. utgave). London: Royal Society of medicine Ltd.
- TENK (2012). Responsible Conduct of Research Guidelines, Helsinki. <http://www.tenk.fi/sv/god-vetenskaplig-praxis-anvisningar>. Lest 17.10.2016.
- Tri-Agency (Council) Statement (2012). http://www.nserc-crsng.gc.ca/NSERC-CRSNG/Policies-Politiques/tpsintegrity-picintegritie_eng.asp. Endret 13.07. 2012
- Tri-Agency: The RCR Framework (2011). <http://www.rcr.ethics.gc.ca/eng/policy-politique/framework-cadre/>
- UKRIO, Storbritannia nettsted, <http://ukrio.org/>
- Universities UK (2012). The Concordat to support research integrity. July 2012. London: Woburn House.
- UVVU (1996). Udvalget vedrørende Videnskabelig Uredelighed, Beretning 1995. København: Forskningsrådene.
- Varantola, K. (2015). What does the global scene look like? I NordForsk, *Research Integrity in the Nordic Countries*. NordForsk Expert seminar, Oslo 9 April 2014. Oslo: NordForsk.
- Wells, F. og Farthing, M. (red.) (2008). *Fraud and Misconduct in Biomedical Research* (4. utgave). London: Royal Society of medicine Ltd.

KAPITTEL 2

Kan man være bare litt uredelig?

Om mindre alvorlige brudd på god vitenskapelig praksis

Rune Nydal, førsteamanuensis ved Program for anvendt etikk, Institutt for filosofi og religionsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

Berge Solberg, professor ved Institutt for samfunnsmedisin, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

Abstract

Can you be just a little fraudulent? Less serious violations on good scientific practice

The Norwegian act of 2006 on ethics and integrity in research regulates serious breaches of good scientific practice that have been committed willfully or through gross negligence. Serious cases may be reported to the National commission for the investigation of scientific misconduct. Such cases are few in numbers. Far more frequent are cases of what we have come to call «less serious» breaches of good scientific practice.

Local committees for research integrity are now established at all universities in Norway, and these committees are supposed to process less serious cases of scientific misconduct. This may appear as a progress for research ethics, but we should be aware. It is not obvious what “less serious” cases refer to. It matters whether we go down the path of integrity and ethics or whether we approach the case as a matter of problematic scientific quality. Good research ethics should also be concerned with the risk of too much ethics.

Det uetiske ved vitenskapelig uredelighet

Forskningsetikkloven definerer vitenskapelig uredelighet som «forfalskning, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd med god vitenskapelig praksis som er begått forsettlig eller grovt uaktsomt i planlegging, gjennomføring eller rapportering av forskning»¹. Definisjonen avspeiler et grunnelement i mye etisk tenkning: Gale handlinger er gale når de har blitt gjort med vond vilje eller med så mye uaktsomhet at ens vilje kan stilles til ansvar.

Viljens eller intensjonens sentrale plass antyder at vitenskapelig uredelighet ikke primært er noe vi reagerer på ut fra uredelighetens mulige negative konsekvenser. Det er sviket som er det sentrale, og nærmere bestemt sviket mot sannhetsforpliktelsen i forskningen og dermed den enkelte forskers svik mot seg selv som vitenskapsmann eller -kvinne. Vitenskapelig uredelighet representerer et svik mot vitenskapens etos, mot *det vi er her for*. En forsker som blir tatt for vitenskapelig uredelighet, kan oppleve svært harde formelle eller uformelle sanksjoner, endatil oppleve å bli en brennmerket forsker, en spedalsk i betydningen utstøtt, nettopp fordi vedkommende har sviktet det viktigste som binder forskere sammen.

1 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven), § 5 andre ledd.

Den store enigheten rundt alvorlige brudd på god vitenskapelig praksis gir oss imidlertid ingen klare svar på hva vi bør tenke om mindre alvorlige brudd. Spørsmålet har blitt aktualisert i Norge i 2015 i forbindelse med gjennomgang av forskningsetikkloven fra 2006. Dette er samtidig en diskusjon om rolle og mandat for Granskingsutvalget, De nasjonale forskningsetiske komiteene samt lokale forskningsetiske utvalg ved universitetene. Kunnskapsdepartementet varslet i høringsnotatet² et behov for å ansvarliggjøre institusjonene (Kunnskapsdepartementet 09.07.2015).

Et nærliggende svar på spørsmålet om hva vi bør tenke om mindre alvorlige brudd, er å vise til de flytende overgangene som språket inviterer til. «Alvorlig» brudd med forsett finner vi på den ene siden av skalaen, og «mindre alvorlig» brudd uten forsett finner vi på den andre. Den første del av skalaen er selvsagt verre enn den siste, men samtidig synes det å være en forbindelse mellom dem ved at de begge er mer eller mindre av noe uønsket. En forsker som har begått et alvorlig brudd med forsett, vurderer vi som uredelig, mens en forsker som bare har gjort «litt» av dette, i ulike avskygninger av alvorlighet i handling og grad av reflektert intensjon, er det kanskje passende å vurdere som moralsk tvilsom? Men her melder et problem seg: Kan vi egentlig tenke brudd på god vitenskapelig praksis som et kontinuum? Er det snakk om en skala?

Kan man være «litt» vitenskapelig uredelig?

Dersom vitenskapelig uredelighet er knyttet til vond vilje, til sviket mot vitenskapens etos, så må man trolig svare benektende på

2 Kunnskapsdepartementets høringsnotat om forskningsetikkloven (<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing-om-revisjon-av-forskningsetikkloven/id2427309/>).

spørsmålet i tittelen. Man kan ikke være «litt» uredelig eller delvis uredelig, like lite som man kan snakke sant og lyve på en og samme tid. Det kan i prinsippet finnes uendelig med ulike former for brudd på god vitenskapelig praksis, men det kan ikke finnes uendelige former for viljer. Enten handler man ut fra vond vilje, eller så handler man ikke ut fra vond vilje. Vitenskapelig uredelighet synes sånn sett å være enten–eller.

Umiddelbart melder det seg en motinnvending. Det sto ikke bare noe om forsett i forskningsetikkloven. Det sto også noe om uaktsomhet. Hvis man har handlet uaktsomt, er det ikke nødvendig med forsett eller det vi har kalt vond vilje. Vitenskapelig uredelighet behøver ikke å være et enten–eller dersom oppmerksomheten flyttes fra forsettet og viljen til uaktsomheten.

Denne innvendingen har noe for seg. Uaktsomhet er ikke inten- dert. Jeg glemmer å strø fortauet mitt når det er glatt om vinteren, og en forbipasserende detter og får kravebensbrudd. Det var ikke vond vilje og en intensjon om å skade vedkommende som gjorde seg gjeldende. Like fullt vil noen mene at jeg står ansvarlig for naboens fall (moralsk, og ikke bare juridisk), fordi jeg var uaktsom og hadde glemt det jeg ikke burde glemme. I trafikken spiller det fint liten rolle om brudd på trafikkreglene er gjort med vilje eller ei. Som trafikant har man ansvar for å kjenne til reglene. Kjenner man dem ikke, er man ansvarlig for ikke å kjenne til dem.

Men kan man tenke slik i forskningsverden også? Ansvarlighet handler også om aktsomhet, altså hva vi burde vite. Joseph Raz (2010, s. 22) har påpekt at vi nettopp vokser som mennesker ved å bli tilskrevet ansvar for mer enn det rent intensjonelle:

Actions due to malfunction of our capacities of rational agency result from failure to perform acts of which we are masters. In acknowledging our responsibility for these unintentional acts and omissions we affirm our mastery of these abilities, deny that we are disabled in the relevant regards. When others attribute to

us responsibilities for such actions they acknowledge our mastery of those abilities, and hold us responsible for these results of their use.

Om vi kan være enig med Raz i at ansvaret vårt går langt utover intensjonelle handlinger, så er det likevel slik at vi vurderer handlinger begått med forsett og uaktsomme handlinger eller handlingsunlatelser forskjellig. Å klandre noen strengt for en liten forglemmelse handler i manges øyne mer om en utidig moralisme enn om positiv ansvarliggjøring av mennesket. Selv i mer alvorlige situasjoner er vi opplært til at et viktig spørsmål som må besvares før vi feller dommer som går på integriteten løs, er følgende: «Gjorde du det med vilje?» Alt etter om svaret er ja eller nei på dette spørsmålet, blir vurderingen vår av handlingen forskjellig. Dette utelukker ikke at vi samtidig tilskriver folk et visst ansvar for uaktsomhet.

Nettopp denne intuisjonen kan ha ligget til grunn for forskningsetikkloven³. Her er forsettet vektlagt tungt. Når uaktsomhet også er nevnt, så er det i form av *grov* uaktsomhet. Det er nærliggende å lese departementet slik at den grove uaktsomheten og forsettet nærmest henger sammen:

For at en handling skal falle inn under definisjonen [av uredelighet], må utvalget sannsynliggjøre at handlingen har foregått med forsett eller som følge av grov uaktsomhet. For at kravet om forsettlig oppreden skal være oppfylt, må det finnes bevist at forskeren har hatt som hensikt å bevisst villede eller forlede. Departementet mener at utvalget bør være svært restriktivt med å slå fast uredelighet i tilfeller der det kan være tvil om handlingen ligger innenfor kravet til forsett eller grov uaktsomhet (Ot.prop. nr. 58 2005–2006, s. 62).

3 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven).

Tilsvarende formuleringer finnes i veileder for Granskingsutvalget.⁴ Spørsmålet er imidlertid hvordan det er mulig å få grov uaktsomhet og vond vilje til å henge tett sammen. Tidligere rettsavgjørelser antyder at grov uaktsomhet må «... dreie seg om en opptreden som er sterkt klanderverdig, hvor vedkommende altså er vesentlig mer å klandre enn hvor det er tale om alminnelig uaktsomhet»⁵. Høy klanderverdighet er altså noe som forener handlinger begått med forsett og grov uaktsomhet.

Her ser vi en mulig grunn for hvorfor føringene for forskningsetikkloven var som de var: Begrepet «uredelighet» er et sterkt normativt ladet ord. Det bærer i seg et stigma, og den uredelige forskeren blir betraktet som «spedalsk», som vi var inne på tidligere. I juridisk forstand er den uredelige forskeren en som kan isoleres fra forskerfellesskapet, fordi vedkommende har vist seg å være der på feil premisser. Begrepet «uredelighet» avgrenses her til det som er sterkt klanderverdig. Da blir det også rimelig å tenke at uaktsomme handlinger kun kan bli uredelige handlinger dersom uaktsomheten er så grov at den er forbundet med høy klanderverdighet. Felles for forsettet og den grove uaktsomheten er altså at i begge tilfeller vil vi mene at det hefter noe suspekt ved personens vilje eller dømmekraft, og at vedkommende rettmessig kan isoleres fra forskerfellesskapet. I slike alvorlige tilfeller kan man rettmessig stilles til juridisk ansvar.

Som vi har forsøkt å vise, er spørsmålet om man kan være «litt uredelig», komplisert. Ved første øyekast er svaret nei. Enten handler man forsettlig galt, eller så gjør man det ikke. Ved andre øyekast kommer man ikke forbi at vi også står ansvarlig for uaktsomhet.

4 Veileder fra Kunnskapsdepartementet (<https://www.etikkom.no/hvem-er-vi-og-hva-gjor-vi/Hvem-er-vi/Granskingsutvalget/Veileder-for-Granskingsutvalgets-arbeid/>)

5 https://www.etikkom.no/globalassets/documents/granskingsrapporter/vedtak-klageutvalget_webutgave.pdf

Uaktsom kan vi være i mange ulike varianter og grader. Dermed synes vi å kunne være «litt uredelig». Men ved tredje øyekast ser vi et fellestrekk mellom begrepet «grov uaktsomhet» og «uredelighet» – handlingene oppfattes som sterkt klanderverdige.

Men vil ikke en slik avgrensning legge listen for uredelighet for høyt? Det som synes å være det sterke argumentet for en slik avgrensning er at man kan hevde at det å utføre eksempelvis forfalskning, fabrikkering og plagiering i forskning *med nødvendighet* må ha blitt utført med forsett eller grov uaktsomhet. Ingen av disse overtredelsene kan gjøres med alminnelig uaktsomhet, kunne man si. En slik posisjon fjerner behovet for å legge vekt på intensjonen og subjektive forhold i slike saker.

Utfordringen for denne posisjonen er at den ikke engang vil gjelde fullt ut for lovens definerende eksempler på uredelighet, nemlig forfalskning, fabrikkering og plagiat (FFP). For forfalskning og fabrikkering vil tankegangen treffe blink. For plagiering vil det derimot være større uenighet. Det er ikke uten grunn at den såkalte BI-saken fra 2013 har stått sentralt i diskusjonen om lovens definisjon av uredelighet. Her endte Klageutvalget opp med en konklusjon der man mente forskeren ikke kunne stemples som uredelig, til tross for at det samme utvalget mente at det forelå plagiat i objektiv forstand i avhandlingen. Utvalget fant det ikke usannsynlig at den problematiske henvisningsskikken kunne «... forstås som et resultat av manglende bevisstgjøring og mangelfull opptrening og sosialisering inn i forskningspraksiser» i kombinasjon med «institusjonalisert dårlig henvisningsskikk i deler av miljøet [ved BI]» (Klageutvalget 28.01.2013, s. 12).

BI-sakens endelige konklusjon har vært omdiskutert, og den har trolig bidratt til et ønske om å senke terskelen for hva man skal kunne kalle vitenskapelig uredelighet. Listen synes å ha vært satt for høyt. Men lærdommen fra denne saken er ikke å tenke seg at alminnelig uaktsomhet skal være tilstrekkelig for å bli vurdert som

vitenskapelig uredelig. I stedet bør målet være å ha læringskulturer som fører til at forskerne ikke kan påberope seg alminnelig uaktsomhet. Da kan man forutsette at ingen kan begå plagiering uten at forsett eller grov uaktsomhet er til stede. Tross uenighet om konklusjonen i BI-saken kan den brukes konstruktivt i fremtiden ved å inngå i læringskulturer, og dermed bidra til å vanskeliggjøre at man kan påberope seg alminnelig uaktsomhet ved plagiering. Man kan heretter klandres for ikke å ha lært – eller fått det med seg. Det enkelte tilfellet av plagiat må selvsagt alltid undersøkes i sin egenart, eksempelvis hvor mye plagiat som forekommer i en tekst, men i økende grad må man kunne ta for gitt at folk har lært eller burde ha lært. Da trenger man ikke lenger nevne premissene om forsett eller grov uaktsomhet i forbindelse med uredelighet ved FFP. Men grunnen er altså ikke at de har forsvunnet, men snarere at vi betrakter disse premissene *som allerede innebygd* i forståelsen av plagiat, forfalskning og fabrikkering.

En avgrensning av uredelighet til FFP har trolig stått så sterkt fordi det er en slik enkel og utvetydig avgrensning av noe sterkt klanderverdigg. Legges listen lavere, vil nettopp spørsmålet om klanderverdighet stå sentralt. For å illustrere utfordringen her kunne man lagt listen veldig lavt og akseptert alminnelig uaktsomhet som premiss for uredelighet. Det ville tilsynelatende ha forenklet uredelighetsvurderingene. Folk kunne blitt dømt uredelig uten at man måtte gjøre nitidige vurderinger av forsettet eller aktsomheten. Men for det første ville dette ha ført til et etisk og språklig forklaringsproblem. Vi ville stått overfor handlinger som fikk merkelappen «uredelig» uten at vi samtidig opplevde dem som sterkt klanderverdige. Det ville oppstått et språk mellom hva vi *kalte* handlingen, og hvordan vi opplevde handlingen gjennom våre moralske følelser. For det andre forutsetter man her at det finnes retningslinjer for god praksis som man «objektivt» kan avgjøre om man følger eller ikke (på samme måte som retningslinjene i trafikken). Som vi senere skal se,

kjennetegnes nettopp mange av de mindre alvorlige sakene av at dette er uavklart.

Vi står da i en situasjon der lovens snevre definisjon av uredelighet kan forstås avgrenset og begrunnet i et rimelig krav om at uredelige handlinger må være sterkt og utvetydig klanderverdige. Uredelighet er et enten-eller. Men samtidig har vi ikke løst problemet med at mindre alvorlige brudd i høyeste grad kan være gjort med forsett. Vil vi ikke også si at dette er uredelige handlinger? Hvor klanderverdig vil vi da si at de er? Dette leder oss til en nærmere undersøkelse av sammenhengen mellom klanderverdighet og det som omtales som diskutabel forskningspraksis.

Klanderverdighet og diskutabel forskningspraksis

Fabrikkering, som var tilfelle i Sudbø-saken, vekker et sinne, og forskere mener en slik handling berettiger utestengelse og offentlig uthenging. Mye står på spill når det kan identifiseres slike synder det ikke finnes tilgivelse for, der det ikke finnes mulighet for å gjøre bot og starte på nytt. Uberettiget medforfatterskap, manglende åpenhet i habilitetsspørsmål, utelatelse av relevant litteratur eller lettbeint metode utløser ikke samme harme og villighet til iverksettelse av tilsvarende sanksjoner. Alt er ikke like klanderverdig. Det er likevel det samme alvorret som ligger til grunn i den opprinnelige identifiseringen av hva som skal gjelde som «alvorlige» og «mindre alvorlige» brudd på god vitenskapelig praksis. Det er det samme som primært står på spill, nemlig sannhetsforpliktelsen som viljen måles opp mot, hva forskerens vilje i bunn og grunn er rettet mot.

Når vi tolererer mindre alvorlige brudd mer enn alvorlige brudd, er det ikke nødvendigvis fordi det første er mindre galt. Det er ikke nødvendigvis verre om en forsker foretar ett alvorlig brudd, som å kopiere et studentarbeid, enn om forskeren opparbeider seg

urettmessig vitenskapelig autoritet gjennom en rekke mindre alvorlige brudd. Begge deler kan være begått med vond vilje. Poenget er imidlertid at i det siste tilfellet er det mye vanskeligere å vurdere om viljen var vond, enn i det første tilfellet. Språket inviterer oss inn i et terreng av snublesteiner ettersom skillet mellom alvorlige og mindre alvorlige brudd ikke sammenfaller med en normativ vurdering om hva som må tas på største alvor, hva vi ikke kan tolerere, og hva vi kan leve med. Vi finner derimot et tydeligere sammenfall i skillet mellom alvorlig og mindre alvorlig når vi ser på spørsmålet om hvordan anklager om vitenskapelig uredelighet kan bedømmes.

Alvorlige brudd spesifiseres ofte i en liste der de tre nøkkelordene forfalskning, fabrikkering og plagiering står sentralt. Mindre alvorlige brudd er vanskeligere å lage lister for. Slike lister vil være problematiske ettersom de implisitt reiser diskusjonen om man kan være *litt* uredelig. Området for mindre alvorlige brudd omtales også ofte som «diskutable» forhold der forskningsetikken må diskuteres før man feller en dom. Derfor er det gjerne et sammenfall mellom det som omtales som en gråson, og området for mindre alvorlige brudd. Det er ikke viljen som her er «grå», men selve saksforholdet som skal belyse om viljen har vært god eller vond.

Sammenblanding av betegnelsene «mindre alvorlig brudd» og «diskutable forskningspraksis» er opphav til forvirring her. For det første rommer begrepet om diskutabile praksiser en diskusjon om når en handling er klanderverdig, som i spørsmålet om man har utelatt data basert på en magefølelse, eller endret design ut fra press fra oppdragsgiver. Det kan være uenighet om handlinger vi vil føre opp på listen over mindre alvorlige brudd, faktisk er brudd på allment anerkjente normer for god forskningspraksis. For det andre står spørsmål om forsett sentralt; det er ofte vanskelig å formulere eksempler på mindre alvorlige brudd uten referanse til intensjon, som det å velge uegnet statistisk metode for å gjøre resultatene signifikante,

bevisst feilaktig fremstilling av andres resultater eller «rigging» av et eksperiment for å få ønsket resultat (se for eksempel Mesko mfl. 2010; Elgesem mfl. 1997). Til tross for at det er udiskutabelt at vi snakker om bevisst bedrag her, finner vi likevel slike handlinger på en liste over diskutabile forskningspraksiser som indikerer at handlingen også kunne vært forklart som redelig feiltak. For det tredje er diskutabile praksiser ofte presentert som mindre alvorlige fordi de ikke direkte påvirker integriteten eller kvaliteten av forskningen. Mens fabrikkering direkte kompromitterer kvaliteten, vil mangelfulle datalogger eller æresforfatterskap kunne gjør det mer indirekte (National Academy of Sciences 1992). Begrepet diskutabile forskningspraksiser rommer dermed også handlinger som vi intuitivt bedømmer som mindre alvorlige fordi sannhetsforpliktelsen synes mer indirekte å være satt på spill.

I sum betyr dette at mens «FFP», «sterkt klanderverdig», «alvorlige brudd» og «uredelighet» er språklige uttrykk som går hånd i hånd, så peker uttrykk som «mindre alvorlige brudd», «diskutabel praksis» og til og med «sjusk» og «snusk» på høyst ulike typer forhold. Dels handler det om hvilke standarder som bør være gjeldende, og hvordan de må være for å sikre god forskningspraksis. Dels handler det om at viljen ofte vanskelig lar seg granske i slike saker. I forskningsetisk forstand er spørsmålet om uredelighet et enten-eller, uavhengig av om uredelighet lar seg prosedere i juridisk forstand. Et kjernepunkt i den uklare klassifiseringen av alvorlige og mindre alvorlige saker er spørsmålet om sanksjoner.

Forskningsetikk handler ikke kun om et sett av handlingsnormer vi disiplineres til å ikke bryte, men også om normer for god forskning vi forplikter oss til å ville følge. Om det bare handlet om disiplinering, kunne et disiplineringssystem slik vi har i trafikken, ha fungert i forskningen. I trafikken er det slik at en mindre forseelse gir én prikk på førerkortet. Får du åtte prikker eller mer i løpet av tre år, mister du førerkortet for seks måneder.

Akkumulering av mange mindre alvorlige hendelser regnes som en alvorlig hendelse.

Denne tankegangen treffer imidlertid ikke blink på forskningsfeltet. Trafikkregler er i stor utstrekning basert på en konvensjon. Regler gir effektiv og trygg trafikk, som ellers ville vært kaotisk og farlig. Vi er moralsk forpliktet til å følge trafikkreglene, for vi har ganske enkelt bestemt oss for en standard som forplikter alle trafikanter. Det er alvorlig om det viser seg at man systematisk slurver og tar snarveier. Retningslinjer for forskning er ikke på tilsvarende måte bygget på konvensjoner; vi kan ikke vedta standarder for god forskning. Standarder etableres over tid innenfor forskerfellesskap som ledd i å utvikle pålitelige kunnskapsfelt. Trafikkregler handler om å regulere effektivitet og sikkerhet for en aktivitet som ville vært der uten regler. Vi har også slike retningslinjer i forskning. Forskning på dyr kan tenkes uavhengig av etiske standarder for dyreforsøk. Om noen bryter disse retningslinjene, vil ikke begrepet uredelig passe. Uredelighet handler om brudd på retningslinjer som har den funksjon at de muliggjør forskning som kunnskapsproduserende aktivitet. Standarder for dyrehold i dyrestallen bør diskuteres og reguleres i et bredere offentlig rom enn standarder for kunnskapsproduksjon, som reiser spørsmål om når spørsmålet om vitenskapens autonomi og selvregulering er truet, og hva som da står på spill. Selvregulering er et viktig prinsipp siden vi har ikke noen annen målestokk enn det som står seg over tid mot utprøving. Det er eksempelvis problematisk hvis spørsmål om forfatterskap eller andre etablerte insentivsystemer oppfattes å stå i et ytre forhold til kunnskapsproduksjon. Normer for forfatterskap handler om hvem som kan stilles til ansvar for innholdet og opptre med legitim forskningsautoritet på temaområdet. Selv om innholdet i artikkelen ikke endres om man tilføyer en person til, vil forskningens kvalitetsbetingelser være truet.

Vi utelukker ikke at man kan finne eksempler på mindre alvorlige brudd på god forskningsskikk der alt entydig peker i retning av

vond vilje. Men det som skiller det alvorlige bruddet fra det mindre alvorlige, er som regel at det sistnevnte ikke omhandler uomtvistelige eller utvetydig klanderverdige saker. I stedet dreier det seg om diskutabile saker der det også kan være elementer av vitenskapelig uenighet involvert. Rettmessig forfatterskap handler om standarder for god profesjonsutøvelse, som vi også må kunne tåle å diskutere i åpenhet. I spørsmål om fabrikkering er det derimot intet å diskutere.

I de fleste tilfellene av mindre alvorlige brudd handler det ikke bare, og kanskje heller ikke primært, om testspørsmålet av typen: «Gjorde du det med vilje?» Det handler vel så mye om spørsmål av typen: «Gjorde du så godt du kunne? Var du rettet mot det du skulle være rettet mot, eller lot du deg avspore av andre hensyn?» For å komme videre skal vi se nærmere på de diskutabile forholdene som opptrer i gråsonen.

Uredelighetens eller kvalitetens gråsoner?

Hva er det egentlig som gjør gråsonen vanskelig å håndtere? En åpenbar utfordring er mangfoldet av muligheter for triksing i det praktiske arbeidet. Er mulige feilkilder ignorert, eller er det dårlig håndverk og faglig teft? Er litteratur ignorert, eller er forskeren dårlig orientert? Er henvisninger utelatt, eller er man så oppslukt av saken at man har mistet styring på hvor man har ting fra?

Når vi omtaler at et forhold synes å ligge i gråsonen, er det gjerne heftet en mistanke om noe moralsk utfordrende. Som forsker bør man derfor forsøke å holde seg unna gråsoner, for ting kan i det minste oppfattes annerledes enn hva man selv vet er tilfelle. Men å holde seg helt unna er ikke alltid så enkelt: Dagligdagse eksempler er forskeren som sier ja til å være med på en publikasjon han gjerne skulle sett var mer gjennomtenkt, forskeren som tar på seg å vurdere

en kollega som man har uavklarte bindinger til, eller forskeren som uttaler seg i media om saker som hun har lite forskningskompetanse på. Å la være å gå inn i gråsonen kan være en måte å beskytte ens egen moralske integritet. Men å la være kan også være en enkel ansvarsfraskrivelse. Gråsonen forbinder vi da språklig sett gjerne med et noe utfordrende moralsk terreng man skal være varsom med å gå inn i, men som vi vanskelig kan unngå helt. Utfordringen i mindre alvorlige brudd synes å være knyttet til spørsmål om hensikt eller bevisst forsøk på villedning.

Men trolig er det også noe annet som står på spill her, som gjør vurderingene vanskelige. Det finnes nemlig også et annet sett med utfordringer man kan kalle kvalitetens gråsoner. Hvilke standarder måler vi spørsmål om bevisst villedning mot? Når drar man litt for mye i datagrunnlaget sitt, gitt at man som forsker også har en slags moralsk oppgave i å produsere «funn», «perspektiver», «mønstre»? Hvilke feilkilder er det fornuftig å legge vekt på, gitt at det kanskje er grenser for hvor langt man kan og skal forsøke å undergrave egen autoritet og fremdeles produsere forskning som taler med autoritet? Når ser man seg blind på en bestemt metode, gitt at et sterkt metodefokus samtidig synes å være et kvalitetsstempel? Hvordan kan man egentlig imøtekomme krav om at studenter skal ta del i forskningen og bli «litt» forskere, uten at de tilkjennes likeverdig status som forskere? Hvordan vet man at man måler noe reelt, og ikke bakgrunnen, og under hvilken kategori fører man målingene i loggen? Hva slags status skal nå alle de nye publiseringsformene egentlig ha? Hvilke resultater fra andre forskningsmiljøer kan man stå inne for og ha gode grunner for å bygge sin argumentasjon på?

Kvalitetens gråsoner handler om at vi ofte ikke helt vet om vi er på villspor. For forskere lykkes ikke bare ved å følge en oppskrift, en fast metodisk prosedyre, som om kvalitet automatisk skulle bli til om man bare effektivt kunne ta bort eller forhindre vitenskapelig

uredelighet. Disse forholdene kompliserer det forskningsetiske landskapet fordi gråsonene peker i to ulike retninger – en retning går mot potensielt svik, den andre mot problematisk kvalitet.

Det er her trafikksystemet som praksis og forskergjeringen skiller lag. I trafikken skal man, og bør man, følge reglene. Følger alle trafikkreglene, blir praksisen god. I forskningen har man flere «regelsett» som gjør praksisen mer kompleks. For det første har man regelsettet som omhandler etikken rundt bruk av mennesker og dyr i forskning. Vi skal ikke snakke mye om det her, fordi det ikke berører spørsmålene vi diskuterer. For det andre har vi etikken (eller moralen om man vil) rundt det å opp-
tre sannferdig i forskningen – altså redelighetsdimensjonen. Det er dette «regelsettet» som omhandler kvalitet, altså betingelser for kunnskapsproduksjon som vi snakker om her. Man er moralsk forpliktet til å følge retningslinjene for god forskningspraksis. Det som gjør det utfordrende å håndtere mindre alvorlige brudd i forskningen (i motsetning til i trafikken), er at man må ta stilling til om det er mangel på redelighet og integritet som er problemet, eller om man bør problematisere kvalitet. Den ene peker mot etikk og moral, den andre mot forskning. Kvalitet i forskningen, eller mangel på sådan, hører hjemme i et *forskningsutvalg*. Spørsmål om integritet hører hjemme i et *forskningsetisk* utvalg. Alle norske universiteter har nå fått forskningsetiske utvalg på plass. Men alle norske universiteter har også i alle år hatt forskningsutvalg på plass. Dermed oppstår en utfordring: Bør spørsmål om mindre alvorlige brudd på god vitenskapelig praksis primært behandles i forskningsetiske utvalg eller i forskningsutvalg? Spørsmålet kan synes som en bagatell, men de to utvalgene og de to retningene bærer med seg ulike praktiske, teoretiske og i siste instans normative følger. Spørsmålet om *hvordan* man skal håndtere de mindre alvorlige sakene, er jo samtidig et spørsmål om *hvor* de skal behandles.

Forskningsutvalg og forskningsetiske utvalg – hva er forskjellen?

Forskningsutvalg på ulike nivå gir råd til dekan på fakultetsnivå eller rektor på universitetsnivå. Det inngår som sådan i en linjestruktur ved universitetene med ansvar for kvalitet, forskningsprioriteringer og virkemidler for å styrke forskningskulturen. Det er i denne strukturen ansvaret for opprettholdelsen og utviklingen av standarder for god forskningspraksis ligger. Forskningsutvalget er det organet som institusjonelt skal forvalte en viktig arv, nemlig settet av velfungerende selvreguleringsmekanismer, implisitte og eksplisitte normer som verner om produksjon av pålitelig kunnskap.

Forskningsetikken utgjør, som eksempelvis definert i NESH (2016) og NENT (2016) sine retningslinjer, et sett av normer som regulerer og konstituerer god forskningspraksis. Forskningsetikken utgjør vår profesjonsetikk, som setter kvalitetsstandarder for virksomheten. Når kvaliteten undersøkes, slipper vi ikke bare å undersøke viljen, vi har tvert imot idealer om å sette parentes rundt viljen til våre kolleger. Idealene for fagfelle granskingen er å være saksorientert, åpen og mottagelig for nye argumenter, men først og fremst utøve hard, saklig kritikk. Fagfeller skal være skeptiske inntil det motsatte er bevist. Forskere er til å stole på så lenge vi verner om forskningens velutviklede selvregulerende mekanismer, og så lenge forskerne taler på vegne av et vi, snarere enn som enkeltpraktiserende forskere. Det som står seg mot hard utprøving over tid, er det grunn til å feste lit til.

Forskningsetiske utvalg følger normalt en annen logikk enn forskningsutvalg. Når en forsker anklages for uredelighet, anklages forskeren for brudd på allment aksepterte normer for god forskningspraksis. Settes det ned en granskingskomite, vil diskusjonene her være lukkede, konfidensielle og personorienterte – stikk i strid med forskningens idealer. Det handler ikke om å sikre kvalitet, men om rettsvern når man åpner alle lukkede rom for å undersøke

om viljen var god. Det handler således ikke om å snu alle steiner for å avdekke faglige svakheter, men som Granskingsutvalgets selv sier: Det handler om å legge godviljen til for å se om forskeren kan ha handlet i god tro (Granskingsutvalget 2014).

Slik granskning følger dermed en annen logikk enn den ordinære fagfellegranskningen. Det er kanskje derfor forskersystemet i liten grad har hatt institusjoner som forskningsetiske komiteer for å håndtere uredelighet. Det passer ikke inn i et forskningssystem som er innrettet mot kvalitet. Her vurderes ikke viljen: Vi har snarere en tradisjon som har lyktes ved at den har satt parentes rundt viljen, eller til kollegers personlige, politiske eller religiøse motivgrunner (Merton 1942).

Om det er slik at gråsonen kan peke i to ulike retninger, mot potensielt svik eller mot brudd på kvalitetsnormer, er vi nok langt bedre rustet til å vurdere det siste enn det første. Allan Franklin og Warren Schmaus har gitt oss et godt argument for at de ordinære selvregulerende mekanismene ikke bare utgjør det beste vernet mot svik, men også et tilstrekkelig vern (Franklin 1984; Schmaus 1981). Om dette virker paradoksalt, så er forklaringen enkelt nok at selvregulerende mekanismer som legger vekt på kvalitet, samtidig også er det beste vernet mot svik. Argumentet er enkelt, og de historiske eksemplene de gir, er overbevisende: Gode forskningskulturer, som entydig er innrettet mot å sikre kvalitet, vil nådeløst etterprøve og kritisere andres arbeider. Jo mer kontroversielt et vitenskapelig funn er, jo mer som står på spill, og jo viktigere det er for mange brukere, jo mer vil det bli etterprøvd. Uredelighet vil ikke bare bli oppdaget, men sviket vil bli straffet hardt. I velfungerende internasjonale forsyningssystemer, som Franklin og Schmaus synes å mene var rådende i 1980-årene, blir det en avsporing å lete etter måter å håndtere uredelighet på. For å si det på en annen måte: Det er mangel på kvalitet, for eksempel forårsaket av slapphet, latskap og middelmådighet som utgjør hovedtrusselen mot vitenskapens etos snarere enn uredelighet.

Om vi følger denne argumentasjonslinjen, er det ikke flere etiske komiteer vi trenger for å styrke forskningsetikken, ettersom forskningsetikkens standarder er god forskningsskikk. Behovet for gransking av mulig uredelighet vil gjenstå som et nødvendig onde. Skal man etablere faste organer, bør de begrense seg til enhetlig og forsvarlig behandling av alvorlige brudd på vitenskapelig redelighet.

Men selv om det kan ha vært gode grunner for forskersamfunnet historisk sett til ikke systematisk å introdusere etiske utvalg som en del av kvalitetssikringen, kan det jo hende at verden ser annerledes ut i dag. Trenger vi nye institusjonelle responser på nye utfordringer? Det leder oss til en analyse av hva som er bakgrunnen for fornyet oppmerksomhet rundt spørsmålet om hvordan vi skal håndtere mindre alvorlige brudd på god forskningsskikk. Hva aktualiserer spørsmålet om håndtering av mindre alvorlige brudd? Er den forskningsetiske tilstanden ved våre universiteter forverret? Møter vi nye typer utfordringer i nye forskningssystemer? Igjen vil vi forfølge to ulike spor: ett som går i retning av etikk, og ett som går i retning av forskning.

Lovregulering, sanksjonering og etikk

Et nærliggende svar på hva som aktualiserer spørsmålet om håndteringen av mindre alvorlige brudd, er at vi nå har mer av det, og at vi har et økende problem som institusjonen ikke har gode måter å håndtere. Men er dette svaret korrekt? Har vi et økende problem? Vitenskapelig uredelighet er vanskelig å måle, men de undersøkelsene vi har, kan ikke sies å være nedslående. Man kan tvert imot se nokså lyst på situasjonen, gitt hvor lett det er å jukse. I den ofte refererte metastudien til Fanelli (2009), som baseres på 21 undersøkelser, påpekes det som ikke burde overraske noen: Det er trolig en lav forekomst av alvorlige brudd på god forskningsskikk, men samtidig en ikke ubetydelig forekomst av diskuterbar forskningspraksis. Men diskuterbar

er ikke nødvendigvis uredelig, som vi gjentatte ganger har påpekt. Det er ikke klart for oss hva det betyr at 30–40 prosent sier de har opplevd å gjøre diskuterbare ting. Det eneste som er klart, er at man ikke kan slutte at 30–40 prosent av forskerne er «litt uredelig».

Samtidig er det viktig å ta utfordringene i gråsonen alvorlig. Som Granskingsutvalgets utkast til veileder (2014) også påpeker, har det vært en utbredt forståelse blant forskere at den forskningsetiske tilstanden i forskermiljøene er god. Man skal ikke ta for gitt at det er riktig, eller at gode kulturer opprettholdes av seg selv. Dette er også et område som kan være utsatt for underrapportering, gitt at mistanke om juks er skadelig for et forskermiljøes renommé.

Kunnskapsdepartementets høringsnotat om forskningsetikkloven⁶ uttrykte bekymring for at forskerne vil ha interesse av å skyve ubehageligheter under teppet, og at unnlatenhet i forskermiljøene synes å bre om seg. Det er selvsagt viktig å være oppmerksom på at forskere kan ha tvilsomme interesser. Men også andre aktører kan ha interesser. Etikkmiljøer, komiteer og utvalg, samt administrasjon og departementer – alle disse som er satt til å gjøre en jobb som voktere, har selv en viss egeninteresse i å svartmale den forskningsetiske tilstanden. Deres eksistensberettigelse og ekspansjonsmulighet hviler jo til en viss grad på at det finnes et «behov» for dem.

Et annet svar på hvorfor vi i dag legger stor vekt på spørsmålet om mindre alvorlige brudd, er at vår egen forskningsetikklov selv la til rette for det. Definisjonen av vitenskapelig uredelighet som vi brukte innledningsvis, er hentet fra denne loven. Loven ble utformet kort tid etter Sudbø-saken, og det virker rimelig å se loven som et uttrykk for at forskningsetikken måtte styrkes. Loven innebar opprettelsen av et nasjonalt granskingsorgan med tilhørende diskusjon om mandat og

6 Kunnskapsdepartementets høringsnotat om forskningsetikkloven (<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing-om-revisjon-av-forskningsetikkloven/id2427309/>).

virkemåte samt lovfesting av det eksisterende komitésystemet opprettet tidlig i 1990-årene (NESH, NENT og NEM og REK). Granskingsorganet trengte en definisjon som kunne avgrense utvalgets virkeområde. Loven definerte uredelighet snevert av hensyn til rettsvernet for anklagede, men presiserer samtidig at dette «fritar på ingen måte institusjonene fra ansvaret for å forebygge og behandle saker som faller utenfor definisjonen, men som kan sies å være brudd med god vitenskapelig praksis» (Ot.prop. nr. 58 (2005–2006), s. 54). Det var altså begrenset hvilke saker det nasjonale granskingsutvalget skulle ta. Det som falt utenfor – de mindre alvorlige bruddene – måtte institusjonen selv håndtere. Dermed åpnet det seg et rom etter forskningsetikkloven som de forskningsetiske utvalgene kunne fylle. Men forskningsetikkloven selv, eller forarbeidene, sier ingenting om at slike lokale «granskingsutvalg» må eller bør opprettes.

Spørsmålet om hvordan uredelighet skal defineres, er samtidig et spørsmål om hvordan man skal dra opp grensene mellom etikk og jus. Ifølge Magne Nylenna mfl. (1999) hadde man i de nordiske landene unngått formelle definisjoner av uredelighet etter som uredelighet ble brukt om hele skalaen fra små avvik fra god vitenskapelig praksis til åpenbart juks. Om noe i siste instans skulle bli stemplet som vitenskapelig uredelig, måtte det baseres på sunn fornuft og vurderingsevne fremfor formelle definisjoner. Rapporten til Norges forskningsråd om «Håndtering av uredelighet i forskningen»⁷ tilrådte at det ble opprettet et «nasjonalt utvalg for vurdering av vitenskapelig uredelighet», samtidig som det anbefalte en bred definisjon (og dermed også virkeområde for utvalget): «Med vitenskapelig uredelighet menes brudd på god vitenskapelige praksis i planlegging, gjennomføring, kollegavurdering og rapportering av forskning som kan bidra til å

7 <http://docplayer.me/2761716-Dy-xuhgholjkhw-l-iruvnqlqjhq-qqvwloolqj-wlo-1rujhv.html>.

villedede om forskningens resultater.» (Norges forskningsråd 2001, s. 51). Men en slik bred forståelse av vitenskapelig uredelighet har juridiske utfordringer med hensyn til forskeres rettsvern. Det er da også betegnende at det var definisjonen av vitenskapelig uredelighet som sto i sentrum fra starten av i arbeidet med revisjon av forskningsetikkloven (Kunnskapsdepartementet 2014).

I Kunnskapsdepartementets endelige høringsnotat fra 2015 diskuteres muligheten for å lovfeste lokal institusjon som førsteinstansbehandling og å sikre generelle retningslinjer for saksgang. Denne diskusjonen aktualiserer spørsmålet om håndtering av mindre alvorlige brudd. Det uttrykkes bekymring for at det kun er de «mest alvorlige brudd», nemlig FFP, som behandles, mens de mindre alvorlige forbigås i stillhet. «Forskningsinstitusjonene skal både behandle de alvorligste tilfellene av forskning som ikke har skjedd i henhold til anerkjente etiske normer og de mindre alvorlige tilfellene.» (Kunnskapsdepartementet 2015, s. 41). Det er en tydelig bekymring for at alvorlige brudd blir fortolket for strengt, som FFP, som her refereres til de «mest alvorlige brudd», samtidig som det gis åtte eksempler på andre alvorlige brudd (som forvridd tolkning, tilbakeholding av vesentlige detaljer i metodikk) og tre på «mindre alvorlige tilfeller» (som dobbeltpublisering). Det er uklart for oss hvordan skillet mellom mest alvorlige, alvorlige og mindre alvorlige trekkes i disse eksemplene. Det er åpenbart at virkeområdet for de lokale utvalgene blir preget av en vektlegging av institusjonell førsteinstansbehandling av «all forskning som ikke skjer i henhold til anerkjente etiske normer, ikke bare mot de mest alvorlige tilfellene» (Kunnskapsdepartementet 2015, s. 41). En slik lokal instans er det rimelig å anta også vil få en helhetlig rolle i det å ikke bare tolke forståelsen av «alvorlig brudd», men samtidig også håndtere det som da «faller utenfor» lovens avgrensning av alvorlige brudd.

Lovforankringen satte diskusjonen om hva vi skal mene med vitenskapelig uredelighet, i et skjæringsfelt mellom etikk og juss,

der alvorlige brudd ble plassert i jussens område. Vi har blitt vant til å referere til hva uredelighet er i «lovens forstand», vel vitende om at vi har operert med et mye videre begrep i «forskningens forstand». En litt underlig effekt av dette er at spørsmålet om hvordan vi skal håndtere «mindre alvorlige» brudd, dukker opp som et spørsmål som «også» må behandles – som om det ikke har vært håndtert tidligere i forskningssystemene. Lovfestingen av forskningsetikken drar spørsmålet om håndtering av mindre alvorlige brudd mot etikk gjennom opprettelsen og myndiggjøring av særskilte organer innenfor forskningssystemet.

Forskning i endring og velartikulerte standarder for god forskning

Mindre alvorlige brudd har naturligvis blitt håndtert i det ordinære forskningssystemet hele tiden, både i formelle linjestrukturer og gjennom uformelle sanksjoner. Kan da dagens spørsmål om hvordan vi skal håndtere mindre alvorlige brudd, også handle om et annet aspekt? Kan det handle om at forskningens vesen har endret seg så radikalt fra 50 år tilbake at vi har andre utfordringer som vi ikke helt vet hvordan vi skal håndtere?

John Ziman (2002) har påpekt nettopp dette at vitenskapen er transformert til en ny type sosial institusjon der eksempelvis skillet mellom industriell forskning og akademisk forskning har blitt mindre tydelig. Økende grad av kommersielt samarbeid og industriutvikling, nye modeller som «undervisningsbasert forskning» kombinert med nye insentivsystemer som tellekantsystemet kan være noen forklaringer på at «gråsoneproblematikk» blir mer aktuelt. På den ene siden dreier det seg om strukturer og typer av samarbeid der det ikke er åpenbart hvordan man styrer rett. På den andre siden dreier det seg om at nye strukturer og endrede institusjoner også skaper nye typer «fristelser».

Torben Hviid Nielsen (2006) diskuterte dette som en mulighet i forlengelse av Sudbø-saken. Vi kan ha manøvrert oss inn i en situasjon der det har oppstått spenninger mellom det vi har etablert som allment anerkjent god forskningspraksis, og hva som skal til for å lykkes som forsker i det moderne «universitets-industrielle komplekset». Har han rett, står vi også overfor strukturelle utfordringer og ikke bare mulig moralsk slapphet. Det blir vel så viktig å rette oppmerksomheten mot fristerne og å tenke nytt og revidere standarder som å ensidig peke på synderne.

Utkastet til veilederen for lokale forskningsetiske utvalg, utarbeidet av Granskingsutvalget, viser nettopp til Zimans analyser av hvordan forskningsetikken utfordres av at vitenskapen gradvis har blitt transformert inn i en ny type sosial institusjon (Granskingsutvalget 2014). Det forventes en større etisk bevissthet, eller snarere et bredere spekter av forhold som forskere må være etisk oppmerksomme på.

«Den nye virkeligheten» innebærer trolig også at avstanden mellom forskning og anvendelse er dramatisk redusert sammenliknet med noen tiår tilbake. I noen deler av vitenskapen er tempoet heseblesende høyt. Spørsmålet er da om vi kan hvile på Franklin (1984) og Schmaus (1981) gamle premiss om at når mye står på spill i forskningen, vil også etterprøvingen fra forskersamfunnet være intens. Normal forskningspraksis vil kanskje ikke i like stor grad motvirke uredelighet som det gjorde tidligere. I Sudbø-saken kan man ut fra liknende saker ikke utelukke at hans resultater allerede var tatt i bruk i klinikken da jukset ble avslørt (Steen 2011).

Avslutning: Tenker vi i retning av etikk eller kvalitet?

Forskningsetiske utvalg er nå på plass ved alle universiteter i Norge, selv om de kalles ulike ting, som redelighetsutvalg eller etikkutvalg. «NTNU får omsider sitt forskningsetiske utvalg», skrev Universitetsavisa

ved NTNU 10. juni i 2014, og fikk sånn sett sagt både at NTNU var det siste universitet i rekken til å etablere et slikt utvalg, og samtidig at det jammen var på tide. I utgangspunktet virker en slik lesning av virkeligheten som en fornuftig lesning: At mindre brudd på god praksis vekker forargelse eller sinne, synes å være et godt tegn. Vår håndtering av de mindre alvorlige bruddene har noe å gjøre med målestokker for gode forskningskulturer. Om vi ikke ble forarget over mindre brudd, ville det kanskje være uttrykk for at snusk og sjuskk var så utbredt at vi var blitt vant med det. Forskningsetiske utvalg synes å ta forskningsetikken, eller bedre sagt, *forskningsmoralen*, på alvor.

Samtidig har vi påpekt at vi ikke kommer unna en vurdering av intensjon og vilje i alle saker der det mistenkes brudd på god forskningsskikk. Vi sa videre at viljen ikke både kan være god og vond på samme tid. Det synes å være et enten–eller i spørsmålet om redelighet. Uaktsomhet problematiserer denne påstanden, men vi kom til at en handling uansett må oppfattes som sterkt klanderverdig om den skal kunne sanksjoneres uten at forsett foreligger. Grov uaktsomhet, i likhet med forsettlig villedning, tyder på at forskeren ikke har rettet sin vilje mot det den burde være rettet mot.

Vi har konkludert med at man vanskelig kan tenke alvorlighet langs en akse med klart uredelige handlinger på den ene siden og litt uredelige på den andre siden. Åpenbart kan noe bryte med god forskningsskikk uten at verken viljen er utvetydig vond, uaktsomheten er grov eller handlingen uomtvistelig klanderverdig. Skillet mellom alvorlig og mindre alvorlig, slik den ofte har blitt satt i diskusjonen om forskningsetikkloven, kan derimot bli forstått som et skille mellom utvetydig klanderverdige «alvorlige» saker på den ene siden og «mindre alvorlige» og «diskutable» saker på den andre siden. Det spørsmålet som dermed ikke blir like åpenbart, er spørsmålet om håndteringen av «mindre alvorlige» brudd bør foregå i lukkede rom, med de samme prosedyrene og den samme «auraen»

som i saker der man kan påvise en problematisk vilje og et brudd på sannhetsforpliktelsen. Klarer man å unngå at forskerens motiver og integritet automatisk dras i tvil – at forskerens etos blir skadeskutt så å si – selv om vi har å gjøre med problematiske sider ved forskningspraksisen som ikke er et resultat av vond vilje eller grov uaktsomhet?

Vi har påpekt at spørsmål om håndtering av mindre alvorlige brudd står i et spenningsforhold mellom etikk og kvalitet. Både i spørsmål om forebygging og ansvarliggjøring kan vi velge å gjøre dem til spørsmål om kvalitet eller etikk. Tenker man etikk, handler det om å stramme opp holdninger, utarbeide retningslinjer og dokumenter, nedsette komiteer og tenke forebyggende undervisning i alle ledd. Tenker man kvalitet, så går man i en annen retning. Det handler om å utfordre dårlig kvalitet i alle ledd og systematisk jakte på hva som truer kvalitet, og hva et kvalitetsbegrep skal romme. Å lovfeste institusjonenes forskningsetiske ansvar handler da om to ting. På den ene siden handler det om å forebygge dårlig kvalitet, en påminnelse om institusjonens overordnede ansvar som kunnskapsprodusent. Lovfesting handler på den andre siden om å forebygge uredelighet, snusk og sjusk. Vi er bekymret for forskyvningen av ansvaret for utøvelsen og opprettholdelsen av gode forskningskulturer, en forskyvning fra ordinære forskerstrukturer til nye ekstraordinære forskningsetiske komiteer. En lovgivning som ensidig legger vekt på etikk på bekostning av kvalitet, kan understøtte en slik forskyvning.

Dette er vel den fremste faren vi ser med opprettelsen av forskningsetiske utvalg ved alle universiteter. Det er en fare for at slike utvalg kan bli for ivrige i det godes tjeneste. «Mindre alvorlige brudd på god vitenskapelig praksis» rommer gjerne noe langt mer kompleks enn de alvorlige bruddene. Mye av dette handler ikke nødvendigvis om etikk. Det kan sitte langt inne å erkjenne. Også forskningsetikken krever av og til moralsk besinnelse.

Referanser

- Elgesem, D., Jåsund, K.K. og Kaiser, M. (1997). *Fusk i forskning. En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter*. Skriftserie nr. 8. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Fanelli, D. (2009). How many scientists fabricate and falsify research? A systematic review and meta-analysis of survey data, *Plos one* 4(5), e5738.
- Franklin, A. (1984). Forging, cooking, trimming, and riding on the bandwagon, *American Journal of Physics* 52(9), s. 786–793.
- Granskingsutvalget (2014). *Veileder om lokal behandling av vitenskapelig uredelighet*. Utkast til diskusjon på Forskningsetisk forum 18. september 2014. Oslo: Granskingsutvalget.
- Klageutvalget (2013, 28. januar). Vedtak av særskilt utvalg oppnevnt i medhold av forskningsetikkloven § 5 femte ledd, i klage over Granskingsutvalgets uttalelse om vitenskapelig uredelighet i doktoravhandling avlagt ved handelshøyskolen BI. Hentet 26. oktober 2016 fra: https://www.etikkom.no/globalassets/documents/granskingsrapporter/vedtak-klageutvalget_webutgave.pdf.
- Kunnskapsdepartementet (2007, 27. juni). Veileder for Granskingsutvalgets arbeid. Hentet 26. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/hvem-er-vi-og-hva-gjor-vi/Hvem-er-vi/Granskingsutvalget/Veileder-for-Granskingsutvalgets-arbeid>.
- Kunnskapsdepartementet (2014). Etterkontroll av forskningsetikkloven. Arbeidsnotat 13/5015. 30. oktober 2014. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet (2015, 9. juli). Høring om revisjon av forskningsetikkloven. Hentet 26. oktober 2016 fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing-om-revisjon-av-forskningsetikkloven/id2427309/>.
- Merton, R.K. (1942). Science and democratic social structure. Trykket på nytt i R.K. Merton (1968) *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
- Mesko, G. og Oberckal, A.K. (2010). Questionable research practices. An introductory reflection on causes, patterns and possible responses, *Journal of Criminal Justice and Security* 12(4), s. 440–457.
- National Academy of Sciences (1992). *Responsible science, volume I. Ensuring the integrity of the research process*. Washington, D.C.:

- National Academy Press. Hentet 26. oktober 2016 fra:: <https://www.nap.edu/read/1864/chapter/1>.
- NENT (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NESH (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Nielsen, T.H. (2006). Fristere og syndere i det universitets-industrielle kompleks. Apropos tilfældene Hwang og Schön. I R. Nydal og B. Solberg (red.) *Juks, uredelighet og god forskning*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Norges forskningsråd (2001). *Håndtering av uredelighet i forskningen. Innstilling til Norges forskningsråd*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Nylenna, M., Andersen, D., Dahlquist, G., Sarvas, M. og Aakvaag, A. (1999). Handling of scientific dishonesty in the Nordic countries. National committees on scientific dishonesty in the Nordic countries, *The Lancet* 354(9172), s. 57-61.
- Ot.prop. nr. 58 (2005-2006). Om lov om behandling av etikk og redelighet i forskning. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Raz, J. (2010). Responsibility and the negligence standard, *Oxford Journal of Legal Studies* 30(1), s. 1-18.
- Schmaus, W. (1981). Fraud and sloppiness in science, *Perspectives* 1(3/4), s. 1-4.
- Steen, R.G. (2011). Retractions in the medical literature. How many patients are put at risk by flawed research? *Journal of Medical Ethics* 37(11), s. 688-692.
- Universitetsavisa (2014). NTNU får omsider sitt forskningsetiske utvalg. *Universitetsavisa* 10. juni. 2014. Hentet 26. oktober 2016 fra: <http://www.universitetsavisa.no/notiser/article40407.ece?device=pc>.
- Ziman, J. (2002). *Real Science. What it is and what it means*. Cambridge: Cambridge University Press.

KAPITTEL 3

God og dårlig henvisningsskikk i forskning

*Ragnvald Kalleberg, Professor emeritus ved
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi,
Universitetet i Oslo*

Abstract

Good and bad referencing practice in science

The subject matter of the article is referencing in science. It is distinguished between good, questionable and reprehensible referencing. The first part is descriptive, focused on the identification, definition and documentation of plagiarism. The second part is normative, focused on the norms and values used when evaluating referencing behavior. Three typologies of norms (Merton, Tranøy, Habermas) are presented, compared and discussed. They are institutional norms, internal to the institution of science, most adequately identified as institutional imperatives in well functioning scientific communities. In the third part, six norms for evaluating referencing are discussed: honesty, originality, communism, criticizability, humility and trust. Plagiarism is not only a violation of the norm of honesty, but also of the others. In the last part a constructive research question

is posed: How should research communities encourage good referencing practices? The main, overriding answer is that researchers have to understand that the obligation to good referencing practice and the prohibition of plagiarism, are rational internal scientific requirements. Basic research ethical norms are not external requirements, just based on conventions or the authority of ethicists, editors or institutional leaders.

Innledning

Mitt tema er vitenskapelig henvisningsskikk – god, diskutabel og forkastelig skikk ved henvisning til andres arbeid. God og dårlig henvisningsskikk i forskning viser til empiriske fenomener, til organisert virksomhet i en av de sentrale institusjonene i et moderne samfunn. Som all annen virksomhet i kultur og samfunn kan skikk og uskikk utforskes deskriptivt, forklarende og normativt vurderende.¹ Forkastelig henvisningsskikk, som plagiat, kan dokumenteres, analyseres, sammenlignes, forklares og vurderes med de samme metodene som kultur- og samfunnsvitere ellers bruker. Dokumentasjon og analyse av plagiat foregår innenfor de enkelte fagene, i tverrfaglige vitenskapsstudier og i vitenskapssosiologien, i forskning om forskning.²

Første del av artikkelen er deskriptiv, om definisjon og dokumentasjon av fenomenet plagiat. De to neste er normative. Andre del dreier seg om hva slags normer og verdier vi baserer

1 I kultur- og samfunnsfag kan man stille to typer av legitime forskningsspørsmål: deskriptivt-forklarende og normativt-vurderende. Fire hovedtyper av spørsmål og svar kan antydes med følgende stikkord: dokumentasjon (av faktiske forhold), forklaring (som av likheter og forskjeller, stabilitet og endring), vurdering (av faktiske forhold, positive og negative vurderinger) og anbefaling eller advarsel (som av eller om tiltak eller alternativer). Se Kalleberg (2009, s. 262–266; 2005, kap. 4–7; 2016).

2 Anderson mfl. (2013) gir en god oversikt over nyere forskning om vitenskapelig uredelighet. Om forskning om forskning, se Kalleberg (2005, s. 27–30 og kap. 10).

oss på når vi kritiserer noe som plagiat eller roser noe som god henvisningsskikk. I tredje del tar jeg for meg forskjellige forskningsetiske normer som kan være grunnlag for å vurdere henvisningspraksis. Det er flere normer enn den om redelighet som blir krenket når en forsker plagierer. I siste del stilles et konstruktivt forskningsspørsmål: Hvordan kan fagmiljøer fremme god henvisningsskikk? Anbefalingen er at miljøene må gjøre det klart for seg selv og utenforstående at påbud om god skikk og forbud mot plagiat ikke er påført utenfra. I likhet med metodologiske normer har vi å gjøre med interne, faglig krav.

Hva er plagiat? Hvor stort omfang har problemet?

Generelt kan vi si at å plagiere er å publisere andres tanker, tekster og resultater som om de var ens egne. I Norge har nasjonale forskningsetiske komiteer, sammensatt av fagfolk fra relevante fagområder, utarbeidet forskningsetiske retningslinjer (påbud, forbud, anbefalinger og tillatelser). Det legges vekt på at plagiering ikke tolereres. I retningslinje 27 fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH 2016) gis følgende definisjon: «Plagiat i forskningsetisk forstand er å ta noe fra andre og presentere det som sitt eget uten god henvisning til kildene.» I kultur- og samfunnsfag er tekst ofte viktigere enn i helse-, natur- og teknologifag. Tekstplagiat blir derfor ofte fremhevet. I den samme retningslinjen heter det for eksempel: «Den mest åpenbare formen for plagiat er ren avskrift.»³ Men det er mulig å plagiere fra alle deler av og faser i forskningsprosesser, som fra forskningsopplegg (design), begrepsdannelse, datamateriale, sentrale ideer, noter, litteraturhenvisninger, resultater og publisert tekst. Dermed kan man

3 Se NESH (2016), retningslinje 25 til 27, og NENT (2016), retningslinje 4 og 5.

lage omfattende typologier og for eksempel snakke om idéplagiat, kildeplagiat og tekstplagiat.⁴

I nasjonale og internasjonale forskningsetiske miljøer er det allmenn enighet om denne identifiseringen av det empiriske fenomenet plagiering. Det er også bred enighet om vurderingen av det. Vi har å gjøre med et alvorlig normbrudd. Denne internasjonale enigheten kom eksempelvis til uttrykk i en forskningsetisk konferanse i Singapore i 2010. 340 deltakere fra 51 land sluttet seg til en generell forskningsetisk erklæring. *Singapore Statement on Research Integrity* (WCRI 2010) er den første generelle, globale forskningsetiske uttalelsen for alle fagområder. Her blir plagiering karakterisert som en form for vitenskapelig uredelighet, på linje med fabrikkering av fiktive data og forfalskning av data og metoder – det som internasjonalt omtales som FFP (*fabrication, falsification, plagiarism*) – til forskjell fra diskutabel praksis eller QRP (*questionable research practice*).

Den forskningsetiske kritikken av det å plagiere er i samsvar med forståelsen av plagiat i undervisning, om den nå er utført av studenter eller lærere. Den er også i samsvar med forståelsen av plagiat i andre deler av samfunnet, som i massemedier. Man kan få en bekreftelse av dette ved å slå opp ordet «plagiat» i vanlige ordbøker og leksikon.⁵

Som andre påstander om faktiske forhold må påstander om plagiat og omfang av plagiat underbygges med erfaringsmateriale. Det medfører at man behandler publiserte bøker og artikler som

4 Se Posner (2007) og Weber-Wulff (2014) for nyttige drøftinger av plagiat og plagiering.

5 I løpet av de senere årene har man hatt noen norske saker der universitetslærere har plagiert studentoppgaver. Det mest utbredte fenomenet i undervisning er naturligvis at studenter plagierer foreliggende litteratur og hverandre. Studier fra USA indikerer at problemet der er omfattende. Et normbekreftende eksempel fra mediene var avdekkingen og håndteringen av plagiat i avisen *Dagens Næringsliv*. Se: <http://www.dn.no/etterBors/2015/09/24/2149/Dagens-Nringsliv/plagiatsaken-i-dn>.

empirisk materiale. Et eksempel finner man i publikasjonen *God skikk. Om bruk av litteratur og kilder i allmenne, historiske framstillinger* fra 2006 (Rognstad mfl. 2006). Her blir deler av Gyldendals fembindsverk *Historien om Norge* undersøkt. Tilfeller av plagiat blir identifisert, dokumentert og kritisert. Samtidig blir kontrastfenomenet, god skikk, klargjort. Det er de innebygde, operative normene i faktisk god skikk som gjør det mulig både å identifisere og kritisere plagiering.

Noen av de granskede plagiatsakene i forskningssystemet har dukket opp i massemediene og utløst sterke reaksjoner. Den mest omtalte saken internasjonalt fra de siste årene dreier seg om omfattende plagiering i den juridiske doktorgraden til den daværende tyske forsvarsministeren, Karl Guttenberg. Plagiatskandalen førte til at han våren 2011 ble fratatt sin doktorgrad og måtte forlate regjeringen.⁶ I løpet av de siste årene har vi hatt flere plagiatsaker ved norske universiteter og vitenskapelige høyskoler, og i instituttsektoren. Flere av sakene har blitt omtalt i massemediene og i lokale aviser ved institusjonene. *Det nasjonale utvalg for gransking av redelighet i forskning* (Granskingsutvalget) offentliggjorde to granskinger av plagiat i 2012 (se Granskingsutvalget 2012a, 2012b).

Hvor omfattende er problemet med plagiering og andre former for vitenskapelig uredelighet, som fabrikkering av fiktive data? Det er ifølge sakens natur vanskelig å anslå presist. Men flere empiriske studier de senere årene har gitt oss et mer pålitelig bilde av omfanget enn vi hadde for noen få år siden. Disse studiene har særlig blitt utført i USA og har spesielt vært rettet mot de naturvitenskapelige og biomedisinske fagene.⁷ For 25–30 år siden var det ikke uvanlig

6 Se Weber-Wulff (2014) og https://en.wikipedia.org/wiki/Causa_Guttenberg (lest 16. februar 2016).

7 For en nyttig sammenfatning, se Anderson mfl. (2013). En studie av uredelighet og diskutabel skikk blant europeiske økonomer (Necker 2014) indikerer et tilsvarende nivå.

å anta at forekomsten av uredelighet i forskning var minimal, nærmest å regne som et resultat av psykopatologi. Redaktøren av *Science* anslo i 1987 at forekomsten av uredelighet dreide seg om én uredelig forsker blant en million redelige (Koshland 1987). I dag har vi belegg for å hevde at omfanget av uredelighet dessverre ligger på et helt annet nivå. Det ser ut til å dreie seg om at i størrelsesorden en–tre av hundre forskere har utført uredelige handlinger minst en gang.

Det gjenstår mye å dokumentere og analysere på dette feltet. Vi har sikkert å gjøre med betydelige forskjeller i størrelsesorden når det gjelder type uredelighet. Plagiat er langt mer vanlig enn fabrikkering av fiktive data. Det er sikkert store forskjeller mellom land, som mellom Tyskland, Romania, USA og Kina. Og det er forskjeller mellom fag og institusjoner, inklusive forskjeller i studentmiljøer. I en artikkel om plagiat blant studenter ved Oxford University hevdes det for eksempel at det her nærmest ikke forekommer plagiering. Vurderingen synes rimelig gitt tutorsystemet og veilederens rolle ved britiske eliteuniversiteter.⁸ Ved andre universiteter med store studentgrupper, standardisering og anonyme forhold mellom studenter og lærere kan plagiering være et betydelig problem. Vi har ikke bare å gjøre med isolerte individers tilbøyeligheter, men først og fremst med rolleregulert virksomhet i institusjonell og kulturell kontekst.⁹

Når vi skal forklare konkrete plagiatsaker, har vi som regel å gjøre med uskikk i bredere miljøer. I en plagiatsak ved et stort teknisk-industrielt institutt dokumenterte Granskingsutvalget feilaktig

8 Om Oxford, se Bamforth (2013). Om variasjon mellom universitetssystemer, se Clark (1995).

9 Om handling i kontekst, se Kalleberg (2016). «*London School of Economics* har studenter fra 150 forskjellige nasjonaliteter. Mange av disse har feilaktige eller vage forestillinger om god henvisningsskikk. LSE har derfor kurs om god skikk for sine studenter for å skape en felles forståelse av normer.» (Personlig meddelelse fra direktør Craig Calhoun, 18. desember 2015).

forståelse av normer for god henvisningsskikk, feil anvendelse av retningslinjer for medforfatterskap og bruk av inadekvate prosedyrer i intern saksbehandling. I en plagiatsak i en samfunnsvitenskapelig institusjon ble delmiljøer og sentrale instanser kritisert for feilaktig forståelse av begrepet om plagiat. Hvis forskere ved store oppdragsinstitutter og doktorgradskandidater ved vitenskapelige høyskoler har en uklar forståelse av hva plagiat dreier seg om, blir kritikken av institusjonen tilsvarende skarp (se Granskingsutvalget 2012b, s. 34–37, 2012a, s. 24). Fembindsverket om norsk historie dreide seg heller ikke bare om forfatteren, men også om forlaget og dets konsulenter, inklusive forlagets (den gang) forbløffende oppfatning om at potensielle lesere som kunne tenke seg å lese fem bind norgeshistorie, ville føle seg fremmedgjort av akademiske snurrepiperier som sitater og kildehenvisninger. I Guttenberg-saken hadde man også å gjøre med miljøet rundt plagiator, som undervisere, studieopplegg, veiledere, opponenter til doktorgrad, redaktører og anmeldere.

Normer kan etterleves i varierende grad, og avviket mellom norm og praksis kan være større og mindre. Det kan være hensiktsmessig å operere med en tredelt typologi – god, diskutabel og forkastelig praksis. Det er naturligvis mulig å lage mer differensierte typologier, for eksempel ved å skille mellom fire typer: god praksis, slurv (sjusk), snusk og fusk. I en norsk studie av uredelighet ble følgende eksempler på diskutabel praksis nevnt: bevisst feilaktig fremstilling av andres resultater, unnlattelse av å trekke tilbake arbeider som inneholder feil eller uredelighet, unnlattelse av å melde uredelighet, æresforfatterskap, uakseptabel dobbelpublisering, utelatelse av medforfattere, manglende oppbevaring og utlevering av data, og villedende søknader.¹⁰

10 Elgesem mfl. (1997, s. 33–41). To tiår senere vil nok mange hevde at flere av disse praksisene i det minste befinner seg i en overlappende gråsoner mellom diskutabel praksis og uredelighet.

Det største omfanget av kritikkverdig forskningsetisk skikk ligger innenfor kategorien diskutabel praksis. I et forbedringsperspektiv er det vanligvis vel så viktig å være opptatt av diskutabel skikk som av sjeldne uredelighetsaker. Utbredt, diskutabel skikk legger til rette for uredelighet.

Vitenskapenes interne normer (institusjonelle imperativer)

Forskningsetikk viser til et sett av normer og verdier, delvis motstridende, vevet sammen på komplekse måter. Det er klargjørende å ordne normene i fire grupper: (1) interne normer som regulerer forholdet mellom forskere, forskningens sannhetsbestrebelse og forskningens uavhengighet (vitenskapelig autonomi, akademisk frihet), (2) normer som regulerer forholdet til dem og det som utforskes, som personer, organisasjoner, lokalsamfunn, forsøksdyr eller kulturminnesmerker, (3) normer som regulerer forholdet til brukere av forskning, til dem som finansierer, og til oppdragsgivere, og (4) normer som regulerer forskeres og institusjoners generelle samfunnsansvar, forhold til samfunnets kulturelle tradisjoner og til rasjonaliteten i offentlige ordskifter (forskningsformidling).¹¹

Den første gruppen av normer er primært interne, mens de tre andre også tydelig er rettet utad. Normer om henvisningsskikk hører til blant de interne. De er naturligvis viktige også for forskningsmiljøenes eksterne relasjoner, men her vil jeg legge vekt på normene som interne, som konstituerende og rettleidende for virksomheten i spesialiserte, meritokratiske miljøer.

De interne forskningsetiske normene har en like lang historie som moderne vitenskap. Normsystemet utviklet og befestet seg som

¹¹ Om forskningsetikk, fire typer normer og institusjonell internkontroll, se Kalleberg (2015a).

en integrert del av den vitenskapelige revolusjon i det nordvestlige hjørnet av Europa på 1600- og 1700-tallet. Denne forskningsetikken, med tyngdepunkt i de interne normene av type 1, er et system for egenkontroll. Sett i et langt historisk perspektiv må denne selvreguleringen være det mest vellykkede systemet for selvkorrigering i moderne samfunns historie. Det er naturligvis først og fremst et institusjonelt og kulturelt fenomen, forankret i et krav om svært høy grad av offentlighet (transparens), som offentliggjøring av arbeider, gjentakelse av eksperimenter og fagfellevurdering.¹²

I mesteparten av den moderne vitenskapens 400-årige historie har de forskningsetiske normene ikke vært eksplisert. Den tidligste effektive kodifisering kom i normgruppe 2 så sent som for 60–70 år siden. Etter ekstreme forskningsetiske brudd i nazitidens tyske medisin fikk man normer om beskyttelse av personer, som krav om fritt og informert samtykke fra dem som utforskes. Slike normer ble etter hvert kodifisert i den internasjonale Helsinki-deklarasjonen, først utformet av *World Medical Association* i 1964.¹³

Normene i gruppe 2, 3 og 4 er av mer ekstern karakter, men har naturligvis også en intern begrunnelse. Det kan illustreres med normer om forskningsformidling i gruppe 4. Forskere er forpliktet til å kommunisere innsikter, arbeidsmåter og holdninger fra spesialiserte forskningsfelt til personer utenfor feltet, inklusive spesialister i andre felt, og bidra til samfunnsdebatter med vitenskapsbasert argumentasjon. At slik formidling også er et internt faglig krav, kan utledes av tradisjonelle oppfatninger om gode forskningsspørsmål. Selv i den mest esoteriske grunnforskningen skal spørsmålene dreie seg om å komme frem til noe som er «verdt å vite» (Weber 1999).

12 Se Merton (1942, 1957); Ziman (2000, kap. 3 og 9); Kalleberg (2007a). For litt om den vitenskapelige revolusjonen i det tidlig-moderne Europa, med litteraturhenvisninger, se Kalleberg (2005, s. 279–281, 46–52, 65–69). Andre institusjoner det kan sammenlignes med, er domstolene og offentlig forvaltning i velfungerende rettsstater.

13 Om kodifisering av forskningsetikk, se Israel og Hay (2006, kap. 3).

Det er derfor også et internt krav i forskning at forventede resultater skal ha en allmenn kulturell eller samfunnsmessig interesse, verdt å formidle til en bredere offentlighet.¹⁴

Det er vesentlige likheter og koplinger mellom de verdier, normer, roller, institusjoner og kulturer som konstituerer ytringsfriheten i moderne demokratier og forskningsetikken i moderne vitenskap. Utbygging av ytringsfrihet i demokratiske rettsstater ble inspirert av meningsdannelsen i vitenskap. Og vitenskap er i siste instans opplyst sunn fornuft. Forskningsetikkens normer er både normativt gyldige i sin egen rett og funksjonelle for effektiv og pålitelig kunnskapsproduksjon i høyspesialiserte forskningsmiljøer. På tilsvarende måte er ytringsfrihetens normer både legitime i sin egen rett og hensiktsmessige for å fremme demokratiske prosesser: opplyst meningsdanning, myndige samfunnsborgere og bred demokratisk deltakelse.¹⁵

De interne normene: tre typologier

Hvordan kan vi nærmere identifisere de interne normene? Hvilke er de sentrale normene? Det er et stort antall forfattere som har søkt å besvare slike spørsmål. La meg kortfattet presentere tre (Robert K. Merton, Knut Erik Tranøy og Jürgen Habermas).

Det mest innflytelsesrike enkeltbidraget om intern forskningsetisk selvregulering ble presentert av den amerikanske sosiologen Robert K. Merton (1942) med begrepet om vitenskapens ethos (*the ethos of science*). Mertons forståelse i dette og en rekke senere bidrag kan rekonstrueres som et sett av seks normer. (1) *Upartiskhet*

14 Om forskningsformidling, se Kalleberg (2005 (kap. 11) og 2014). Om Weber og kravet om verdt å vite, se Weber (1999, s. 159). Om formidling i de forskningsetiske retningslinjene, se NENT (2016) (retningslinje 21–23), og NESH (2016) (retningslinje 41–46).

15 Om ytringsfrihet, demokrati og vitenskap, likheter og koplinger, se Kalleberg (2015c, særlig s. 13, 27–28 og 31–32).

(*disinterestedness, idle curiosity*). Forskningsmiljøet og den enkelte forskeren skal være ledet av en interesse i å finne frem til gyldig kunnskap, ikke etter å fremme eller tilpasse seg økonomiske, politiske og religiøse interesser, og heller ikke PR-interesser på vegne av eget fag, egen institusjon eller seg selv. (2) *Originalitet*. Forskeren og forskningsmiljøet skal tilstrebe å bidra med ny kunnskap og innsikt. (3) *Kritiserbarhet*. Det skal være tillatt å sette spørsmålsteget ved, «kritisere», gyldigheten av alle påstander og antakelser. Ja, det er ikke bare tillatt, det er påbudt. Velfungerende forskningsmiljøer er etterprøvningskollektiver. Merton bruker uttrykket «organisert skepsis» for å karakterisere normen. Det dreier seg også her først og fremst om et institusjonelt krav, om regulering av samhandling innenfor en kollektiv bestrebelse. Et uttrykk for normen er organisert fagfellevurdering i tidsskrifter.

(4) *Universalisme*. Det skal ikke spille noen rolle hvem det er som hevder et synspunkt, som en beskrivelse, sammenligning eller forklaring. Kjønn, etnisitet, livssyn og sosial klasse er irrelevant. Det er dokumentasjon, analyse og argumentasjon som teller. Velfungerende forskningsmiljøer kan med andre ord beskrives som mest mulig rendyrkede argumentasjonskollektiver. (5) *Felleseiendom* av kunnskap og innsikt. Det finnes ingen privat vitenskap. I grunnforskning er det ikke privat eiendomsrett til kunnskap. Merton omtalte derfor normen som forskningens «kommunisme». (6) *Ydmykhet*. Forskere og fagmiljøer skal være oppmerksomme på egen begrensning og feilbarlighet, både i en stor og komplisert verden og til det enorme forråd av innsikt som tidligere, samtidige og fremtidige generasjoner av forskere representerer. Den vanligste metaforen for å uttrykke denne normen er denne: Hvis vi forstår mye, er det fordi vi står på kjempers skuldre.¹⁶

16 Se særlig Merton (1942, 1957). Om rekonstruksjon av Merton, se Kalleberg (2007a). Se også Enebakk (2007) og Kalleberg (2007b).

I Skandinavia har filosofen Knut Erik Tranøy levert den mest detaljerte analysen av forskningsetikkens verdier og normer (1986). Han karakteriserer forskningens basale verdi som det å «optimere sannhets- eller kunnskapsutbyttet av forskningsvirksomheten». Tranøy ordner sentrale normer i ni grupper. Det er normer om (1) sannhet og sannsynlighet; (2) kontrollerbarhet (prøvbarhet, avgjørbarhet), offentlighet, intersubjektivitet; (3) konsistens (motsigelsesfrihet), koherens (sammenheng), orden, system; (4) enkelhet, økonomi (oversiktlighet), fullstendighet (utførlighet); (5) ærlighet, oppriktighet, pålitelighet, (6) åpenhet, tillit, offentlighet; (7) saklighet, upartiskhet, objektivitet; (8) originalitet, fantasi, kreativitet; (9) relevans, fruktbarhet, «interessantheit», selvstendighet.¹⁷

Den tyske sosiologen og sosialfilosofen Jürgen Habermas har i en rekke arbeider klargjort betingelser for organisering av saklig diskusjon i «offentligheter». Han har ikke detaljert tatt for seg verdier og normer i velfungerende forskersamfunn, men har fremhevet betydningen av institusjonalisering av rendyrket argumentasjon i faginterne offentligheter. I noen arbeider har han drøftet vitenskapelige organisasjoner, som universiteter og forskningsinstitutter, og de normene og verdiene som skal prege den faglige kommunikasjonen der. I et arbeid om normativ argumentasjon opererer han med fire grunnleggende krav til rendyrket argumentasjon: (1) inklusivitet (åpenhet), alle som har relevante bidrag skal kunne slippe til med sine synspunkter; (2) likhet, alle deltakere skal ha samme mulighet for å bidra til meningsdannelsen); (3) oppriktighet og ærlighet, deltakerne må mene det de sier; og (4) tvangfrihet, kommunikasjonen må være fri for ytre og indre tvang.¹⁸

17 Tranøy (1986, kap. 8) om «Metodologier som normative systemer». Kaiser (i Ruyter red. 2003) presenterer og drøfter Tranøy som nestor i norsk forskningsetikk. Se også Tranøy (1977).

18 Om de fire kravene, se Habermas (1999, s. 210). Om sammenvevingen av forskjellige former for faglig kommunikasjon i universiteter, se Habermas (1999, s. 133). Om hans offentlighetsbegrep, se Habermas (1999, s. 79–112). I hovedverket snakkes det

En sammenlignende drøfting av typologiene

Jeg har her gjort kort rede for bare tre typologier for å formidle en forståelse av forskningsetikkens mangfoldige normer og verdier, faglige karakter og historiske tyngde. Det er forskjeller i vokabular og i hvilke normer som er i sentrum. Med tanke på å utvikle en holdbar forståelse av forskningsetikk er det problemer med alle tre. Mertons analyser er eksempelvis beheftet med vesentlige svakheter. Han baserer seg på en scientistisk (positivistisk) vitenskapsforståelse. Merton forutsetter også, i siste instans, at man ikke kan gi gode argumenter for normative synspunkter, som for forbudet mot fabrikkering av fiktive data. Det fremgår umiddelbart av listen til Tranøy at han kan ha behov for flere grupper enn ni, eller å lage et system av overordnede og underordnede normer. Tranøy diskuterer dessuten i liten grad institusjoner. Hans bidrag har ikke den robuste institusjonelle forankring som den til Merton har, selv om drøftingen av normer er mer detaljert og presis. Habermas har som både filosof og sosiolog en god balanse mellom ideer og institusjoner, individer og grupper. Men han har i liten grad gått inn i spesialiserte sider ved forskningsetikken.

Men Mertons typologi er også treffende. Det er vesentlige innsikter i hans bidrag som bør fastholdes og videreutvikles. To sterke sider ved Mertons analyse er dens solide empiriske grunnlag og dens institusjonelle vektlegging. Typologien vokste frem av hans dokumentasjon og analyse av 1600-tallets vitenskapelige revolusjon, med særlig fokus på den engelske utviklingen. Denne historiske orienteringen skjerpet blikket for det som var nytt, slik som

om institusjonalisering av sannhetsdiskurser (1984, s. 233–242). Jeg har videreutviklet denne analysen som realistisk sosiologisk samhandlings- og institusjonsanalyse, blant annet i Kalleberg (2005, s. 109–120, 186–188, 311–313); (2007a, s. 142–147); (2010, s. 187–192); (2014). Mange lesere av Habermas får ikke tak i hans sosiologiske realisme, men forviller seg i stedet inn i utopiske rom på leting etter «den ideelle samtalsituasjonen».

normen om originalitet og etablering av diskusjonsfora der bare dokumentasjon og argumenter skulle telle. Her hadde ikke konger og fyrster rett i kraft av sin makt, og prester ikke i kraft av tro og tradisjon. Det andre trekket er forståelsen av at forskningsetikken først og fremst er en institusjonsetikk, ikke en individetikk. I tråd med sosiologisk tradisjon er det forskerne som internaliserer operative normer og verdier i sitt miljø, og på det grunnlaget utvikler en vitenskapelig samvittighet. Merton omtaler derfor også normene som institusjonelle imperativer, ikke bare som individuelle normer og idealer.¹⁹

De tre forskerne som er nevnt her, er forankret i forskjellige tradisjoner. De forholder seg enten ikke eller bare i liten grad til hverandre, og benytter forskjellig terminologi. Men det foreligger substansielle likheter mellom bidragene. Listen over normer står ikke i motstrid med hverandre, men bekrefter og utfyller hverandre. Det er snakk om å identifisere normer for diskusjon i fora der meningsdannelsen mest mulig rendyrket styres av gode grunner. Velfungerende forskersamfunn er argumentasjonskollektiver styrt av kraften i de bedre argumenter.²⁰

De forskjellige normene kan ikke helt avgrenses fra hverandre. Normene er til dels forbundet, dels står de i et fruktbart spenningsforhold. Det er en viss variasjon i de forklarte normene. Det kan eksempelvis være verdt å merke seg at Merton ikke har redelighet (ærlighet, sannferdighet) i sin typologi, mens både Tranøy

19 I Kalleberg (2007a, 2009) har jeg kritisert og forkastet sentrale synspunkter i Mertons analyse, men også revidert, bevart og videreutviklet andre på nye premiser. Det er viktig å opprettholde denne type robust epistemisk og etisk forståelse, motvirke scientistisk og sosialkonstruktivistisk relativisme og unngå at sosialetikk skrumper til intrapsykisk samvittighet. Utfordringen består i å se samspillet mellom individer, ideer, idealer, interesser (inklusive erkjennelsesinteresser), institusjoner og faglige tradisjoner. Om forskning og forskningsetikk som institusjonelle fenomener, se Kalleberg (2015a, s. 314).

20 Om velfungerende forskersamfunn som argumentasjonskollektiver, se Kalleberg (2005, s. 115–119, 312); (2007a, s. 142–146).

og Habermas har det. Etter mitt skjønn hører denne normen med i enhver hovedliste. Men hverken Merton eller Tranøy tenker seg at deres kodifiseringer er fullstendige. Det er hverken mulig eller ønskelig. Tranøy sammenligner forskningsetikken med juridiske normer og hevder at hverken «moral eller metodologi er avhengig av slik kodifisering, de er kanskje ikke engang tjent med det» (Tranøy 1986: s. 146).

Ingen av de tre forfatterne tenker seg at normer må være kodifisert for å virke. Forskningsetikken var en suksesshistorie for intern selvregulering i flere hundre år før man fikk de første gjennomslagskraftige kodifiseringene etter andre verdenskrig. I et historisk og sammenlignende perspektiv dreier de mest interessante spørsmålene seg derfor ikke om hvorfor man har vitenskapelig uredelighet, men snarere om hvorfor det har vært så lite uredelighet i forskningssystemet. Svaret ligger i det effektive egenkontrollsystemet som de interne forskningsetiske normene representerer. I et fremtidsrettet forbedringsperspektiv er det derfor dette som må opprettholdes og styrkes.

De tre forfatterne som er drøftet her, tenker seg alle at vitenskapens interne moralnormer er forankret i samfunnets alminnelige moral. Heller ikke her skal man stjele eller lyve. Samtidig dreier det seg om normer som effektivt skal regulere en høyspesialisert, viktig institusjon i et moderne samfunn. Det dreier seg om effektiv produksjon av pålitelig, kultur- og samfunnsrelevant, ny kunnskap og innsikt.

Hvorfor er plagiat forbudt og god henvisningsskikk påbudt?

I sosiologisk analyse opereres det gjerne med fire typer normer – påbud, forbud, anbefalinger og tillatelser. Her har vi altså å gjøre med et forbud (du skal ikke plagiere) og et påbud (du skal praktisere god skikk). De to normene er både etisk riktige og institusjonelt hensiktsmessige. De er forankret i flere forskjellige verdier og tilhørende normer. Forbudet mot plagiering og påbudet om

god henvisningsskikk er ikke bare basert på verdien redelighet. Diskutabel henvisningsskikk og plagiat underminerer og krenker også andre interne verdier. Positivt uttrykt: God henvisningsskikk oppfyller flere verdier enn kravet om den enkelte forskers redelighet. Jeg skal ikke forsøke å være fullstendig, men konsentrere meg om seks verdier og tilhørende normsett: redelighet, originalitet, felleieendom, kritiserbarhet, ydmykhet og tillit.²¹

Plagiat er et brudd med normen om *redelighet*. Forskere og forskergrupper skal være redelige (sannferdige, ærlige). De skal ikke føre andre bak lyset, de skal si det de mener, og mene det de sier. De skal ikke gi feilaktige beskrivelser av faktiske forhold, for eksempel basert på fiktive data eller ved å utelate data som ikke passer. Forskere skal heller ikke kopiere tekster og tanker og utgi dem som sine egne. Plagiat er et åpenbart brudd med påbudet om redelighet.

Originalitet er en sentral intern verdi i forskning. Det er et institusjonelt imperativ at forskere skal komme med noe nytt. Det nye kan være av mange slag, som nytt datamateriale, nye forklaringer på kjente forhold, nye spørsmål, nye metoder, nye begreper og analytiske perspektiver. Den som plagierer, bryter denne normen. Vedkommende gjenbruker etablert kunnskap og innsikt, den bare presenteres som noe nytt. Det er naturligvis uredelig. Men det er også uoriginalt og dermed et avvik også fra denne normen. Betoningen av originalitet har lagt grunnlag for beskyldninger om plagiat og prioritetsstrider gjennom hele vitenskapshistorien. Det er symptomatisk at begreper om plagiat og plagiering vokste frem i tiden for den vitenskapelige revolusjon. Hvem kom først frem til sentrale resultater og innsikter? Var det riktig som det ble hevdet i *Royal Society* i London, at Leibniz hadde plagiert Newton ved utviklingen av

21 Mitt analytiske apparat for å dokumentere og analysere normer, verdier, roller, kulturer (fortolknings- og verditradisjoner) og institusjoner er forankret i den normsosiologiske hovedtradisjonen, revidert og videreutviklet med innsikter fra talehandlingssteori og pragmatisme (se Kalleberg 2009; 2014, note 2).

differensial- og integralregningen? Erttertiden har kommet til at de utviklet denne delen av matematikken uavhengig av hverandre. Det var også strid mellom Isaac Newton og Robert Hooke. Tok Newton ideer om tyngdekraft og planetbevegelser fra Hooke uten å kreditere ham? (Se disse og andre eksempler i Merton 1957).

De siste årene har det vært lagt vekt på selvplagiering. Man utgir egen tekst og tanke som om det var for første gang. Noen har stilt spørsmål om det er riktig å kalle dette for plagiat, her er det jo ingen som stjeler fra andre. Det stemmer, men vi har allikevel å gjøre med en form for plagiering, man utgir gamle tanker og resultater som om det var noe nytt. Et fenomen som ligner på dette, er såkalt salamisering av forskning. Istedenfor å skrive en eller to artikler sørger man for å hakke resultatene opp i flere biter. Det kan være flere forklaringer på dette, som at det øker antall publikasjoner. Dette kan også gi ekstra inntekter, og det kan synliggjøre både forsker og fagmiljø. Hvis dette stemmer, har vi også å gjøre med brudd på normen om upartiskhet.²²

Originalitetsnormen er internt knyttet til normen om at vitenskapelig kunnskap skal være offentlig tilgjengelig *felleseiendom*, en etterprøvable del av kunnskapsallmenningen. Det er ingen privat eiendomsrett og monopol på bruk av grunnforskningens resultater. Her hersker en norm om kommunisme, som Merton sa i sine første beskrivelser av kulturen i den historisk nye og eiendommelige institusjonen vitenskap. Dette forholdet har stimulert det at forskere får en særskilt form for anerkjennelse for viktige nye bidrag,

22 Forbud mot selvplagiering er særlig viktig i høyspesialiserte, internasjonale forskningsfelt innenfor naturfag og medisin. I mer sosialt situerte kultur- og samfunnsfag er det ønskelig at forskere beveger seg mellom *lingua franca* (engelsk) og morsmålet som vitenskapsspråk, og også publiserer arbeider som samtidig er vitenskapelige og formidlende. Teoriutviklingen i kultur- og samfunnsfag foregår dessuten ofte i små skritt, med bare tilsynelatende gjentakelser. Det er her viktige forskjeller mellom de to store vitenskapskulturene det ikke er anledning til å gå inn på. For en oversikt, se Kalleberg (2005, kap. 4, 6, 7, 10).

om de nå er av empirisk, teoretisk, begrepsmessig eller metodisk karakter. De kan få anerkjennelse for å ha vært først ute. Den individuelle forskers krav til «eierskap» i et slikt institusjonelt system er begrenset til anerkjennelse og ære «proportionate to the significance of the increment brought to the common fund of knowledge» (Merton 1942, s. 273). Plagiering underminerer dermed også normen om vitenskapelig kunnskap som felleseiendom.

Velfungerende forskningsmiljøer er etterprøvningskollektiver. Vi har å gjøre med en norm om *kritisierbarhet*. Plagiering svekker effektiv etterprøving. Hvorfor det? En plagiator er normalt ikke så kognitivt effektiv som en reell forfatter. Han eller hun vil vanligvis ikke kunne forsvare, revidere og forkaste elementer i bidraget på en kompetent måte. En plagiator er også mindre kognitiv effektiv i kritisk og konstruktiv fagfellevurdering av andres bidrag. Dermed svekkes det argumentasjonskollektivet som et velfungerende forskersamfunn skal være. Med det svekkes også effektiv utvikling av ny kunnskap og innsikt.²³

Det institusjonelle imperativet *ydmkyhet* er tosidig. Det krever at forskeren både innser hvor lite hver enkelt forstår innenfor et omfattende kunnskapsmiljø, og også hvor lite man i et enkelt fag forstår av en enorm og komplisert virkelighet. Jeg har tidligere referert metaforen om å stå på kjempers skuldre for å synliggjøre normen. En annen av Newtons metaforer er orientert mot den studerte virkeligheten: «I do not know what I may appear to the world, but to myself I seem to have been only like a boy playing on the seashore, and diverting myself in now and then finding a smoother pebble or a prettier shell than ordinary, whilst the great ocean of truth lay all undiscovered before me.» (Merton 1957, s. 303). Normen krever at forskere og forskergrupper er ydmkyke i

23 Tilsvarende: Plagiering blant studenter er ikke bare uredelig, men svekker også selvstendig og effektiv læring.

denne kognitive betydningen av ordet, en rasjonell innsikt om våre individuelle og våre fagområders begrensninger.²⁴

Praktisering av normen om ydmykhet kan foregå på forskjellige måter. God henvisningsskikk er en hverdagslig form for å demonstrere i handling at man faktisk forstår og følger normen. Det å ikke praktisere god henvisningsskikk er en underminering eller krenkelse av normen om ydmykhet, ikke bare en manglende eller svak oppfylling av normen om redelighet.

Her har vi enda et eksempel på intern kopleing mellom normer. Ydmykhet stimulerer nysgjerrighet, som naturligvis er en norm som også er knyttet til originalitetskravet. Mangel på eller lav grad av ydmykhet svekker vår nysgjerrighet og dermed individers og miljøers mulige originalitet. Alt etter kontekst kan normen om nysgjerrighet gjøres til en selvstendig norm eller til en norm under en annen.

Gjensidig *tillit* er et vesentlig trekk ved velfungerende forskningsmiljøer. Redelige, kompetente forskere er troverdige. Det er fordi de kan underbygge sine påstander om de blir problematisert, ja, de er også i stand til å revidere og forkaste dem. Derfor har vi tillit til det de legger frem. I sin bok om sannhetens sosialhistorie fremhever Steven Shapin den fundamentale betydningen av tillit i vitenskap (se Shapin 1994, kap. 1). Det meste av det vi aksepterer som fakta og forklaringer innenfor et fagområde, har vi ikke selv førstehånds kjennskap til, vi har ikke selv erfart og kontrollert det. Vi har disse oppfatningene

24 Kravet om ydmykhet forsterkes i kultur- og samfunnsfag der historiske klassikere kan beholde sin systematiske interesse, som om de er samtidige (se Kalleberg 2005, s. 57–61; 2007b, s. 131, 133). Et institusjonelt etisk (og epistemisk) imperativ i disse fagene bør derfor være å aktivt *bevare* innsikter fra klassiske bidragsytere. Hvis ikke risikerer man å komme under nivået til tidligere tiders forskere. Et slående eksempel er mange økonomers forståelse av den menneskelige aktør. Den er på et lavere nivå enn Adam Smiths 250 år gamle analyser (for noen eksempler, se Sen 2010). En scientistisk, ensidig orientering mot de nyeste forskningsbidragene underminerer det teoretiske nivået i hermeneutiske fag. En norm om bevaring og gjenskaping av klassikerens innsikter er ennå ikke kodifisert i noe lands forsknings-etiske retningslinjer.

fordi vi normalt har gode grunner for å ha tillit til våre lærere og andre forskere. En som plagierer, fortjener ikke slik innsiktsbasert tillit.

Normen om tillit står også sentralt i allmenmmoralen. Uten omfattende tillit til hverandre ville vårt dagligliv bryte sammen. Dette er en allmenn sosiologisk innsikt om et hvilket som helst delsystem i et moderne samfunn. Også filosofen Tranøy formulerer denne normen helt allment, som noe som både gjelder i forskningssystemet og i allmenmmoralen: «Det meste av det vi vet, vet vi fordi vi tror/vet at *andre* vet det.» Tillit er også et vesentlig element i talehandlings-teoretisk forståelse av dagliglivet. Vi har tillit til (hver)andre, til det som sies, gjøres og anbefales, fordi vi kan regne med at ved tvil kan andre begrunne sine oppfatninger om faktiske forhold, sine vurderinger og anbefalinger, og eventuelt revidere dem. Tilliten er altså rasjonelt begrunnet. Skulle vi stadig be om ekspliserte begrunnelser, ville vår daglige virksomhet gå i stå. Hvis vi derimot aldri kunne be om begrunnelser for deskriptive og normative oppfatninger, ville vi ikke kunne lære og forbedre oss.²⁵

I våre forskjellige roller må vi stadig balansere forskjellige og delvis motstridende hensyn. Rolleregulert virksomhet er derfor preget av både normer og motnormer. Dette er et iøynefallende trekk ved de interne forskningsetiske normene. Det er en åpenbar spenning mellom normen om organisert ydmykhet (husk din avhengighet av andre!) og den om organisert originalitet (du skal komme med noe nytt som er bedre enn det andre har!). Et annet eksempel er forholdet mellom organisert skepsis (du skal etterprøve det fagfeller hevder!) og organisert tillit (husk at det meste av det du holder for sant, har du ikke selv kontrollert, du må stole på andre!).²⁶

25 Sitat fra Tranøy (1986, s. 155). Om talehandlingsanalyse av vår hverdagslige kommunikasjon og språklig formidlet samhandling, se Habermas (1999, s. 137–171). Se også min innledning til denne artikkelsamlingen. Om begrepet «rasjonalitet» slik det brukes her, se Kalleberg (2005, s. 114, 150/52; 2009, s. 253/54, 259–262).

26 Den moderne klassiker i slik forståelse av normer og motnormer er Merton (1976, 1963). Her knytter sosiologer an til gamle, grunnleggende innsikter, noe

Påbud om god henvisningsskikk og forbud mot plagiat er i samsvar med vitenskapens institusjonelle imperativer. Her er seks av dem fremhevet: redelighet (sannferdighet, ærlighet), originalitet, felleseidom (kunnskapsallmenning), kritiserbarhet (etterprøvingsskolektiv, organisert skepsis), ydmykhet og tillit. Disse normene og verdiene er innvevd i særegne institusjoner, institusjoner som vokste frem på et sent tidspunkt i menneskehetens utvikling. Moderne vitenskap er et sosiologisk fenomen, et forhold som er så åpenbart at mange ikke ser det (se Ziman 2000, s. 4). Forskningsetikken er også et særegent, institusjonelt fenomen, noe enda flere har vanskelig for å innse. De ser bare individer og deres isolerte moral. Men vi har å gjøre med rolleregulert atferd, intersubjektive normer og verdier som rettleider handling og samhandling i noen av moderne samfunns mest spesialiserte, esoteriske institusjoner. Vitenskapsinstitusjonen har som oppgave å mest mulig effektivt frembringe holdbar, ny og relevant innsikt til bruk på samfunnets forskjellige områder. De forskningsetiske normene legger til rette for dette.

Den interne vitenskapsmoralen er forankret i hverdagslivets livsverden og alminnelige moral. Heller ikke her skal vi stjele, lyve eller føre andre bak lyset. Det som gir vitenskapsmoralen dens uvanlige styrke, kan ikke forklares med at forskere er moralske supermennesker. Forklaringen ligger i disse argumentasjonskollektivenes effektive, normative selvregulering. Vitenskapens epistemiske normer, ikke bare de etiske, er også forankret i allmenn sunn fornuft (*common sense*). En felles innsikt i forskjellige vitenskapsteoretiske tradisjoner kan sammenfattes i følgende tese: Vitenskap er i siste instans opplyst sunn fornuft.

Merton naturligvis var klar over. Tenkning om det å balansere motstridende hensyn sto sentralt hos Aristoteles (den gylne middelvei) og har preget mye senere samfunnstenkning, inklusive den til Norges første sosiolog og statsviter, Ludvig Holberg. (Om Holberg i norsk samfunnsvitenskap, se Kalleberg 2005, s. 66–69; 2014, s. 259–263).

Man kan gi gode grunner for vitenskapenes etiske og epistemiske normer. De er ikke basert på ubegrunnbare vaner, følelser og beslutninger. De forutsetter en forståelse av faktiske forhold som vi bør forholde oss rasjonelt til. Det gjelder for eksempel påbudet om ydmykhet. Vi er faktisk som individer og grupper, om det nå dreier seg om vitenskapelige disipliner eller andre sosiale grupperinger, begrenset i vår forståelse. Vi trenger institusjonelle imperativer for å holde oss selv og hverandre på plass og ikke i etnosentrisk selvsikkerhet gå utenfor vårt kompetanseområde, det området der vi sikrest kan forsvare og forkaste egne meninger med erfaringsnære, gode grunner. Tesen om ydmykhet er både en beskrivelse av velfungerende forskere og miljøer og en legitim norm basert på begrunnbar innsikt (se Kalleberg 2002).

Om å fremme god henvisningsskikk

Det har skjedd store endringer i organiseringen av forskning etter andre verdenskrig. Institusjonene har vokst dramatisk i antall og størrelse. Eksterne interesser, politiske, økonomiske og militære, har fått mer direkte innflytelse på forskningen i Norge og andre land. Den interne konkurransen og publikasjonspresset har økt. Denne utviklingen har satt tradisjonelle vitenskapelige verdier under nye former for press. Det er grunn til å anta at utviklingen de siste tiårene har bidratt til en større andel av både diskutabel og uredelig forskning.²⁷

Endringene har krevd nye tiltak for å sikre og utvikle god forskningsetisk skikk. Særlig siden 1980-årene har det vært en ny opp-tatthet av forskningsetiske utfordringer i fagene og institusjonene,

²⁷ Det foreligger mange beskrivelser og analyser av forskningssystemenes utvikling de siste 30–40 årene. Ziman (2000) gir en god oversikt og snakker om fremveksten av «etter-akademisk vitenskap» (se s. 67–82). Men han fremhever at forskning fortsatt er, og bør være, regulert av de normene som Merton dokumenterte.

på nasjonalt og internasjonalt nivå. Norske miljøer kom tidlig med i denne utviklingen, med etablering av regionale forskningsetiske komiteer for helsefag (1985), tre nasjonale forskningsetiske komiteer som dekket alle fag (1990), nasjonale forskningsetiske retningslinjer (for kultur og samfunnsfag i 1993, for teknisk-naturvitenskapelige fag i 2007). I 2007 ble det opprettet et nasjonalt Granskingsutvalg om (u)redelighet.²⁸

Med de ordninger vi har fått i Norge har man tatt sikte på å utforme institusjoner og retningslinjer som skal bidra til å styrke og utvikle forskningens tradisjonelle selvregulering på lokalt nivå. Dette har samtidig blitt fremmet med utvikling av nye ordninger i fag og institusjoner, som ved etablering av lokale forskningsetiske utvalg, ombud og prosedyrer for å melde og behandle påstander om uredelighet. Dette har vært en fornuftig strategi. Det er en godt belagt innsikt i organisasjonsteori at man i meritokratiske organisasjoner, som forskningsinstitutter, universiteter, skoler og sykehus, bør overlate mest mulig av den faglige virksomheten til profesjonelle operatører som forskere, leger og lærere. Forsøk på ekstern styring og kontroll av slike organisasjoners faglige virksomhet produserer raskt flere og mer alvorlige problemer enn dem man ønsket å løse.²⁹

Tilrettelegging for god forskningsetisk skikk i forskning og akademisk undervisning stiller oss overfor forskjellige og særregne utfordringer. Den type regulering som velges, må tilpasses oppgaven. Mens ekstern regulering og lovgivning kan være viktige elementer når det gjelder de mer eksterne forskningsetiske normene (type 2 og 3), for eksempel for å sikre personverninteresser, er det lite tjenlig når det gjelder å styrke normene av type 1.

28 Se NENT (2016) og NESH (2016), og hjemmesiden til *De forskningsetiske komiteene* (www.etikkom.no). Se også flere bidrag i Ruyter (2003).

29 Om profesjonelle, meritokratiske organisasjoner, se for eksempel kap. 21 i Mintzberg (1983).

Her er det snarere viktig å legge til rette for alle slags interne og eksterne tiltak som kan opprettholde og styrke tradisjonell forskningsetisk selvregulering. I 2006 kom det inn et inadekvat element med en ny norsk lov om forskningsetikk. Uredelighet ble gjort til lovbrudd. (Det er bare i Norge og Danmark dette er gjort.) Men forskningsetiske normer av type 1 kan ikke kontrolleres og stimuleres på en legitim og effektiv måte med slike virkemidler, de vil snarere kunne pervertere normmiljøet. Derimot kan man godt ha lovfestede krav om at forskningsinstitusjoner skal ha ordninger for å sikre og utvikle sin forskningsetiske internkontroll (se Kalleberg 2015b).

Diskutabel henvisningsskikk og plagiering er et omfattende, alvorlig problem. Forskningsmiljøene bør forsterke sin innsats for å fremme god henvisningsskikk og forebygge plagiering. Hovedstrategien må være å tydeliggjøre at kravet om god skikk er et internt, faglig krav, ikke noe som påføres utenfra, for eksempel fra forskningsetiske komiteer, departementer eller administrative ledere. På tilsvarende måte som med epistemiske normer er forskningens etiske normer integrerte deler av forskningsmiljøene. De bidrar både til å konstituere og å regulere forskningsvirksomheten. Vi følger slike normer fordi vi har gode, normative grunner for å gjøre det.³⁰

Denne anbefalingen er ikke så enkel som den høres ut. Det ser ut til å være en utbredt oppfatning i mange forskningsmiljøer at forskningsetikk dreier seg om konvensjoner som ikke egentlig kan begrunnes rasjonelt.³¹ Jeg har i 15–20 år beskjeftiget meg med spørsmål om forskningsetikk, ikke bare som deskriptiv og

30 Jeg har utviklet dette synspunktet i flere arbeider, som Kalleberg (2007a og 2009).

31 Det empiriske fenomen at mange forskere mener at forskningsetiske normer ikke kan begrunnes rasjonelt, kan som regel (deskriptivt) forklares ved hjelp av deres scientistiske (mis)forståelse av forskning. Om scientisme/positivisme, se Kalleberg (2005, kap. 4.1/2; 2007a, s. 138, 145–46; 2009, s. 252, 255).

normativ vitenskapssosiolog i forskning og undervisning, men også som ansvarlig for utviklingsprogrammer og som medlem av lokale og nasjonale forskningsetiske komiteer. I disse årene har jeg naturligvis fått mange spørsmål fra forskere og studenter. En overraskende stor andel har blitt stilt som om forskningsetikk dreier seg om en slags forskningseksterne pålegg, basert på administrativ makt, ikke på kritiserbare, faglige grunner. Men dermed kan ikke innspill fra meg eller andre forskningsetikere bli kritisert og videreutviklet på interne, faglige premisser. Et eksempel er en doktorand i samfunnsfag som mottok informasjon fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (nå Norsk senter for forskningsdata – NSD), med et standardbrev om å slette sine intervjuer når doktorgraden var ferdig. Dette kan være rimelig nok i alminnelighet, men ikke i dette tilfellet. Det dreide seg om intervjuing av offentlige ledere om temaer av stor offentlig interesse. Denne type intervjuer bør snarere arkiveres forsvarlig til bruk for fremtidige forskere.³²

Det er mange tilsvarende eksempler, som redaktører av tidsskrifter når de krever, udifferensiert og ubegrunnet, at det ikke skal gis sidehenvisning ved parafrasering av foreliggende forskning.³³ Hvorfor er et slikt krav ofte, men ikke alltid, forskningsetisk urimelig? Svaret er her som ellers: Fordi det ikke kan gis noen god faglig begrunnelse. La oss si at det dreier seg om parafrasering fra en bok på flere hundre sider. Effektiviteten i vurdering av kilden og bruken av den svekkes ved slik uskikk. Fagfellekontrollen blir urimelig tidkrevende. Men man må utvise faglig skjønn. Ved parafrasering av poenger fra korte artikler med fast struktur, som i medisinske tidsskrifter, vil det som

32 De som intervjues, må da på forhånd gjøres oppmerksom på og samtykke i at deres uttalelser oppbevares forsvarlig for mulig fremtidig bruk av forskere. Og fortsatt har man mulighet for at noen informasjonen og vurderinger gis *off the record*.

33 For et eksempel på urimelige krav fra redaktører, se Rekdal (2009, s. 372–373, 379–381).

regel ikke være nødvendig med sideangivelser. Her finner man raskt frem i teksten.³⁴

La oss videreføre eksempelet. Retningslinje 26 fra NESH handler om god henvisningsskikk. Den er formulert som et generelt påbud om at forskere skal etterstrebe god skikk. En av anbefalingene og begrunnelsen er formulert slik:

Henvisningene bør vanligvis referere til bestemte kapitler eller sider, slik at andre kan sjekke sitatene og kontrollere henvisningene. Det forenkler etterprøving av påstander og argumentasjon, inklusive bruken av kilder.

Det er variasjon mellom fag. Det kan for eksempel dreie seg om at man i noen fag plasserer henvisninger i fotnoter, i andre i sluttnoter, mens i noen plasseres de i parenteser i løpende tekst. Her har vi å gjøre med flere akseptable måter å henvide på. Alle gjør det mulig å finne frem til kilder og kontrollere kildebruken. Men i alle fag skal man skal gi nøyaktige henvisninger til de arbeidene som brukes. Den normen som ekspliseres i begrunnelsen viser til vellykkede forskersamfunn som effektive etterprøvningskollektiver.

Sammenfatning av andres dokumentasjon, forklaringer og analyser med egne ord og parafrasering skal også inneholde nøyaktige henvisninger. La oss si at en forsker parafraserer sentrale innsikter fra Mertons klassiske artikkel om vitenskapens ethos, men bare henviser til Merton 1973. Men vi har her å gjøre med en bok på 605 sider med 22 artikler publisert mellom 1938 og 1972. Hvis en forfatter har mange slike henvisninger, blir det vanskelig eller umulig å etterprøve kildens relevans og pålitelighet og om forfatteren bruken kilden på en rimelig måte. Vi har vanligvis ikke å gjøre med fusk, men med slurv og sjusk, diskutabel forskningsetikk, som svekker

34 Jeg tenker på den velkjente IMRAD strukturen, et akronym for *introduction, methods, results and discussion*. Den er dominerende i medisinske og naturvitenskapelige fag.

presisjon og effektivitet i det aktuelle forskningsfeltet. Det svekker som regel også presisjonen i bruken av Merton. Her som ellers er det en alminnelig erfaring at bedret etikk, i dette tilfelle bedret henvisningsskikk, også bedrer tekstens epistemiske nivå.

Gjennom årene har jeg hørt mye kritikk av samfunnsviternes henvisningsskikk, særlig for kognitivt intetsigende henvisninger til eksisterende litteratur, for unøyaktige parafraseringer og for unøyaktige sidehenvisninger. Kritikken har særlig kommet fra kulturvitere, rettsvitere og teologer. Jeg må dessverre ofte gi dem rett og medgi at henvisningsskikken jevnt over er bedre i deres fagområder. Man trenger bare bla gjennom noen årganger av en del samfunnsvitenskapelige tidsskrifter, norske og internasjonale og fra forskjellige fag, for å fastslå at slik institusjonalisert uskikk ikke er uvanlig i samfunnsfagene.

La oss her for argumentets skyld ta som utgangspunkt at denne sammenligningen av henvisningsskikk i forskjellige fagområder er holdbar. Hvordan kan vi forklare fenomenet? Etter mitt skjønn finner man hovedforklaringen på dette kritikkverdige empiriske fenomenet i en manglende forståelse blant samfunnsvitere om at samfunnsfagene er hermeneutiske fag. Hovedstrømmer i samfunnsfagene er preget av en underliggende scientisme der man tilstreber kontekstløse kausalforklaringer og presentasjonsformer tilpasset naturfag og biomedisinske fag. Dette er eksempelvis vanlig i det flerfaglige fagområdet organisasjonsstudier. Her viser europeiske forskere, for eksempel, gjerne til studier av amerikanske forhold og tar det som gitt at de har en mer eller mindre direkte overføringsverdi også til andre kulturer og institusjonelle forhold. Men det er ikke gitt. Som regel er det ikke mulig.

Menneskelig handling kan, sakssvarende, bare dokumenteres, forstås, forklares og vurderes i sosialt rom og historisk tid. Sosiohistorisk kontekst spiller derfor en fundamental rolle i hermeneutiske fag som kultur- og samfunnsfag. Scientistisk vitenskapsforståelse bygger på

en etnosentrisk feilslutning: Man antar at det som gjelder innenfor et fagområde, også er gyldig i andre. Vi har å gjøre med en av de vanligste feilslutninger i hverdagsliv og forskerliv. Tyngdeloven og kjemiske reaksjoner påvirkes ikke av kultur, institusjoner eller tradisjoner. Men det gjør menneskelig tenkning og handling. Sagt på en annen måte: Det som gjelder for bruk i studier av kjemiske prosesser, gjelder ikke for studier av kjemikere. Kjemiske stoffer handler ikke, dem hender det noe med. Kjemiske prosesser er vesentlig forskjellig fra sosiokulturelle prosesser mellom kjemikere.³⁵

Det er urimelig å oppfatte påbud om god henvisningsskikk og forbud mot plagiering som konvensjoner, bare basert på tradisjon, følelser eller ledes og redaktørers administrative vedtak. Det er snakk om normative påbud, forbud, anbefalinger og tillatelser som man kan begrunne og diskutere rasjonelt. Kravet om god skikk kan begrunnes med utgangspunkt i flere forskjellige, legitime normer, som redelighet, originalitet, felles-eiendom, ydmykhet, kritiserbarhet og tillit. Hvis normene ikke etterleves, svekkes effektiviteten i produksjon og formidling av pålitelig kunnskap og allmenn innsikt. God henvisningsskikk legger til rette for forskersamfunn som pålitelige og effektive argumentasjonskollektiver.³⁶

35 Om hermeneutiske fag og sosiokulturell kontekst, se Kalleberg (2005 kap. 4–7, 2009, 2016). Om etnosentriske feilslutninger, se Kalleberg (2002, s. 171–180; 2005, s. 59–60, 108; 2007a, s. 145 og note 2).

36 Jeg har lært mye om henvisningsskikk i kontakt med studenter og kursdeltakere fra mange forskjellige fag og institusjoner, fra nasjonale og internasjonale seminarer og fra drøfting av saker og prinsipper i forskningsetiske komiteer. En særlig takk for nyttige innspill til dette arbeidet fra Ole-Andreas Rognstad, Dag Slotfeldt-Ellingsen og Nicholas Steneck.

Referanser

- Anderson, M., Shaw, M., Steneck, N., Konkle, E. og Kamata, T. (2013). Research integrity and misconduct in the academic profession. I M. Paulsen (red.) *Higher education. Handbook of theory and research*. Dordrecht: Springer.
- Bamforth, N. (2013). Combating plagiarism. The experience at Oxford University. I T. Dreier og A. Ohly (red.) *Plagiate. Wissenschaftsethik und Recht*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Clarke, B. (1995). Places of inquiry. Research and advanced education in modern universities. Berkeley: University of California Press.
- Elgesem, D., Jåsund, K.K. og Kaiser, M. (1997). *Fusk i forskning. En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Enebakk, V. (2007). The three Merton theses, *Journal of Classical Sociology* 7(2), s. 221–238.
- Engelstad, F., Grenness, C. E., Kalleberg, R. og Malnes, R. (2005). *Introduksjon til samfunnsfag. Vitenskapsteori, argumentasjon og faghistorie*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Granskingsutvalget (2012a, 19. mars). Sak om plagiering i doktorarbeid. Hentet 25. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/globalassets/documents/granskingsrapporter/granskingsutvalgets-uttalelse---sak-om-plagiering-i-doktoravhandling-2012.pdf>.
- Granskingsutvalget (2012b, 19. oktober). Sak om vitenskapelig uredelighet ved et teknisk-industrielt forskningsinstitutt. Hentet 25. oktober 2016 fra: https://www.etikkom.no/contentassets/9c30a4e0b4714729984273f88f520930/granskingsutvalgets-uttalelse_netutgave.pdf.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action. Reason and the rationalization of society* (1. utgave). Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1999). *Kraften i de bedre argumenter*. Oslo: Gyldendal.
- Israel, M. og Hay, I. (2006). *Research Ethics for Social Scientists*. London: Sage Publications.
- Kalleberg, R. (2002). Om vitenskapelig ydmykhet, i NESH-publikasjon nr. 2, 2002, *Samisk forskning og forskningsetikk*, s. 151–185. Tilgjengelig på: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/15259/oppdatert-versjon-2016.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

- Kalleberg, R. (2005). Hva er et samfunnsfag? (kap. 1), På kjempers skuldre (kap. 2, 3), Samfunnsvitenskapenes oppgaver, arbeidsmåter og grunnlagsproblemer (kap. 4, 5, 6, 7), Samfunnsfagene i samfunnet (kap. 11, 12). I F. Engelstad, C.E. Grenness, R. Kalleberg og R. Malnes (red.) *Introduksjon til samfunnsfag. Vitenskapsteori, argumentasjon og faghistorie*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Kalleberg, R. (2007a). A reconstruction of the ethos of science, *Journal of Classical Sociology* 7(2), s. 137–160.
- Kalleberg, R. (2007b) Robert K. Merton. A modern sociological classic, *Journal of Classical Sociology* 7(2), s. 131–136.
- Kalleberg, R. (2009). Can normative disputes be settled rationally? On sociology as a normative discipline, s. 251–269. I M. Cherkaoui og P. Hamilton (red.) *Raymond Boudon. A life in sociology* (2. utgave). Oxford, Storbritannia: The Bardwell Press.
- Kalleberg, R. (2014). The role of public intellectual in the role-set of academics, s. 253–274. I C. Fleck og A. Hess (red.) *Knowledge for whom? Public sociology in the making*. Surrey: Ashgate.
- Kalleberg, R. (2015a). Scientific misconduct, plagiarism, and institutional control of misconduct, s. 313–317. I J.D. Wright (red.) *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (2. utgave). Oxford: Elsevier.
- Kalleberg, R. (2015b). Plagiarism as violation of law in Norway. On inappropriate juridification of research ethics, s. 129–144. I N.H. Steneck, M.S. Anderson, S. Kleinert og T. Mayer (red.) *Integrity in the global research arena*. New Jersey: World Scientific Publishing Company.
- Kalleberg, R. (2015c). Ytringsfrihet, demokratiteori og demokratiet som uferdig prosjekt, *Sosiologi i dag* (4), s. 11–37.
- Kalleberg, R. (2016). Question-driven sociology and methodological contextualism. I P. Sohlberg og H. Leilufsrud (red.) *Theoretical operations. Theories in action*. Leiden: Brill.
- Koshland, D.E. (1987). Fraud in science, *Science* 235 (4785), s. 141.
- Merton, R.K. (1973). *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Merton, R.K. (1942). The normative structure of science, s. 267–278. I Merton (1973, red.) *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Merton, R.K. (1957). Priorities in scientific discovery, s. 286-324. I R.K. Merton (1973, red.) *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Merton R.K. (1963). The ambivalence of scientists, s. 383-412. I R.K. Merton (1973, red.) *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Merton R.K. (1976). *Sociological ambivalence and other essays*. New York: The Free Press.
- Mintzberg, H. (1983). *Power in and around organizations*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Necker, S. (2014). Scientific misbehavior in economics, *Research Policy* 43, s. 1747-1759.
- NESH (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NENT (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Posner, R. (2007). *The little book of plagiarism*. New York: Pantheon Books.
- Rekdal, O.B. (2009). Fakta på ville veier og henvisninger hinsides fornuften, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 50(3), s. 367-383.
- Rognstad, O.A., Nagel, A.H., Laupsa, H. og Tønnesson, J.T. (2006). *God skikk. Om bruk av litteratur og kilder i allmenne, historiske framstillinger*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Ruyter, K. (2003). *Forskningsetikk. Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sen, A. (2010). Adam Smith and the contemporary world, *Erasmus Journal for Philosophy and Economics* 3(1), s. 50-67.
- Shapin, S. (1994). *A social history of truth. Civility and science in seventeenth-century England*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Steneck, N. (2006). Fostering integrity in research. Definitions, current knowledge, and future directions, *Science and Engineering Ethics* 12(1), s. 53-74.
- Tranøy, K.E. (1986). *Vitenskapen. Samfunnsmakt og livsform*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tranøy, K.E. (1977). Norms of inquiry. Methodologies as normative systems, s. 1-13. I G. Ryle (red.) *Contemporary aspects of philosophy*. London: Oriel Press.

- WCRI (2010, 22. september). Singapore statement on research integrity.
Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.singaporestatement.org/>.
- Weber, M. (1999). Vitenskap som kall. I M. Weber (red.) *Verdi og handling*. Oslo: Pax Forlag.
- Weber-Wulff, D. (2014). *False feathers. A perspective on academic plagiarism*. Berlin: Springer Verlag.
- Ziman, J. (2000). *Real science. What it is and what it means*. Cambridge: Cambridge University Press.

KAPITTEL 4

Om vitenskapelig redelighet og dens fremme

Anne-Hilde Nagel, professor emerita i historie ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen

Abstract

To promote scientific integrity and prevent dishonesty

This article discusses scientific integrity and dishonesty, in particular to promote the first and to prevent the last. A significant point of view throughout the article is, in a certain contrast to general everyday attention, that promoting integrity is superior to deal with dishonesty, and that promoting integrity is indeed the best way to prevent dishonesty. First is given a short review over the impact of integrity, pointing briefly at which stages in research it concerns, who it concerns, and an outlining of the concepts of integrity and dishonesty. In all these aspects the author proposes rather comprehensive interpretations. Three specific standards are taken as starting points for the following discussion. The three standards chosen are verifiability, verification and graciousness. It is argued that these

three standards put together could offer fruitful contributions in constructing integrity. The last part of the article pays attention to more practical efforts persons and institutions could work out, in particular to build ethical consciousness through discussions in different educational contexts. Education in research ethics is overall seen as crucially important.

Innledning

God vitenskapelig virksomhet forutsetter at forskere følger aksepterte forskningsetiske normer for vitenskapelig redelighet. Redelighetsnormer har til formål å sikre at vitenskap planlegges og gjennomføres på etisk forsvarlig vis, samtidig som de kan gi grunnlag for å reagere mot det som holdes for etisk uforsvarlig. Normene skal med andre ord både hjelpe til å oppøve god og redelig vitenskapelig skikk og forhindre dårlig og uredelig skikk. Målet er å etablere det som med enklere språkbruk kan kalles *god akademisk folkeskikk*.

Store oppslag i pressen omkring saker der forskningsjuks står i sentrum, gjør at man kunne forledes til å tro at forskningsetikk og især redelighetsspørsmål i første rekke dreier seg om å avdekke og sanksjonere mot forskningsjuks. Nå er det ikke til å undres over at det reageres skarpt på juks i vitenskapelig virksomhet, som jo skal søke kunnskap og innsikt. Men bildet blir skjevt hvis forskningsetikken først og fremst forbindes med juks. Forskningsetikkloven av 2006 ga i sin tid selv et bidrag til denne vekten på juks. Loven begynner riktignok med det etisk forsvarlige: «Loven skal bidra til at forskning skjer i henhold til anerkjente etiske normer.»¹ Men så sies det ikke mer om verken innhold i eller ansvar for å bygge opp god og redelig forskningsetisk skikk. Da er loven mer utdypende

1 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven), § 1.

når det gjelder uredelighet og uskikk. Loven definerer vitenskapelig uredelighet og plasserer ansvar for å håndtere saker om uredelighet hos et utvalg som ble opprettet med loven, Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning, eller Granskingsutvalget.² Med dette kom loven til å legge stor vekt på uredelighet. Lovrevisjonen som er under arbeid, vil forhåpentligvis rette opp dette, slik at den positive siden, redeligheten, kommer bedre til uttrykk. Redelighet og uredelighet må etter mitt syn ses i nær sammenheng, slik at redelighet og dens fremme er overordnet og kan styre arbeidet mot uredelighet og forebygging av den. Derfor har jeg snudd på det som i sin tid var det oppgitte temaet for denne artikkelen: om å forebygge uredelighet. I stedet settes redeligheten og fremme av den i sentrum. Uredeligheten og forebygging av den blir dermed mer underordnet, som en del av det å fremme redelighet.

I denne artikkelen vil jeg ta opp spørsmål om normer for vitenskapelig redelighet og hvordan de kan fremmes, herunder også spørsmål om å forebygge uredelighet.³ Artikkelen er tredelt. Den første delen handler om rammer for redelighetsnormer – hva slags virksomhet de gjelder for, hvem de gjelder for, og hvor grensene går mellom det redelige og det uredelige. Andre del dreier seg om innholdet i redelighetsnormene, der jeg vil konsentrere meg om tre felt: normer for etterrettelighet, etterprøvbarehet og elskverdighet. Siste del gjelder spørsmål om hvor ansvaret ligger for at redelighetsnormene kan bli fulgt, og det pekes på konkrete tiltak som kan settes inn på ulike nivå.

2 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven), § 5.

3 Takk til Bente Alver, Nils Anfinset, Tove Fjell, Trond Erlien, Ragnar Fjelland, Eldbjørg Haug, Sissel Rosland og redaksjonen for kommentarer. Artikkelen er ellers basert på erfaringer fra arbeid i NESH, i Forskningsetisk utvalg ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) ved Universitetet i Bergen og fra deltakelse i granskingskomiteer og i undervisning i ulike institusjonelle sammenhenger.

Rammer for redelighetsnormer

Hva i forskningen berøres av vitenskapelige redelighetskrav?

Til alle stadier av forskningsprosessen, fra valg av tema, gjennom metodiske og analytiske valg, utforming av argumentasjon og konklusjoner, til publisering og oppfølging av resultater, kan det være knyttet forskningsetiske spørsmål, dilemmaer, vurderinger og valg. Noen deler av forskningsetikken er aktuell for spesielle typer undersøkelser, for eksempel der levende personer bidrar til forskningen som informanter. Andre deler av forskningsetikken gjelder i all akademisk skriving, som når man bruker sitater og lager parafraaser som bygger på andres arbeider. Dessuten henger forskning som oftest sammen med annen faglig virksomhet som studier, formidling, rådgivning, institusjonsforvaltning av institutter, universiteter og høyskoler. Forskningsetiske normer kan bli aktuelle også i slike sammenhenger.

Hvem gjelder redelighetsnormene for?

Spørsmål om vitenskapelig uredelighet, ja, om hele forskningsetikken, angår vel først og fremst etablerte forskere og deres vitenskapelige virksomhet? Det er for snevert tenkt. For når er en forsker etablert? Etter doktorgraden? Nei, selvsagt skal doktorgradsstipendiater være underlagt kravene om vitenskapelig redelighet. Mange av dem gjennomfører sitt første større forskningsarbeid. Grensen går kanskje ved masteravhandlingene? Masterstudenten er riktignok sjelden en etablert forsker. Her er det for alvor på tide å kaste over bord tanken om den etablerte forskeren i denne sammenhengen. Redelighetsnormene må gjelde all forskning. Der masteravhandlingen er definert som forskning, slik den er i mange humanistiske og samfunnsvitenskapelige

fag, er dette opplagt. Det gjelder også for forskningsoppgaver på andre nivå, som for eksempel *Holbergprisen i skolen*, en nasjonal forskningskonkurranse i samfunnsfag, humaniora, juss og teologi for elever i videregående skole. Det er utarbeidet en veiledning for deltakere, «Forskningsprosessen. Et veiledningshefte for elever i videregående skoletrinn», der forskningsetikk tas opp i et eget punkt (Andersen 2008, pkt. 2.6). Det er forbilledlig. Også andre akademiske skriveoppgaver vil berøres av redelighetsnormer, både masteroppgaver som ikke er definert som forskning, og andre studentoppgaver der problemer skal drøftes på basis av faglitteratur. Derfor må redelighetskrav innarbeides så vel i bachelorstudiet som i masterstudiet. Konklusjonen her blir da at forskningsetiske vurderinger angår hele skalaen av akademikere, fra begynnerstudenten og -eleven til nestoren i faget. Ordninger for å oppøve den vitenskapelige redeligheten bør med andre ord settes inn på de ulike nivåene og starte så tidlig som mulig.

Grenser mellom redelighet og uredelighet

Det kan være vanskelig å trekke klare grenser mellom det redelige og det uredelige. Det er selvsagt gråsoner. Det er imidlertid etablert en stor enighet i den forskningsetiske litteraturen om hva som regnes som alvorlig uredelighet, gjerne kalt *fusk*, i forskningen. Det kan i første omgang oppsummeres med den internasjonale kortbetegnelsen for alvorlige redelighetsbrudd, FFP (fabrication, falsification, plagiarism), som også passer på norsk: å fabrikkere data (F), å forfalske data (F) og å plagiere (P). I tillegg kommer gjerne det å bruke metoder eller data selektivt for å oppnå at resultatene passer bedre til en teori eller hypotese, å framstille andres arbeider bevisst feilaktig og å destruere datamateriale for å hindre etterprøving. Det er imidlertid diskusjon om hvorvidt det er en forutsetning at det er en bevisst intensjon å jukse for at det kan være snakk om alvorlig

uredelighet (Elgesem 1997, s. 23). Ikke alle er samstemte om at dette er en forutsetning. Jude Carroll, som har arbeidet mye for å motarbeide plagiering, hevder at plagiat kan være «intentionally or unintentionally» (Carroll 2002, s. 9). Hun hevder at det må være grenser for hva forskere og studenter ikke kan vite og gir en forpliktelse til å ta rede på.

Det trekkes gjerne et hovedskille mellom de alvorlige redelighetsbruddene og de ikke fullt så alvorlige, de som regnes som kritikkverdige handlinger eller *sjusk*. Den engelske termen er QRP (questionable research practice), og på norsk brukes også betegnelsen diskutabel forskning. Det kan gjelde å la være å utarbeide et tilstrekkelig henvisningssystem, eller å ikke føre benyttede arbeider opp i litteraturlisten. Det regnes også som kritikkverdige handlinger å utelate medforfattere eller å føre opp som medforfatter en som ikke fyller kravene til det, som i såkalte æresforfatterskap (Elgesem 1997, s. 25, 35–37; NESH 2016, pkt. 27, 28). Kravene til medforfatterskap varierer noe mellom fagene. Innenfor samfunnsfag og humaniora kreves det for eksempel at en forfatter faktisk deltar i å utarbeide og ferdigstille manuskriptet, mens dette ikke er så strengt i naturfagene (NESH 2016, pkt. 25; NENT 2016, pkt. 5).

Noen regner bare FFP som alvorlige normbrudd. De fleste mener likevel at FFP-definisjonen er for snever og ikke fanger opp bredden i og mengden av vitenskapelig uredelighet (Elgesem 1997, s. 23; Forsman 1997, s. 23–29; Vinther 11.01.2016). For Norges del har De nasjonale forskningsetiske komiteene arbeidet fram en forståelse av at uredelighetsdefinisjonen må omfatte både de alvorlige og de mindre alvorlige normbruddene. Men det har ikke vært fullt gjennomslag for denne bredere definisjonen. Forut for utarbeidelsen av *forskningsetikkloven* av 2006 var det diskusjon om utformingen av definisjonen og hvor bred den burde være. I lovteksten ble formuleringen: «Med vitenskapelig uredelighet menes forfalskning, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd med

god vitenskapelig praksis». ⁴ Her gis det en bredere definisjon av alvorlige normbrudd enn avgrensingen til FFP. Men vendingen «og andre alvorlige brudd» er vag og uspesifisert. Det er min erfaring at det hender at noen går litt raskt forbi dette noe vage og forholder seg bare til FFP. Da kan det fort bli litt snevert. Men der loven for alvor avgrenser seg, gjelder de mindre alvorlige bruddene, den kritikkverdige praksisen, altså om henvisningsskikk, medforfatterskap og så videre. Dette sier loven ikke noe om. For forskersamfunnet må imidlertid redelighetsarbeidet gjelde både de alvorlige bruddene og den kritikkverdige praksisen, og redelighetsopplæring må omfatte det hele. Sanksjonene må likevel bli forskjellige, tilpasset graden av alvor i normbruddet.

Rammer og grenser gir forutsetninger som redeligheten og dens fremme må ses innenfor. Nå skal vi vende oss til redelighetsnormenes innhold. De forskningsetiske retningslinjene som er utarbeidet av De nasjonale forskningsetiske komiteene, gir en god inngang til redelighetsnormene. Jeg vil konsentrere meg om tre felt som omfatter flere av disse normene. Dette er normer som jeg selv holder for sentrale, både i litteraturen om redelighet og i min egen virksomhet som underviser i redelighetsspørsmål. De tre feltene gjelder etterrettelighet, etterprøvbarehet og elskverdighet.

Tre viktige redelighetsnormer

Krav om *etterrettelighet* og *etterprøvbarehet* er sterke normer for vitenskapelig virksomhet. De vil begge stå sentralt i arbeidet for å fremme vitenskapelig redelighet. Jeg vil føye til en norm om å være *elskverdige*. Denne normen følger på flere måter av de to andre, men jeg mener den fortjener å framheves som noe eget.

4 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven), § 5.

Etterrettelighet

Normen om etterrettelighet er grunnleggende. Den bygger på et ideal om at vitenskapen skal være sannhetssøkende, gi sikker kunnskap og være objektiv. Disse idealene kan framstå som nesten selvnlysende som rammer for etterrettelighet i forskningen. Men de er ikke alltid det. Begreper om sannhet, sikkerhet og objektivitet i forskningen har vært behandlet og diskutert på høyt plan innenfor filosofi, vitenskapsteori og i flere enkeltfag. Uten å kunne gå inn i slike diskusjoner vil jeg likevel nevne noen poeng som kan bidra til bevissthet om at selv idealer kan modifiseres og problematiseres.

Idealet om sannhetssøken står sterkt, men det kan likevel ikke alltid oppfylles. Ny forskning kan gi ny kunnskap og endre eller sette til side gamle sannheter. Ikke desto mindre må forskningen søke å fjerne usanne oppfatninger og bare godta oppfatninger som underbygger mulige sannheter med gode argumenter (Kayser 2015).⁵ Nær sannhetsidealet ligger tanken om sikker kunnskap. Heller ikke dette idealet kan oppfylles til fulle. Ut over enkle fakta vil det ofte være usikkerhet, eller grader av usikkerhet. Eksperimenter og modeller som forenkler og idealiserer, blir mindre representative. Fysiker og vitenskapsteoretiker Ragnar Fjelland har pekt på at sikkerhet ble et grunnleggende mål innenfor vitenskapsidealet som ble etablert i renessansen, med avgjørende vekt på matematikk. Dermed ble innsikter fra tidligere renessansehumanister som Erasmus og Montaigne forkastet. De la vekt på menneskenes endelighet og feilbarlighet, slik at fullstendig sikkerhet ikke kan oppnås. Spørsmålet ble hvordan man kan gjøre det beste ut av situasjonen, når man tar hensyn til vår usikkerhet og feilbarlighet. Fjelland argumenterer for at disse innsiktene også er gyldige

5 Se også sannhetsdebatten blant historikere 1999–2000, gjengitt i Myhre (2014), s. 40–43.

i dag. Spesielt er det viktig at vitenskapelig usikkerhet klargjøres og problematiseres i presentasjonen av undersøkelser (Fjelland 2003, s. 255–271). Idealet om objektivitet er kanskje det mest omdiskuterte. I 1960- og 70-årene var det stor debatt om det er mulig for en forsker å være objektiv. Det ble lagt vekt på fortolkninger og hermeneutisk tilnærming. Noen gikk langt i å hevde at bare en som selv tilhørte en bestemt gruppe, kunne utforske den, enten det gjaldt arbeidere, kvinner eller samer. I dag er det få som vil hevde det. De fleste vil ha syn for forskningens kontekst og forskeres mer eller mindre implisitte verdisyn. Det er også noen steder der subjektivitet er framherskende. En undersøkelse og en framstilling har som regel et subjektivt utgangspunkt. I valg av tema kan subjektiv interesse ofte være en positiv drivkraft. Likeledes kan tolkninger i konklusjonene vanskelig være objektive eller sanne. De kan heller ses som mer eller mindre godt underbygde, og hypotesene som svekket eller styrket. I framstillingen av undersøkelsen, mellom innledningen og konklusjonen, får vi, også i såkalte fortolkningsfag som de humanistiske, bestrebe oss på en nøktern og balansert tekst som etter beste evne er preget av åpenhet, nysgjerrighet og kritisk tenkning. Det gjelder både i søken etter data, i bruken av kildene, i valg av metode og i argumentasjonen, inkludert det å unngå å være selektiv for å fremme et bestemt synspunkt.

De tre idealene om søken etter sannhet, sikkerhet og objektivitet ligger til grunn for normen om etterrettelighet. De kan likevel ikke tas for helt selvsagte, men fordrer at det utvises en viss ydmykhet overfor begrensninger ved at vi ikke kjenner framtidig forskning, og ved at premisser, verdier og kontekst klarlegges for den forskningen som presenteres. Dette kan være mer åpenbart og kanskje viktigere i kultur- og samfunnsfag, som gjerne er fortolkningsfag, men det gjelder i prinsippet også andre fag. Med en rund formulering kan man si at idealene skal søkes oppfylt så godt som mulig.

Mer konkret utformet kan normen om etterrettelighet dreie seg om at data skal være reelle og ikke oppdiktete, at de gjengis korrekt og ikke forfalsket, at kilder og metoder ikke brukes selektivt, at andres arbeider ikke gjengis feilaktig, og at kildeutvalg og framstilling er fri for tendens. Her følger noen eksempler på dette.

Den engelske historikeren David Irving gir eksempel på oppdiktete data og selektiv bruk av kilder som resulterer i en klar tendens. I boka *Hitler's war* (1977) hevder Irving at Hitler ikke ga ordre til jødeutryddelsen, og at jøder ikke ble drept i gasskamre. Irving fikk til dels velvillig mottakelse, blant annet av historiker Hans Fredrik Dahl, som la vekt på at Irving er flink til å lete fram kilder (Fure 1997, s. 11). Kritikken mot kildebruken ble imidlertid massiv fra et større historikerkorps. Ankepunktene var særlig manglende problemstillinger og usammenhengende argumentasjon, skjeve utvalg fra kildene, dårlig underbygde tolkninger og at framstillingen var preget av at han var meningsfelle med Hitler. Det ble påvist at han utelot, manipulerte og diktet opp kilder når han hadde bruk for det (Fure 1997, s. 21). En av de sterkeste kritikerne var den amerikanske teologen og historikeren Deborah Lipstadt, som hevdet at Irving bevisst forvrenget og forfalsket kilder, og karakteriserte ham som holocaustfornekter. I 2000 stevnet Irving Lipstadt for ærekrenking for påstanden om at han tilpasset historiske fakta til sin egen politiske agenda. Han tapte rettssaken (Ruyter 2003, s. 340). I 2006 ble han selv dømt til tre års fengsel av en østerriksk domstol, for å ha benektet holocaust. Historikere ved det norske Senter for studier av Holocaust og livsynsminoriteter (HL-senteret) betegner i dag Irving som «en av verdens mest kjente holocaustbenektere» (Molbæk-Steensig 2011).

Det kan ellers være vanskelig å trekke grenser for det akseptable når det gjelder tendens i framstillingen. Det var riktignok klart over grensen da historikere i Sovjet måtte eller ville godta

at Trotskij i mange år ble fjernet fra historiebøker fordi han ikke passet inn i den herskende ideologien. Det er ikke fullt så klart når det gjelder forskningen om den franske revolusjonen fra 1789, som i lang tid var preget av radikale historikere som sympatiserte med revolusjonen. I 1960-70-årene kom en reaksjon, de såkalte revisjonistene, som var mer preget av en konservativ holdning og skrev revolusjonshistorien om i den retningen (Vovelle 1990, s. 62–78). Innenfor begge retningene kan det være snakk om framstillinger med tendens. Det viktige blir da i hvilken grad det gjøres rede for valg og verdier som ligger til grunn.

Vi har også eksempler fra norsk historie. Da Ernst Sars skrev om forfatningskampene i 1880-årene, framsto han ikke som nøytral. Han holdt partiet Venstre for å være nødvendig for den sterke nasjonale utviklingen han ønsket (Dahl 1990, s. 191–192). Han skrev at «Venstre havde hele Retten paa sin Side, og forsaavidt maa Venstres Sejr opfattes som en ubetinget lykkelig Begivenhed, en Vending til det bedre i vor Historie» (Sars 1904, s. 662). Her kan det diskuteres om begeistringen går ut over balansen i framstillingen, om konklusjonen kommer på toppen av en saklig og balansert framstilling av den politiske historien, eller om en ønsket konklusjon har gitt farge til framstillingen. Halvdan Koht valgte også side. Alt i utgangspunktet i *Norsk bondereising* (1926) utla han historien som en historie om klassekamp. Han så bølger av gjennombrudd for bestemte sosiale klasser, først for borgerskap mot adel, så for bønder og til slutt for arbeidere. Hans hensikt var å vise hvordan arbeiderklassen nærmest naturlig måtte komme til makten (Koht 1975, s. 1–6). Både Sars og Koht hadde politiske hensikter med sine framstillinger, og slik sett har tekstene tendens. Spørsmålet er om det gjøres rede for synsvinkelen som er anlagt, og om dataene er etterrettelige og behandlet gjennomslutlig og etterprøvbart. Mange fagfolk har diskutert dette, blant annet Geyl (1965), og Ola Svein Stugu drøfter i boka *Historie i bruk* historikerens engasjement

i nasjonsbyggende og identitetsskapende virksomhet, både som aktører i nasjonale bevegelser og som historieskrivere. Måten å motarbeide at slike framstillinger blir nasjonalistiske eller på andre måter skjeve, må være som den tyske historikeren Jörn Rüsen foreskriver: å reflektere over sin egen deltakelse og referansebakgrunn og klargjøre sitt utgangspunkt (Stugu 2008, s. 58–64). Etter mitt skjønn gjør Koht det i sterkere grad enn Sars.

Etterprøvbarhet

Så til normen om å være etterprøvbar. Her kan vi raskt føye til: så langt som råd er. Normalt fordres det at holdbarheten i undersøkelser må kunne drøftes av andre. Det krever at undersøkelsene er tilgjengelige og kontrollerbare, så lenge det ikke bryter med normene om personvern og konfidensialitet. Grundig dokumentasjon og argumentasjon med opplysende henvisninger til både primærmateriale og litteratur er grunnleggende for gjennomsiktighet i framstillingen. Ideelt skulle en undersøkelse kunne gjentas. Noen ganger er kildematerialet slik at det ikke er mulig, blant annet når forskeren bygger på intervjuer eller annet situasjonsbestemt materiale. Da må normen om etterprøvbarhet i alle fall gjelde analysen. Gjennomsiktighet i framstillingen kan hindre at mulig uredelighet forblir skjult. Normen om etterprøvbarhet bidrar med andre ord også til å forebygge uredelighet.

I noen tilfeller kan personopplysningsloven og helseforskningsloven sette grenser for innsyn i grunnmaterialet. Personvernombudet for forskning, Norsk senter for forskningsdata (NSD), tilbyr veiledning om dette. Men også her kan det være tvilstilfeller og behov for grundig gjennomtenkning av alternativer. Lukkede forskningsarkiver kan for eksempel være et mulig alternativ til makulering. Data kan heller ikke i alle situasjoner holdes tilbake av hensyn til personvernet, det gjelder for eksempel doktorgradskommisjoner som etter reglementet kan kreve at kandidaten legger fram

grunnlagsmateriale og eventuelt utfyllende tilleggsinformasjon (UiB 2013b).

Etterprøvarheten er avhengig av redelig bruk av kildemateriale og andres arbeider. Dette er sentralt i forskningen og i forskningsetikken og er mye omtalt og diskutert. Brudd på normene her har ført til mange saker, ikke minst når det gjelder spørsmål om plagiat. I flere fag er plagiering den mest utbredte formen for uredelighet. I prinsippet er det likevel enkelt å forebygge. Løsningen er å tilegne seg god henvisningsskikk og god sitatskikk.⁶

God henvisningsskikk fordrer at det gis mest mulig nøyaktig opplysning om forfatter, tittel, sider, utgivelsessted og -år. Det er en god del litteratur å støtte seg til for å lære god henvisningsskikk, både når det gjelder noteapparat og litteraturliste (Alver og Øyen 1997; Aasen 2005; NESH 2016, pkt. 26; Spangen 2007). Trening i god henvisningsskikk begynner med rette tidlig. Det er pensum i videregående skole å tilegne seg god henvisningsskikk, og på universiteter fordres det fra studiestart kjennskap til redelig bruk av andres arbeider (Berge, Jomisko og Næss 2006, s. 140–141; Dahl mfl. 2006, s. 221–222; Michelsen mfl. 2006, s. 216–217; Røskeland mfl. 2006, s. 251–254; UiB 03.12.2008).

For *sitat* er det klare regler. Begynnelse og slutt må markeres tydelig, sitatet bør være ordrett, og det skal alltid gis henvisning til kilden sitatet er hentet fra. Det bør gis dobbelthenvisning dersom sitatet ikke er hentet fra originalen, slik at man ikke underslår det arbeidet en annen har gjort for å finne fram stoffet. Når man skjærer ut et sitat, skal man være kildelojal, ikke ta sitatet ut av sin egen sammenheng, og man skal forklare hva sitatet sier i den nye tekstsammenhengen, som er forskjellig fra den opprinnelige. Disse reglene er det normalt enkelt å lære seg og følge.

6 Se videre om plagiat, sitat, parafraze og god henvisningsskikk i Rognstad mfl. (2013), særlig kapittel 5.

Parafraaser er ikke alltid like lette å forholde seg til som sitater. Å parafrasere vil si å gjengi med egne ord et tekstutsnitt, et poeng eller liknende fra andres arbeider. Normene for parafraaser likner på sitatreglene. De skal markeres klart, gis tilstrekkelige henvisninger, være tro mot innholdet i originalteksten og ikke inneholde umarkerte sitater. I sin bok om å skrive akademiske oppgaver skiller den italienske semiotikeren og filosofen Umberto Eco mellom en *ærlig parafrase*, som følger parafrasenormene og er mer kortfattet enn originalteksten, og en *falsk parafrase*, som ikke er markert klart, og som delvis skriver av originalen (Eco 1997, s. 162–163). Eco har et instruktivt eksempel med flere varianter, som er omtalt i boka *God skikk* (Rognstad mfl. 2013, s. 48–50).

Dersom sitater og parafraaser ikke markeres klart nok eller mangler henvisninger, er veien kort til plagiat. *Plagiat* er en alvorlig form for vitenskapelig uredelighet. I NESHS *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* er plagiat definert slik: «Plagiat i forskningsetisk forstand er å ta noe fra andre og presentere det som sitt eget uten god henvisning til kildene» (NESH 2016, pkt. 27). Det er som nevnt ikke enighet om at handlingen må være bevisst. En autoritet når det gjelder plagiat, den engelske antropologen Jude Carroll, definerer plagiat slik: «Plagiarism is passing off someone else's work, whether intentionally or unintentionally, as your own for your own benefit» (Carroll 2002, s. 9). Carroll gir oss en forpliktelse til å vite. Samtidig gir hun anvisninger på praktiske øvelser, blant annet ved å endre en tekst bare litt i mange små steg, for så å drøfte hvor grensen for plagiat går (Carroll 2002, s. 42).

Umberto Ecos *falske parafrase* inneholder et *skjult sitat*. En hovedregel for å unngå plagiat er at man ikke skriver av uten at det er markert som sitat. Ofte pekes det på at det er den manglende henvisningen som er problemet, slik for eksempel forlaget gjorde da det ble påvist plagiat i verket *Historien om Norge*

(Rognstad mfl. 2013). Ja, det skal gis henvisning, men det er ikke nok. Det er enda alvorligere når det skrives av uten at det markeres som sitat. Et umarkert, skjult sitat er å plagiere, selv om det er gitt henvisning. Distinksjonen mellom plagiat og dårlig henvisningsskikk dreier seg om at de representerer normbrudd med ulik alvorlighetsgrad. Dette reflekteres blant annet i ulike typer sanksjoner. Et rotete eller mangelfullt henvisningsapparat regnes som *sjusk*. For studentarbeider, inkludert forskningsarbeider til masterstudenter, kan sjusk i henvisningsapparatet føre til dårligere karakter. For mer etablerte forskere vil det senke den samlede vurderingen av arbeidets kvalitet. Påvist plagiat regnes derimot som *fusk*, som det kan reageres strengere mot. Studenter kan ifølge universitets- og høyskoleloven⁷ bli utvist fra universitetet, med varsel til andre læresteder.⁸ Forskere kan få publiserte arbeider trukket tilbake og bli fratatt akademiske grader (Vinther 11.01.2016). I beste fall virker dette også avskrekkende og dermed indirekte forebyggende mot nye redelighetsbrudd.

Avskrifter behøver ikke å være helt ordrette for at de skal regnes som plagiat. Det er nok at teksten er tilnærmet lik originalen. Det kan for eksempel dreie seg om oversettelse, en omskriving av verbets tid eller liknende små endringer. I vitenskapelig sammenheng er det heller ikke bare utformet tekst som kan plagieres, men også idéer, materiale, disposisjon, hypoteser, begreper, teorier, tolkninger, resultater og så videre. Dette skiller det forskningsetiske plagiatbegrepet fra de juridisk definerte sitatreglene i åndsverkloven, som først og fremst dreier seg om tekstens utforming. Helt klart skille er det imidlertid ikke. Loven sier også at sitering må følge god skikk⁹.

7 Lov 1. april 2005 nr. 15 om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven), § 4-8 og § 4-9.

8 Om rutiner ved mistanke om fusk, se f.eks. «Kvalitetssikring av eksamen» (AHKR 2009).

9 Lov 12. mai 1961 nr. 2 om opphavsrett til åndsverk m.v. (åndsverkloven), § 22.

I en drøfting av hva dette betyr for vitenskapelige og faglitterære tekster, viser juristen Ole-Andreas Rognstad nettopp til at det er «all grunn til å tillegge [de forskningsetiske] retningslinjene betydning ved vurderingen av hva som er god skikk» (Rognstad mfl. 2013, s. 59, 86–88, sitat s. 88; jf. NESH 2016, pkt. 27).

Hvorfor er det galt å plagiere? Plagiat bryter redelighetsnormene. Teksten er ikke hva den gir seg ut for å være, den er ikke etterrettelig. Den skjuler sine spor, den er ikke etterprøvable. Teksten er stjålet fra andre, forfatteren bedrar opphavsforfatteren. Den som plagierer, svikter målsettingen om å arbeide selvstendig i studier og forskning. Forskeren svikter målsettingen om å levere originale bidrag i forskningen. Når plagiat blir offentlig kjent, kan det skade omdømmet ikke bare til den som plagierer, men også til forskningsmiljøet. Ikke minst innebærer plagiering at forskeren eller studenten svikter seg selv og feiler i forskning og studier.¹⁰

Enkelte synspunkter som er kommet til uttrykk er egnet til å svekke alvorret i å plagiere. Da det ble avdekket at forfatter Karsten Alnæs i sitt verk *Historien om Norge* hadde plagiert en rekke andre forfattere (Rognstad mfl. 2013), var det også røster som hevdet at plagiering er vanlig. Sosiologen Kjetil Rolness viste til at «alle gjør det» og «alle kjenner noen...» (Rolness 2005). Denne tankegangen kunne i konsekvens føre til at bare mange nok jukser, skulle det bli akseptert som grei praksis. Slik kan det ikke være.

I den såkalte Rekkedal-saken ble det også gjort forsøk på å alminneliggjøre plagiat og derved gjøre det mindre alvorlig. Nils Marius Rekkedal tok hovedfagseksamen i historie ved Universitetet i Bergen i 1980 og ble siden professor i Sverige. Da han kom under

10 Såkalt selvplagiering er et spesielt tilfelle. Er det ureddelig å skrive av egne tekster? Etter mitt skjønn dreier dette seg mest om muligheten for å oppnå dobbel betaling, få uttelling for et arbeid flere ganger, i publikasjonslisten eller i form av økonomisk belønning. Det er slik sett i slekt med såkalt salamisering, å stykke ut en undersøkelse i urimelig tynde skiver og dermed oppnå uttelling for flere titler. Se også NESH (2016), pkt. 27.

mistanke for plagiat, ble vurderingen av hovedoppgaven hans lagt til Forskningsetisk utvalg ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) i Bergen. Utvalget kom til at det forelå plagiat, noe som også ble gjengitt i *Dag og Tid*. Rekkedal hevdet på sin side, ifølge intervjuet i *Dag og Tid*, at «Slik var det i den tida» (Hustad 2010). Om den er rett gjengitt, innebærer uttalelsen en krenkelse av Rekkedals lærere og medstudenter. Universitetsledelsen valgte imidlertid å legge vekt på at saken var gammel, og henla den (Hustad 2010). Det hører med til historien at UiB i dag deler ut en folder til studentene der det understrekes at universitetets rett til å annullere eksamen som følge av fusk, ikke foreldes (UiB 2015). Det står det også i universitets- og høyskoleloven § 4-7.

Det er et godt poeng at studenter og forskere må være kjent med både normene for god praksis og reglene for sanksjoner dersom normene brytes. I fuskesakene på juss ved Universitetet i Bergen i 2008 ble dette aktualisert. I alt ble 228 studenter mistenkt og gransket for juks. Saken ble undersøkt av et eget utvalg, og plagiat ble påvist. I et pilotutvalg var besvarelsene 70 prosent eller mer sammenfallende med andre besvarelser. Fakultetet mente det burde tas i bruk både advarsel, annullering og utestengning. Men Den sentrale klagenemnd ved UiB mente at fakultetet ikke hadde formidlet tydelig nok hvor grensene for plagiat går, og heller ikke kontrollert studentene godt nok. Som et resultat ble det ikke satt i verk noen sanksjoner (UiB 2008, s. 5–6; Fagerheim 2008). Her er det fristende å gjenta at sitat- og henvisningsregler er skolelærdom, og regne med at studenter har en viss evne til å orientere seg videre også i slike spørsmål.

Elskverdighet

Elskverdighet har ikke hatt den samme sterke statusen som vitenskapelig norm som etterrettelighet og etterprøvsbarhet. Men elskverdighet kunne også i denne sammenhengen fortjent

større oppmerksomhet. Elskverdigheten henger særlig sammen med kravet om etterprøvbarhet og utøves for en stor del gjennom redelig bruk av andres arbeider, der man gir opplysende og tilstrekkelige omtaler og henvisninger. Dette gjelder enten man står i gjeld til et benyttet avsnitt fra en bok, en opplysning eller idé man har fått fra en forfatter, gjennom samtale med en forsker eller gjennom diskusjon på et seminar. Når man bygger på andre forskere og forfattere, er det om å gjøre å gi tilbørlig kreditt for det arbeidet de har nedlagt. Umberto Eco har et godt uttrykk for dette: *Man betaler sin gjeld tilbake* til dem man har hatt glede av og bygger på (Eco 1997, s. 165–166). Her kommer også poenget med dobbelthenvisning inn. Bygger man på en forfatter som selv gir henvisninger til eget kildearbeid eller refererer andre forfattere, skal man i alle tilfeller gi kreditt til den forfatteren man faktisk bygger på. Det blir underslag dersom det bare refereres direkte til originalen, uten å nevne forfatteren man fant kilden hos. Det gis lett inntrykk av at man selv har arbeidet med originalkilden. *Historien om Norge* ble kritisert også for dette. I bindet *Under fremmed styre* brukte Alnæs åpenbart en tekst av Øystein Rian som forelegg, uten at Rian ble tydelig kreditert for det; i stedet gis det inntrykk av at Alnæs siterer direkte fra 1600-tallskilder, som det altså er Rians fortjeneste å ha brakt fram (Rognstad mfl. 2013, s. 142–43, 290–291). Alnæs betalte ikke sin gjeld til Rian. En annen ting er at en henvisning til den opprinnelige kilden kan gi tilleggsopplysninger som en leser kan ha glede og nytte av. Derfor kan dobbelthenvisninger være hensiktsmessige. Man behøver ikke være så redd for at det kan bli mange henvisninger. Ut over den helt elementære allmenneide kunnskapen er det en god regel å følge oppfordringen: *Vær generøs med referanser* (Alver og Øyen 1997, s. 162). Det er bedre med en referanse for mye enn en for lite. Mellom kolleger kan elskverdighet bidra til å fremme intellektuell åpenhet og godt fagfellesskap.

Elskverdigheten omfatter ikke bare dem man bygger på, den gjelder også leseren, enten det er bedømmelseskommisjoner, kolleger eller allmennheten. Når man gjengir andre, enten det er som sitat eller parafrase, kan den nysgjerrige leseren gå videre ved hjelp av gode henvisninger. De vil da fungere som veiledning, slik at den som ønsker det, kan finne ut mer selv. Gode henvisninger setter også den kritiske leseren i stand til å gjennomføre sin etterprøving av om sitater er korrekte, og om parafraaser og kildegjengivelser er ordentlig gjort. På denne bakgrunnen har professor i sakprosa Johan Tønnesson gjennom sine studier av historikertekster formulert et retoriske etos: «Jeg er elskverdig overfor mine lesere» (Tønnesson 2004, s. 236). Det burde være en god rettesnor for forskere, som for forfattere flest.

Til sammen vil normer om å være etterrettelig, (bruke reelle og korrekt gjengitte data, ikke være selektiv eller tendensiøs), være etterprøvbar (framstille undersøkelsen gjennomsliktig og kontrollerbar så langt det er råd) og være elskverdig overfor kolleger og andre lesere kunne gi utgangspunkt for å etterstrebe vitenskapelig redelighet og bygge god *akademisk folkeskikk*.

Hva kan gjøres for å fremme god akademisk folkeskikk? Om ansvar og noen konkrete tiltak

Hovedansvaret for at forskningen følger redelighetsnormene, ligger når det kommer til stykket, hos den enkelte studenten og forskeren. Det gjelder selv om strukturelle forhold som prestasjons- og publiseringspress kan gjøre arbeidsforholdene vanskeligere. Den enkelte fritas likevel ikke fra ansvaret for å arbeide etter redelighetsnormene. Man kan selv gjøre mye ved å skaffe seg informasjon, søke forskningsetisk kunnskap, delta på kurs og i annen undervisning i forskningsetikk, være fagfelle i seminarer og drøfte forskningsetiske

problemstillinger. Det fins god hjelp å få flere steder for å øve opp redeligheten. På nettsidene til De nasjonale forskningsetiske komiteene (www.etikkom.no) ligger det *forskningsetiske retningslinjer* for ulike fag, der man finner oversiktlige innføringer. For øvrig er min beste anbefaling *Forskningsetisk bibliotek*¹¹, som har oppslag over mange temaer, mange artikler og mange eksempler. Noen læresteder har laget egne veiledninger, der flere er lagt ut på nettet, som «Bruk av kilder i skriftlige arbeider» ved Universitetet i Bergen (UiB 03.12.2008).

Ikke bare den enkelte, men også institusjonene har ansvar for forskningsetikken. Det er slått fast i universitets- og høyskolelovens første paragraf, *Faglig frihet og ansvar*: «Universiteter og høyskoler skal fremme og verne akademisk frihet. Institusjonene har et ansvar for å sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.»¹² Kunnskapsdepartementet utdypet dette i sitt diskusjonsnotat til konferansen «Å gjøre det riktige», der revisjon av forskningsetikkloven ble diskutert: «Ansvaret innebærer at forskningsinstitusjoner forplikter seg til at institusjonens forskning er etisk forsvarlig og utført i samsvar med gjeldende forskningsetiske normer, samt å fremme god forskningsetikk, herunder forebygging og behandling av uredelighet i forskning» (Kunnskapsdepartementet 2015, s. 17). Institusjonene forpliktes til å fremme god forskningsetikk, inkludert å forebygge og å behandle uredelighet. Igjen kunne vi se at pressen la hovedvekt på sanksjonene. Avisa Klassekampens oppslag om konferansen bar tittelen: «Nå skal jukserne tas» (Nilsen 2015). Det er viktig for samfunnet og for forskningen at jukset tas.

11 Se: www.etikkom.no/FBIB.

12 Lov 01. april 2005 nr. 15 om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven), § 1-5.

Men det er ikke hele saken. Det kan til og med argumenteres for at det viktigste er å fremme redeligheten.

Universitetet i Bergen har for sin del uttrykt seg klart om forholdet mellom å arbeide for redelighet og mot uredelighet: «Universitetet i Bergen ønsker å legge størst vekt på det proaktive arbeidet når det gjelder etikk og redelighet, selv om det også er nødvendig med reaktive tiltak. Målet skal være at studentene skal utdannes i akademisk etikk og redelighet for å dyktiggjøre dem som studenter, akademikere og senere yrkesutøvere. Tilegnelse av akademiske normer og verdier foreslås inkorporert som ønsket læringsutbytte i alle studier og på alle nivå» (UiB 2009). Her er den positive siden ved forskningsetikken framhevet som *den viktigste*: opplæring i god skikk, så både studenter og ansatte akademikere kan dyktiggjøre seg i å etterleve normene.

Opplæring blir nøkkelordet. Opplæring og undervisning skal vel å merke skje ikke bare én gang og på ett nivå, men i *alle studier* og på *alle nivåer*. Det blir da et viktig poeng at opplæringen tilpasses nivået. I tillegg til veiledninger som studenter og forskere selv kan finne på nettet, har noen institusjoner også organisert opplæring på ulike nivå. Doktorgradsstudenter skal etter reglementet skolerers i forskningsetikk som ledd i opplæringsdelen av graden. Noen fakulteter har egne kurs om forskningsetikk i tilknytning til avhandlingene. Noen læresteder har etablert egenerklæringer som selvstendig arbeid ved innlevering av oppgaver på lavere nivå. Flere læresteder har opprettet forskningsetiske utvalg på institusjonsnivå, ved Universitetet i Bergen heter dette *Redelighetsutvalget*, som også holder bevisstgjørende møter og kurs. Det fins en del kortere innføringer i akademisk skriving på 100- og 200-nivå. Enkelte fag, der personvern hensyn er særlig viktige, har i sin metodeopplæring mer intensiv undervisning i forskningsetikk, deriblant om redelighetsspørsmål. I alle fall ett lærested har en handlingsplan for forskningsetikk i undervisningen (UiB 2009). Noen av forslagene er

satt ut i livet. *Redelighetsutvalget* har arrangert frokostseminarer om avgrensede tema, og man kan delta på liknende seminarer i regi av *De nasjonale forskningsetiske komiteene*. Alt dette er jo positivt. Men det kunne vært flere tilbud, og de kunne vært mer systematisk utbredt. Det meste er nå opp til den enkelte institusjonen. En del fag tilbyr ingen spesiell undervisning. For etablerte forskere er tiltakene få og spredte. Her er det mye å ta fatt i.

Det fins noen få eksempler på tilpasset undervisning ut over det som vanligvis gis. Ved Institutt for AHKR, som består av fire fag, ble det i 2010 etablert et forskningsetisk kurs for alle instituttets masterstudenter. Studentene gis en innføring i forskningsetikk og får presentert konkrete forskningsetiske dilemmaer. Lærernes egne erfaringer suppleres med eksempler fra etikkomiteenes publikasjoner. De forskningsetiske retningslinjene fra NESH utgjør en sentral del av arbeidsmaterialet, og Forskningsetisk bibliotek anvendes hyppig. Gjennom hele kurset står *bevisstgjøring* og *diskusjon* i sentrum. Deltakerne får ingen eksamen, men de får et bevis på at de har fulgt kurset, og hva kurset har inneholdt. Dette masterkurset er muliggjort ved at det var skapt en ramme på instituttet. I 2008 var det opprettet et eget *Forskningsetisk utvalg* ved AHKR, så vidt vites det første i sitt slag på instituttnivå. Utgangspunktet var oppfatningen om at forskningsetikken hører med i fagene, og at opplæringen bør skje som del av fagenes egen virksomhet. Utvalget fikk i mandat å kartlegge aktuelle forskningsetiske problemer og problemområder i instituttets forskning, undervisning og formidling, utarbeide forslag til forskningsetiske undervisningsopplegg og gi råd til instituttledelsen i konkrete saker (AHKR 2008). Innenfor rammene av dette utvalget er masterkurset holdt hvert semester, med utvalgets fire medlemmer som lærere.

Det var en viss diskusjon blant kolleger. Flere mente at forskningsetikk måtte være den enkelte veileders ansvar. Få trodde at studenter ville se seg tjent med å bruke tid på dette. Men studentene strømmet

til, var interesserte og ba om mer. Særlig har de ønsket å få ta fram forskningsetiske utfordringer i sine egne masterprosjekter. De ser at kurset er viktig for avhandlingsarbeidet, og at de slik sett får uttelling ved at avhandlingen tjener på det, og de mener at kursbeviset kan bli nyttig for mange når de skal søke jobb. De har understreket i evalueringene hvert semester at nærheten til faget og faglærerne er særlig interessant og lærerik. Uten at det er undersøkt systematisk, har det vært en del tilbakemeldinger fra studenter at bevisstgjøring gjennom kurset førte til at de gjorde grundigere forskningsetiske diskusjoner i avhandlingene enn de ville ha gjort uten kurset, og at de ikke minst hadde nytte av kurset i arbeidet med parafraaser og referanser. Studentene har altså vært mer positive og åpne for å diskutere forskningsetiske problemstillinger enn faglærerne, noe som antyder at faglærere kan trenge etterutdanning. Det gjelder ikke minst dem som er veiledere, og det vil jo i praksis si de fleste. For utvalget var det oppmuntrende da det ble belønnet med fakultetets pris for utdanningskvalitet, *Spurveugleprisen*, i 2013 (UiB 2013a).

Undervisningen bør legge størst vekt på å fremme redelighet. Å *fremme redeligheten er også den beste måten å forebygge uredelighet*. Det enkleste er rett og slett at uredelighet ikke finner sted. Det kan nok være en fare for at enkelte likevel vil prøve å jukse. Derfor må kontroll og sanksjoner være i beredskap.

Det er etter hvert utarbeidet egnede verktøy for å oppdage redelighetsbrudd, som tekstgjenkjenningsprogrammet *Ephorus*. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på slike programmers begrensning. Normalt tar de ikke oversettelser og nesten-avskrift. Det er fremdeles nødvendig med årvåkne sensorer, lærere og fagfeller. Her kan det være grunn til å rope et varsku: Det er egnet til å svekke kvalitetskontrollen når eksamenskommissjoner blir redusert til én eller to personer, og når fagfellevurderinger blir for raske og skjematisk. Kanskje er det en god idé å etablere varsler-rutiner som er ikke-stigmatiserende for både varsler og mistenkt,

noe i retning av et ombud for mistanke om uredelig forskning, slik det er etablert i Tyskland: *Ombudsman für die Wissenschaft*¹³. Det kan i alle fall arbeides mer med å etablere hensiktsmessige rutiner for å håndtere mistanker og å gjøre rutinene kjent. Her er instituttene sentrale i første omgang. Ved AHKR er det utarbeidet enkle, men faste rutiner for hva man gjør ved mistanke om fusk (AHKR 2009). Det gjelder å søke løsninger på så lavt og nært nivå som mulig, først ved institutt, så fakultet, så universitet, og på alle nivåer bør det helst være et forskningsetisk utvalg. Rekken vil da toppes med det nasjonale Granskingsutvalget som en fjerdeinstans. Etter behandling i øverste instans går saken tilbake til institusjonen, som i kraft av å være arbeidsgiver må ha ansvar for flere typer sanksjoner. Sanksjoner mot uredelighet er på sin plass og understreker alvoret i uredelige handlinger. Sanksjoner kan virke avskrekkende, og slik sett kan de fungere forebyggende, på indirekte vis. Men det er jo den mest negative måten å forebygge på.

Avslutningsvis vil jeg poengtere noen punkter for skjerpet innsats. *Den enkelte forsker* kan skjerpe sin forskningsetiske oppmerksomhet både for seg selv og som fagfelle overfor andre. *Institusjonene* kan skjerpe innsatsen og tilby mer undervisning om redelighetsnormene på alle plan og i alle fag. Det bør inkludere trening i god henvisningsskikk og ærlig parafrasering fra starten og hele veien, og det bør telle mer til eksamen. Det kan vises bedre i vurderingene at studenter, stipendiater og andre forskere har tatt nødvendige forskningsetiske hensyn og drøftet de forskningsetiske dilemmaene i arbeidet. Det kan utarbeides klare rutiner og formalisert saksgang for håndtering av mistanke om fusk, plagiat, med

13 Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) opprettet i 1999 *Ombudsman der DFG*, en uavhengig komite som skulle tilby assistanse til alle forskere i spørsmål om god akademisk praksis og vitenskapelig uredelighet. Ombudet ble i 2010 omdøpt til *Ombudsman für die Wissenschaft*. Ombudet kan kontaktes direkte av den som måtte ønske det (www.dfg.de; Beisiegel 2007).

ansvar lagt bestemte steder. Det kan opprettes egne forskningsetiske utvalg på instituttene og på fakultetene. De bør ha ansvar både for å fremme god skikk, sørge for at det kommer i stand undervisningsopplegg, kurs og liknende, og de bør komme inn i saksbehandlingen ved mistanke om fusk. På universitetsnivå er det gjerne alt et forskningsetisk utvalg eller redelighetsutvalg som har begge disse funksjonene, men de positive tiltakene som fremmer den gode skikken, er foreløpig sparsomme. Universitetene kunne ha gjort forskningsetikken med redelighetsspørsmål mer synlig alt gjennom den obligatoriske examen philosophicum i starten av studiet. Målsettingen der om å gjøre studentene mer bevisst vitenskapens grunnlagsproblemer og å trene kritisk og selvstendig tenkning kunne i større grad inkludert forskningsetikk, både i pensum og i undervisning. De institusjonene som ikke alltid krever ex.phil., som de statlige høyskolene, kunne tatt mål av seg til å innføre en slik variant med mer vekt på forskningsetikk. Noen har tenkt større: *Dannelsesutvalget* foreslo i sin innstilling ikke bare en mindre forberedende prøve, men et års studium for å fremme akademisk dannelse hos studentene (*Dannelsesutvalget* 23.06.2009, s. 19–20). Der hadde det vært rom for en større drøfting av redelighetsspørsmål. Er målsettingen å fremme fordypning og refleksjon, er ikke nødvendigvis lengre studietid en ulempe. Kanskje den vitenskapelige redeligheten i det hele tatt hadde vært tjent med at tidsfristene ikke var så knappe, og at prestasjons- og publiseringspresset hadde vært noe lettere.

De nasjonale forskningsetiske komiteene gjør alt en stor innsats ved å uttale seg om forskningsetiske sider ved innkomne saker. En del helsefag må også få godkjent prosjekter gjennom de regionale komiteene, REK-systemet under den medisinske komiteen NEM. Prosjekter som inkluderer personsensitive data, må meldes, eventuelt godkjennes, av NSD eller Datatilsynet. Komiteene skal også ha kreditt for sitt nettbaserte forskningsetiske bibliotek, for å holde

kurs og møter og ha utarbeidet forskningsetiske retningslinjer for de fleste fag. I tillegg kan komiteene styrke sin innsats mer direkte overfor forskningsinstitusjonene og være en større pådriver for å sette forskningsetikken på dagsorden. Det var et tilløp med forskningsetisk sommerskole som ble holdt i 2008 og 2009 i regi av Redelighetsutvalget ved UiB i samarbeid med De nasjonale forskningsetiske komiteene (Redelighetsutvalget 2008, 2009).

Forskningsrådet stiller for sin del forskningsetiske krav til søkere: «Søknaden til Forskningsrådet skal gjøre rede for relevante etiske spørsmål, og blir vurdert ut fra dette», og det kreves en nærmere beskrivelse av hvordan etiske problemstillinger er ivaretatt i et prosjekt. (Norges forskningsråd [2004] 2016). Dette innebærer krav til bevissthet om forskningsetiske vurderinger i positive vendinger. Men det er lite spesifikt. Redelighet er ikke uttrykkelig nevnt, og slett ikke uredelighet. Forskningsrådet bør i sitt arbeid kunne sikre god kompetanse på hva som er relevante etiske spørsmål, og hvordan ivaretagelsen kan følges opp.

Departementet kunne ha lagt for dagen en større iver når det gjelder å bistå forskersamfunnet med å fremme redelig forskning. Ikke som detaljerte pålegg, men ved å oppfordre institusjonene til i større grad å gjøre rede for hva de faktisk gjør for å oppfylle ansvaret sitt til å bygge redelighet og håndtere mistanker om uredelighet. Det kommer en gylden anledning til å gjøre det i samband med revisjonen av forskningsetikkloven. Da kan det koples på en påminning og helst en utdyping av hva det vil si når loven forplikter institusjonene til at undervisning og forskning følger anerkjente etiske prinsipper.

De politiske myndighetene, lovgiverne, har satt rammene for forskningsetikken og redelighetsarbeidet i og med lovgivningen. Revisjonen av forskningsetikkloven ligger i skrivende stund rett foran dem. Proposisjonen ble lagt fram for Stortinget 16. september 2016 (Prop. 158 L (2015–2016)). Det er lov å håpe at revisjonen

utbygges når det gjelder redeligheten og dens fremme, slik jeg tok opp i innledningen.

Skal man prioritere noen oppgaver spesielt, kan man trekke fram behovet for opplegg for *nye studenter og forskere* som kommer til institusjonen enten ved studiestart, som viderekommen student, som stipendiat eller som forsker, enten de er innenlandske eller kommer fra andre land. Uansett hvor de kommer fra, er det institusjonen de kommer til, som skal gi sine tilbud, stille sine krav og vurdere om de blir oppfylt. Noen unnskylder seg med at redelighetskravene har vært ukjente for dem, at de kommer fra steder med en annen kultur og så videre. Det er ikke holdbare argumenter. De nye må få tilbud om læring, og de må møtes med krav om å tilegne seg nødvendig forskningsetiske kunnskaper. Dette er et ansvar for faget og for institusjonen som helhet.

Den andre prioriteringen er å bevisstgjøre og skolere *veiledere*. Veilederne til bachelor- og masteroppgaver, doktoravhandlinger og i prosjekt- og forskergrupper sitter alle i nøkkelposisjoner for opplæring i forskningsetikk som en integrert del av den forskeropplæringen de gir. De har et særlig ansvar. Men ofte kan de være nokså overlatt til seg selv og kan trenge både individuell og mer kollektiv veiledning om veilederrollen. Noen steder er det etablert et veilederforum som kan bidra, men dette er et felt der både institutter, fakulteter, universiteter og forskningsetiske komiteer kan ta et tak.

Helt til slutt om *makten i språket*. Det har betydning hvordan vi formulerer oss om forskningsetiske spørsmål, og hva vi understreker som det viktigste. Ofte har fusk og uredelighet stått i sentrum. Det gjelder ikke bare i pressen, men også i forskersamfunnet. Rådet er: Snakk først og mest om det viktigste. Det er redeligheten. Navngi institusjoner, komiteer og utvalg med redelighet, ikke med den negative motsatsen, uredelighet. Og i forlengelsen av dette: La undervisning i forskningsetikk først og fremst dreie seg om hvordan redelighet kan fremmes, helst med konkrete eksempler, med diskusjoner omkring

forskningsetiske dilemmaer og drøftinger av undersøkelsesopplegg og manuskripter. Språket og oppmerksomheten kan slik brukes aktivt for å fremme redelighet. Dermed vil også uredelighet forebygges. Det vil være bidrag til å bygge god akademisk folkeskikk.

Referanser

- AHKR (2008). Mandat for forskningsetisk komité. Vedtatt av Instituttrådet 5. mai 2008. Hentet 4. juni 2015 fra: <http://www.uib.no/ahkr/22402/forskningsetisk-utval>.
- AHKR (2009). Kvalitetssikring av eksamen. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/ahkr/22857/kvalitetssikring-av-eksamen>.
- Alver, B.G. og Øyen, Ø. (1997). *Forskningsetikk i forskerhverdag. Vurderinger og praksis*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Andersen, G. (2008). *Forskningsprosessen. Et veiledningshefte for elever i videregående skoletrinn*. Bergen: Holbergprisen i skolen.
- Beisiegel, U. (2007). Safeguarding good scientific practice in Germany. Innlegg på Workshop on best practices for ensuring scientific integrity and preventing misconduct. Tokyo 22.–23. mars 2007. (Beisiegel var da leder av DFG Ombudsman).
- Berge, A.L., Jomisko, A.L. og Næss, E.L. (2006). *Spenn Vg1. Norsk for studieforbereende utdanningsprogram*. Oslo: Cappelen.
- Carroll, J. (2002). *A handbook for deterring plagiarism in higher education*. Oxford: Oxford Center for Staff and Learning Development.
- Dahl, O. (1990 [1959]). *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, B.H., Engelstad, I., Engelstad, A., Hellne-Halvorsen, E.B. og Jemterud, I. mfl. (2006). *Grip teksten Vg1, studieforbereende utdanningsprogram*. Oslo: Aschehoug.
- Dannelsesutvalget (2009, 23. juni). Kunnskap og dannelse foran et nytt århundre. Innstilling fra Dannelsesutvalget for høyere utdanning. Juni 2009. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/filearchive/innstilling-dannelsesutvalget.pdf>.
- Deutsche Forschungsgemeinschaft (2016). Ombudsman für die Wissenschaft. Hentet 27. oktober 2016 fra: http://www.dfg.de/foerderung/grundlagen_rahmenbedingungen/gwp/ombudsman/.

- Eco, U. (1997). *Kunsten at skrive speciale – hvordan man udarbejder skriftlige opgaver*. København: Akademisk Forlag. (Eco publiserte boka på italiensk i 1997. Den er siden oversatt til norsk (2002) med tittelen *Kunsten å skrive en akademisk oppgave, hovedoppgave og masteroppgave*. Oslo: Idem).
- Elgesem, D., Jåsund, K.K. og Kaiser, M. (1997). *Fusk i forskning. En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter*. Skriftserie nr. 8. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Fagerheim, T.B.G. (2008). Ingen straff for jukserne, *StudVest* 64(20), s. 6–7.
- Fjelland, R. (2003). Vitenskapelig usikkerhet som utfordring, s. 255-271. I K.W. Ruyter (red.) *Forskningsetikk. Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Oslo: Gyldendal.
- Forsman, B. (1997). *Forskningsetik. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Fure, O-B. (1997). *Kampen mot glemselen. Kunnskapsvakuum i mediesamfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Geyl, P. (1965). *Bruk og misbruk av historien*. Cappelens upopulære skrifter. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Hustad, J. (2010, 5. februar). Plagiat får ingen følger for professor, *Dag og Tid*. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://old.dagogtid.no/nyhet.cfm?nyhetid=1693>.
- Kayser, M. (2015, 9. november). Naturvitenskap og teknologi. Hentet 27. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/FBIB/Introduksjon/Innforing-i-forskningsetikk/Naturvitenskap-og-teknologi/>.
- Koht, H. (1975 [1926]). *Norsk bondereising*. Oslo: Pax Forlag [Oslo: Aschehoug].
- Kunnskapsdepartementet (2015). Diskusjonsnotat. Revisjon av forskningsetikkloven. 29.5.2015. Utsendt til konferansen «Å gjøre det riktige. Forskningsinstitusjonenes ansvar for forskningsetikk», som departementet arrangerte i samarbeid med Vitenskapsakademiet og De nasjonale forskningsetiske komiteene den 8. juni 2015.
- Michelsen, P.A., Krogh, J., Kristoffersen, K.E. og Jansson, B.K. (2006). *Tema. Vg2. Norsk pråk og litteratur, lærebok og tekstsamling*. Oslo: Samlaget.
- Molbæk-Steensig, S. (2011, 6. oktober). Holocaustbenektelse. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/ettertid/holocaustbenektelse>.
- Myhre, J.E. (2014). *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. Oslo: Pax Forlag.

- NESH (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* (4. utgave). Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NENT (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi* (2. utgave). Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Nilsen, T.T. (2015, 6. juni). Nå skal jukserne tas, *Klassekampen*. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.klassekampen.no/article/20150606/ARTICLE/150609863>.
- Norges forskningsråd ([2004] 2016). Etsiske retningslinjer. Hentet 27. oktober 2016 fra: http://www.forskningsradet.no/no/Artikkel/Etsiske_retningslinjer/1182736867344.
- Prop. 158 L (2015–2016). *Lov om organisering av forskningsetisk arbeid (forskningsetikkloven)*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Redelighetsutvalget (2008). Årsmelding for 2008 fra Redelighetsutvalget ved Universitetet i Bergen. Hentet 27. oktober 2016 fra: www.uib.no/filearchive/2009-041.pdf.
- Redelighetsutvalget (2009). Årsmelding for 2009 fra Redelighetsutvalget ved Universitetet i Bergen. Hentet 27. oktober 2016 fra: www.uib.no/filearchive/2010-026.pdf.
- Rognstad, O.-A., Tønnesson, J.-L., Nagel, A.-H. og Laupsa, H. (2013). *God skikk. Om bruk av litteratur og kilder i allmenne, historiske framstillinger*. Institutt for privatrett, skriftserie 192/2013. Oslo: Universitetet i Oslo. (Boka ble først utgitt i 2006 av Den norske Forleggerforening (DnF), Den norske historiske forening (HIFO) og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF)).
- Rolness, K. (2005): «Det hendte også her». Plagiering er ikke bare en Alnæs-sak, *Prosa* 11(1), s. 6–18.
- Ruyter, K.W. (2003). *Forskningsetikk. Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Røskeland, M., Bakke, J.O., Aksnes, L.M. og Akselberg, G. (2006). *Panorama. Vg1. Norsk studieforberedende*. Oslo: Gyldendal.
- Sars, J.E. (1904). *Norges politiske historie 1815–1885*. Kra: Oscar Andersens Bogtrykkeri.
- Spangen, I.C. (2007). *Referanshåndboken. En veiledning i kildebruk og henvisning til kilder*. Oslo: Spartacus.
- Stugu, O.S. (2008). *Historie i bruk*. Oslo: Det Norske Samlaget.

- Tønnesson, J.L. (2004). *Tekst som partitur eller historievitenskap som kommunikasjon. Nærlesning av fire historikertekster for ulike lesergrupper*. Oslo: Unipub.
- Tønnesson, K.D. (1990). *Ideer og revolusjon. Fem foredrag fra humanioradagene 1989*. Oslo: Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- UiB (2008). Årsmelding for 2008 fra Den sentrale klagenemnd. Hentet 27. oktober 2016 fra: www.uib.no/filearchive/2009-040.pdf.
- UiB (2008, 3. desember). Bruk av kilder i skriftlige arbeider. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/student/49084/bruk-av-kilder-i-skriftlige-arbeider-ved-universitetet-i-bergen#>
- UiB (2009). Handlingsplan for arbeidet med akademisk redelighet i utdanningen ved Universitetet i Bergen 2009–2012. Godkjent av Universitetsstyret i møte 30.4.2009. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/filearchive/handlingsplan-akademisk-redelighet-april-2009.pdf>.
- UiB (2013a). Spurveugleprisen. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/hf/23493/spurveugleprisen#2013>.
- UiB (2013b). Forskrift for graden philosophiae doctor (ph.d.) ved Universitetet i Bergen. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://regler.app.uib.no/regler/Del-2-Forskning-utdanning-og-formidling/2.1-Forskning/2.1.1-Administrasjon-av-forskerutdanning/Forskrift-for-graden-philosophiae-doctor-PhD-ved-Universitetet-i-Bergen>.
- UiB (2015). *Fusk. Hva er det og hvilke konsekvenser får det for deg som student?* Hentet 27. oktober 2016 fra: http://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/fusk_studenter_2015_nor_web.pdf.
- Vinther, T. (2016, 11. januar). *Fusk og plagiering*. Hentet 27. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/fbib/temaer/redelighet-og-kollegialitet/fusk-og-plagiering/>.
- Vovelle, M. (1990). Tendenser i revolusjonsforskningen ved 200-årsjubileet. I K. Tønnesson. (red.) *Ideer og Revolusjon. Fem foredrag fra humanioradagene 1989*. Universitetet i Oslo, Det historisk-filosofiske fakultet.
- Aasen, E. (2005). *Barokke damer. Dronning Christinas europeiske reise*. Oslo: Pax Forlag.

KAPITTEL 5

Plagiatbegrepet i forskningssammenheng

*Ole-Andreas Rognstad, professor ved Institutt for
Privatrett, Det juridiske fakultet, Universitetet i
Oslo*

*Harald Irgens-Jensen, førsteamanuensis ved
Institutt for Privatrett, Det juridiske fakultet,
Universitetet i Oslo*

Abstract

Plagiarism in research

«Plagiarism» is often included in the definition of «research misconduct», together with «fabrication» and «falsification» of data. Within the field of Norwegian research ethics, «plagiarism» is normally understood as «taking something from others and present it as your own without proper reference to the sources». «Plagiarism» refers not only to the slavish copying of other peoples' texts, but also the «theft» of ideas, hypotheses, concepts, theories, interpretations, designs, illustrations, results etc».

However, the term is also used in copyright law in Norway and other continental jurisdictions. And here «plagiarism» has a different meaning. Since copyright law does not protect scientific results

or theories per se, but only the way they are expressed, a scientist presenting the results of a colleague as his own, but using different words, will, despite his research misconduct, normally not commit plagiarism in a copyright sense of the word.

The present article explores the tension between the two concepts of plagiarism and how they have been confused in cases before the National Commission for the Investigation of Research Misconduct. In this connection the authors also discuss whether «plagiarism» in terms of research ethics is a purely «objective» term, or whether «subjective» aspects such as the authors' intent and awareness of the norms for use of other people's material are also relevant for the determination of whether the author has committed plagiarism or not. The authors criticize the phrasing of the Norwegian Act on Research Ethics, which gives the impression that it is a purely objective term. Finally, the authors discuss the concept of 'self-plagiarism'. While the authors agree that not giving proper references to one's own earlier works may be ethically problematic in given situations, the term 'self-plagiarism' is misleading and should ideally be avoided.

Innledning

Forskningsplagiat er en mye omtalt og omdiskutert problemstilling, både nasjonalt og internasjonalt. I forskningsetikkloven § 5 annet ledd nevnes «plagiering» sammen med «forfalskning» og «fabrikkering» som typeeksempelet på alvorlig «vitenskapelig uredelighet»:

Med vitenskapelig uredelighet menes forfalskning, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd med god vitenskapelig praksis som er begått forsettlig eller grovt uaktsomt i planlegging, gjennomføring eller rapportering av forskning.¹

1 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven).

Våre lovgivere har ikke suget dette helt av eget bryst. Liknende definisjoner går igjen i forskningsetisk regelverk og diskusjoner om forskningsetikk i flere land. I *US Federal Policy on Research Misconduct* heter det for eksempel at «research misconduct is defined as fabrication, falsification, or plagiarism in proposing, performing, or reviewing research, or in reporting research results» (American Physical Society 2002). I de nyeste norske forskningsetiske retningslinjene for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi (NESH 2016), som er ment som en «kodifisering» av gjeldende oppfatninger om forskningsetikk, er det tatt inn et eget punkt om vitenskapelig redelighet (pkt. 28). Der heter det at «[u]redelighet er alvorlige brudd på god vitenskapelig praksis knyttet til forskningens sannhetssøken», at «[f]orskeren har en forpliktelse til å snakke sant», at «vitenskapelig uredelighet dreier seg om villedelse gjennom løgn, fortielse og fordreining», og at «[m]est alvorlig, i forskningsetisk forstand er fabrikkering og forfalskning av datamateriale, samt plagiat».

Mange som er opptatt av forskningsetikk, husker det store oppstyret rundt den tidligere tyske forsvarsministeren Karl-Theodor von und zu Guttenberg, som i 2011 fratrådte sin stilling som direkte følge av beskyldninger om at hans juridiske doktoravhandling fra 2007 inneholdt omfattende tilfeller av plagiat. I Norge har vi fortsatt ikke hatt offentlige *plagiatskandaler* av den karakter, hvis vi ser bort fra den såkalte Alnæs-saken fra midten av 2000-tallet som gjaldt formidling av andres og ikke egne forskningsresultater (Rognstad mfl. 2013, s. 17–27), og debatten sommeren 2015 om presseetikk i kjølvannet av omfattende «lån» av andres materiale i flere artikler i *Dagens Næringsliv*.^{2,3} Det offentlig oppnevnte

2 <http://www.dn.no/etterBors/2015/09/24/2149/Dagens-Nringsliv/plagiatsaken-i-dn>.

3 Mer relevant videre i debatten er Charlotte Haugs kronikk i *Aftenposten* 12. august 2015: «Å skrive selv eller skrive av – er det så nøye?» Tilgjengelig her: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/Kronikk-A-skrive-selv-eller-skrive-av--er-det-sa-noye-31589b.html>. Se også Djuve 24.,09.2015.

Granskingsutvalget (Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning) har imidlertid hatt to forskningsrelaterte plagiatsaker til behandling. Den ene – den såkalte BI-saken – fikk relativt stor mediedekning.⁴ Sakene har avdekket noen grunnleggende problemer knyttet til forskningsplagiat, ikke minst i spennet mellom forskningsetikk og juss, som det kan være grunn til å rekapitulere og se litt nærmere på.

Et grunnleggende problem er hva som menes med «plagiat» eller «plagiering». I NESH (27.04.2016, pkt. 27) heter det at «[p]lagiat i forskningsetisk forstand er å ta noe fra andre og presentere det som sitt eget uten god henvisning i kildene. Plagiering bryter med vitenskapens sannhetsforpliktelse og med krav om originalitet, ydmykhet og kollegialitet. Forskere som bygger videre på andres arbeid, skal hen vise til kildene i tråd med god skikk.» Videre presiseres det at «den mest åpenbare formen for plagiat er ren avskrift», men at plagiat også kan «ta andre former, for eksempel bruk av ideer, hypoteser, begreper, teorier, tolkninger, design, illustrasjoner, resultater m.m. Det å hen vise til et annet arbeid tidlig i egen tekst, og deretter gjøre omfattende bruk av arbeidet uten henvisninger senere, kan også være plagiat.»

Rent umiddelbart er det liten grunn til å stusse over en slik definisjon og forklaring av plagiatbegrepet. Uttrykket «plagiat» er utslag av et moralsk allmennbegrep som historisk sett stammer fra den romerske dikteren Martial (40–103 e.Kr.). Han sammenliknet sine dikt med frigitte slaver (eller barn, hevder Kastner (1983, s. 1151)) og betegnet andre diktere som ga dem ut i sitt eget navn,

4 Se Granskingsutvalgets uttalelse i «Sak om plagiering i doktoravhandling» (Granskingsutvalget 19.03.2012) og «Sak om vitenskapelig uredelighet ved et teknisk-industrielt forskningsinstitutt» (Granskingsutvalget 19.10.2012), uttalelsen fra det såkalte «ad hoc-utvalget» (Ad hoc-utvalget 27.05.2011), og «Vedtak av særskilt utvalg oppnevnt i medhold av forskningsetikkloven § 5 femte ledd i klage over Granskingsutvalgets uttalelse om vitenskapelig uredelighet i doktoravhandling avlagt ved Handelshøyskolen BI» (Klageutvalget 28.01.2013).

som «plagiarii», som betyr menneskerøvere (Seo 2009, s. 568; Röthlisberger 1917, s. 131). Betegnelsen har overlevd siden da og har festet seg som uttrykk for å benytte seg av andres intellektuelle virksomhet under skinn av at den stammer fra en selv, og slik brukes vel også begrepet i dagligtalen.

Like fullt har plagiatbegrepet i forskningssammenheng ført til en rekke diskusjoner de senere årene, og her vil vi gå inn på noen av dem. Den ene gjelder forholdet mellom det forskningsetiske og det opphavsrettslige (immaterialrettslige) plagiatbegrepet. Uttrykket plagiat brukes nemlig også i sammenheng med rettigheter til intellektuelle og økonomiske prestasjoner, spesielt knyttet til åndsverks- og produktetterlikninger. Og i den sammenhengen er plagiatbegrepet annerledes, og i første rekke snevrere, enn det som følger av NESH (27.04.2016, pkt. 27). Det trengs derfor en oppklaring om forholdet mellom bruken av plagiatbegrepet i opphavsretten og det forskningsetiske plagiatbegrepet, slik det blant annet kommer til uttrykk i punkt 27 i NESH (27.04.2016). Et bidrag til en slik oppklaring blir gitt senere i dette kapitlet.

I tillegg vil vi også kaste lys over to andre diskusjoner som har stått sentralt i debatten og i saker om plagiat i forskningssammenheng. Den ene er forholdet mellom subjektive og objektive elementer i det forskningsetiske plagiatbegrepet. Den andre er forholdet mellom plagiat i egentlig forstand og det som gjerne omtales som «selvplagiat».

Før vi går i gang med de nevnte drøftelsene, er det grunn til kort å oppklare hva som menes med det «forskningsetiske» plagiatbegrepet. Utgangspunktet her er vitenskapens «etos» og normer som er nedarvet og utviklet av forskningsfellesskapet over århundrer. Det må påpekes at det aldri vil være full enighet om innholdet i slike normer, og at det også vil påvirke den nærmere forståelsen av plagiatbegrepet slik det benyttes i forskningsetikken. Utvikling av forskningsetiske retningslinjer, som NESH, er forsøk på nedskrivning («kodifisering») av essenser i de forskningsetiske normene og

kan slik sett forstås som forsøk på *uttrykk* for normene, men er ikke *grunnlag* for normene, slik for eksempel lovtekster er grunnlag for juridiske normer. Grunnlaget ligger i vitenskapens etos, og de forskningsetiske retningslinjene vil derfor aldri være mer enn retningslinjer eller veiledninger (Ingierd mfl. 2015). En ytterligere kompliserende faktor oppstår når forskningsetiske begreper inntas i *lovgivningen*. Begrepene omdannes med dette til *juridiske* normer, som på grunn av jussens egenart lett kan tenkes å få et annet innhold og en annen karakter enn de forskningsetiske normene. Når vi snakker om det forskningsetiske plagiatbegrepet, mener vi begrepet slik det bør forstås på grunnlag av vitenskapens etos. Henvisninger til de forskningsetiske retningslinjene i den forbindelse må forstås i lys av at de er forsøk på uttrykk for forskningsetiske normer, men ikke likestilt med dem. Henvisninger til forskningsetikkloven impliserer at det kan være forskjeller mellom det forskningsetiske og det forskningsetisk-juridiske plagiatbegrepet.

I det siste ligger også ulikheten mellom etiske og juridiske normers karakter, som også preger forskjellen mellom det opphavsrettslige og det forskningsetiske plagiatbegrepet. Den begrensede rammen for denne artikkelen tilsier at vi ikke kan gå nærmere inn i slike forskjeller, men de blir berørt fortløpende i den utstrekning det anses nødvendig.

Opphavsrettens og forskningsetikkens skranker for bruk av andres arbeider

Åndsverkloven, som Kulturdepartementet omtaler som «vår viktigste kulturlov» (Prop. 1 S (2011–2012), s. 143), regulerer «litterære, vitenskapelige eller kunstneriske verk av enhver art og uansett uttrykksmåte og uttrykksform»⁵. Lovens kanskje viktigste formål er

5 Lov 12. mai 1961 nr. 2 om opphavsrett til åndsverk (åndsverkloven), § 1.

å tilgodese opphavsmannens interesse i å kunne tjene penger på sin verksproduksjon (i tillegg til å ivareta visse ideelle interesser opphavsmannen har i sitt verk, som plassen ikke tillater å komme inn på her (Rognstad 2009, s. 197–213)). Formålet søkes realisert ved å gi opphavsmannen *enerett* til å fremstille eksemplar av verket og gjøre det tilgjengelig for allmennheten. Det betyr blant annet at ingen andre får lov til å trykke eksemplarer av verket, lage kopier eller legge det ut på internett uten opphavsmannens samtykke. Det gjelder visse unntak, og i relasjon til vårt tema er nok den viktigste innskrenkingen i eneretten den adgangen andre har til å *sitere* fra verket «i samsvarende med god skikk», som det heter i åndsverkloven § 22.

Selv om loven taler om «vitenskapelige verk», er det imidlertid ikke ny vitenskapelig innsikt den tar sikte på å gi enerett til. Litt upresist kan vi si at det heller er den kreative *formidlingskunsten* som står i sentrum. Har en forsker gjort en ny oppdagelse, får han ikke opphavsrett til den. Det han typisk får opphavsrett til, er teksten han har beskrevet oppdagelsen i. Vilkaaret er at teksten oppfyller opphavsrettens krav til «originalitet», det vil si at opphavsmannens valg av for eksempel eksemplarer, disposisjon og setningsformuleringer «på original vis uttrykker sine kreative evner ved å foreta frie og kreative valg ... og dermed setter sit 'personlige preg' [på verket]», som EU-domstolen har uttrykt det.⁶ I praksis vil en vitenskapelig artikkel alltid tilfredsstille kravet til originalitet, eller verkshøyde, som man også sier i opphavsretten. Men det gjelder altså bare selve den ytre formen på presentasjonen, ikke innholdet i det man har kommet frem til.

For å illustrere: Einsteins teori om sammenheng mellom et legemes masse og hvor mye energi det innehar, uttrykt ved formelen $E = mc^2$, er banebrytende fysikk. Men ikke et åndsverk. Og godt

6 Sak C-604/10 *Football Dataco* premiss 38; jf. sak C-5/08, *Infopaq* premiss 35, 37 og 38; sak C-393/09 *Bezpečnosti softwarova* premiss 45; sak C-429/08 *Football Association Premier League* premiss 97; og sak C-145/10 *Painer* premiss 87–94.

er det. Hadde dette vært omfattet av eneretten, hadde Einsteins arvinger i utgangspunktet hatt enerett til gjengivelse av denne teorien (dog med en adgang for andre til å «sitere», hva nå det hadde betydning). En slik enerett har arvingene ikke. Einsteins åndsverk er artikkelen der teorien ble presentert (Einstein 1905): «Ist die Trägheit eines Körpers von seinem Energieinhalt abhängig?». Åndsverkbeskyttelse får heller ikke andre kjente teorier og funn, som Darwins teori om «survival of the fittest», eller for den saks skyld NTNUs nybakte nobelprisvinnere, ekteparet Moser, sine oppdagelser av celler som utgjør hjernens «posisjoneringssystem». Men nobelprisvinnerne vil ha opphavsrett til artiklene de har publisert i *Science* og *Nature* om sine funn.⁷ Fra samfunnsfagernes og jussens områder kan vi nevne Makt- og demokratiutredningens observasjoner om rettsliggjøring i samfunnet (NOU 2003: 19, kapittel 6) og Torstein Eckhoffs rettskildelære (Eckhoff 1971) som resultater som ikke har opphavsrett. Enkelt sagt kan vi si at faglige synspunkter ikke er gjenstand for opphavsrett, bare formen som synspunktene presenteres i (Rognstad mfl. 2013, s. 63). For en forsker kan det kanskje virke merkelig første gang han hører det, og erkjennelsesteoretisk kan man selvsagt problematisere skillet mellom innhold og form. Men i opphavsretten er skillet helt nødvendig. Opphavsretten er som sagt en *enerett*, og man bør ikke kunne få enerett til å hevde et faglig synspunkt. Men de som vil gjengi synspunktet, bør ha plikt til å nevne hvor de har tatt det fra. Det er her forskningsetikken kommer inn i bildet med sine

7 Nobelkomiteen ved Karolinska Institutet viste til følgende artikler: Fyhn, M., Molden, S., Witter, M.P., Moser, E.I. og Moser, M.B. (2004). Spatial representation in the entorhinal cortex, *Science* 305: 1258–1264; Hafting, T., Fyhn, M., Molden, S., Moser, M.B. og Moser, E.I. (2005). Microstructure of spatial map in the entorhinal cortex, *Nature* 436: 801–806; Sargolini, F., Fyhn, M., Hafting, T., McNaughton, B.L., Witter, M.P., Moser, M.B. og Moser, E.I. (2006). Conjunctive representation of position, direction, and velocity in the entorhinal cortex, *Science* 312: 758–762. Se Nobelkomiteen 2014.

krav til henvisninger, men før vi går dit, må vi si noen ord om den opphavsrettslige plagiatvurderingen.

Plagiatbegrepet brukes også i opphavsretten, men ikke i selve loven. Det betegner med andre ord ikke grensen mellom lovlig og ulovlig bruk av opphavsrettslige verk, men har vært benyttet både i lovforarbeider og rettslitteraturen for å betegne særlige tilfeller av opphavsrettsbrudd (Rognstad mfl. 2013, s. 75). Det sentrale vurderingstemaet i den opphavsrettslige plagiatvurderingen er om «kopien» gir en opplevelse av identitet med «originalen», men vel å merke når man ser bort fra de delene som ikke er vernet. For faglitterære verk må man altså spørre: Gir det angivelige plagiatet en opplevelse av identitet med den angivelige originalen, også når vi ser bort fra at tekstene formidler samme faglige synspunkt? Hvis man har valgt de samme ordene for å formidle det samme synspunktet selv om man har til rådighet et vell av ulike måter å formidle det på, vil det som regel foreligge plagiat, med mindre man har gjort et lovlig sitat, som normalt vil kreve anførselstegn og korrekt henvisning. Har derimot forfatter nummer to *skrevet teksten om*, slik at det eneste som er «felles» er det faglige synspunktet, går han klar av opphavsretten, selv om han overhodet ikke har noen henvisning. Her er det viktig at de forskningsetiske normene kan supplere de opphavsrettslige. Og det bringer oss over til forskningsetikken.

De forskningsetiske normene «beskytter», som det tydelig fremgår av de nevnte NESH-retningslinjene (NESH 27.04.2016), også resultater, ideer og faglige synspunkter, i tillegg til forskerens språklige formuleringer. Så har noen «tatt» dine resultater og fremstilt dem som sine egne, vil vedkommende ha brutt de forskningsetiske normene selv om han eller hun har klart å skrive såpass mye om at det ikke er begått noen opphavsrettskrenkelse.

De forskningsetiske normene er imidlertid ikke til for at opphavsmannen skal kunne tjene penger ved salg av sitt verk. Så de gir ingen enerett. Poenget er at leserne ikke skal villedes om hvor resultater,

ideer eller tekster er hentet fra. Det betyr blant annet at det ikke holder bare å vise *at* man har brukt en annens materiale, men man må også redegjøre for *omfanget av* bruken og *hvor* materialet stammer fra. Hvis man har et avsnitt eller kapittel som i stor grad bygger på én fremstilling, må man si det. Man kan ikke bare liste kilden blant mange andre i en litteraturliste. Det holder heller ikke å nevne noen innledningsvis og så gjøre omfattende bruk av vedkommende hvis man ikke har presisert hvor mye man har brukt, enten i brødteksten eller med ytterligere noter (jf. NESH 27.04.2016, pkt. 27, tredje avsnitt, siste setning). På den måten gir forfatter nummer to inntrykk av at hans eller hennes eget verk er mer originalt enn det egentlig er. Gjentakende eller omfattende eksempler på dette i en tekst kan derfor utgjøre et plagiat i forskningsetisk forstand.

Gjengivelser av faglig basalkunnskap kan skje uten henvisning. Alle de artiklene som i dag handler om DNA, behøver ikke vise til Watson og Cricks grunnleggende artikkel om DNA-spiralens oppbygging fra 1953. Dels fordi det er kjent i leserkretsen hvem som står bak det grunnleggende arbeidet, og dels fordi så mange etterfølgende forskere videreutviklet feltet at grunnleggenes forbindelse til det foreliggende arbeidet i dag normalt vil være nokså indirekte. Uten dette unntaket ville også mange artikler bli uleselige på grunn av alle henvisningene som hadde trengtes. Men unntaket kan strekkes for langt. Så hvis én forsker eller forskergruppe har gjort et betydelig nybrottsarbeid man nokså klart bygger videre på, er det ofte tryggest å hen vise til dette originalarbeidet. I «Vancouverreglene»⁸ finner man regler om hvorvidt man skal vise til originalpublikasjon eller «review article». Hvis ens egen fremstilling ikke bygger på originalarbeidet, men på andres omtale

8 Vancouverreglene er anbefalinger utarbeidet av International Committee of Medical Journal Editors og nyter stor anerkjennelse. Siste versjon er fra 2015, se: <http://www.icmje.org/recommendations>.

av det, må man imidlertid også gjøre rede for dette (Rognstad mfl. 2013, s. 47). Generelt gjelder vel at det er bedre å henvise en gang for mye enn en gang for lite.

I sakene som har vært for Granskingsutvalget, har innklagede gjerne påberopt seg dette unntaket for «faglig allemannseie», men utvalget fant ikke at unntaket fikk anvendelse i de sakene.⁹ Dersom man har drevet *avskrift*, eller nesten avskrift med mindre endringer, må man henvise og bruke anførselstegn, selv om opplysningene eller standpunktene skulle være «faglig allemannseie». For her har forfatteren gjort mer enn bare å «ta» det faglige synspunktet, han har også tatt teksten. Det må markeres. I den såkalte BI-saken var dette en av problemstillingene. Manglende etterlevelse her vil ofte være brudd på *både* forskningsetikk og opphavsrett, forutsatt at det gjelder «tekstlån» av ikke ubetydelig omfang. For en detaljert drøftelse av når avskrift med henvisning, men uten sitatmarkering, kan være forskningsetiske plagiat, se Ad hoc-utvalget (27.05.2011, s. 19–23). For at avskrift av tekst som er opphavsrettslig vernet, skal være opphavsrettslig akseptabel, er det som sagt et krav i åndsverkloven § 22 at det siteres i samsvar med «god skikk». Hva som er «god skikk», vil nok i stor grad svare til det som er akseptabelt etter de forskningsetiske reglene (Rognstad mfl. 2013, s. 86–81; Irgens-Jensen 2013, s. 179–183).

Forvirring om plagiatbegrepet

Det har skapt forvirring at plagiatbegrepet brukes forskjellig i opphavsretten og forskningsetikken. De innleggene som legges frem i saker for Granskingsutvalget om plagiat etter forskningsetikkloven, er preget av opphavsrettslig argumentasjon. Det var ikke minst tydelig i den nevnte BI-saken.

9 Se Granskingsutvalget (19.10.2012, s. 18), Granskingsutvalget (19.03.2012, s. 4–5, 28), Ad hoc-utvalget (27.05.2011, s. 17–19), Petersen og Rognstad (22.12.2011, s. 8–9, 20) og Klageutvalget (28.01.2013, s. 12).

Saken gjaldt en fast ansatt i forskerstilling ved Handelshøyskolen BI som av to av sine kolleger ble beskyldt for plagiat i sin doktoravhandling, innlevert og godkjent flere år tilbake. Avhandlingen inneholdt en rekke passasjer som ifølge varslerne var avskrift eller nesten-avskrift fra andre arbeider som det var henvist til, men uten sitatmarkering. Da saken ble behandlet internt i BIs forskningsetiske komité, kom flertallet på to medlemmer til at det ikke forelå plagiat i henhold til definisjonen i de forskningsetiske retningslinjene. Flertallet viste blant annet gjennomgående til at foreleggene i de aktuelle passasjene var allmennkunnskap. Implikasjonen synes å være at gjengivelse av faktaopplysninger ikke er plagiat, fordi opphavsretten ikke beskytter faktaopplysninger, i tillegg til at det stilles krav om verkshøyde. Det er høyst tvilsomt om de konkrete vurderingene var i samsvar med opphavsretten, men det er ikke poenget her: Å stille spørsmålet om det som er skrevet av, er faktaopplysninger eller har «verkshøyde», er etter forskningsetikken en avsporing. Det relevante spørsmålet å stille når tekstplagiat diskuteres i en forskningsetisk sammenheng, er om teksten er hentet fra et annet forelegg – ikke hvilken karakter teksten har. Spørsmålet om teksten kan sies å være tatt fra andre fremstillinger, beror blant annet på hvor spesiell den er, i motsetning til formidling av rene alminneligheter, men ved tekstlighet som omfatter hele tekstavsnitt, som i BI-saken, er det ingen tvil om at teksten er hentet fra forelegget. Det er ikke til å nekte for at vurderingstemaene i forskningsetikken og opphavsretten har et visst slektskap, men spørsmålene som stilles, er annerledes. Dette skyldes at de hensynene normsettene skal ivareta, er ulike, i tillegg til normsettenes karakter, og derfor bør de heller ikke blandes sammen. Dette er også den utbredte oppfatningen internasjonalt.¹⁰

10 Se f.eks. Green (2002, s. 200–202); LaTourette (2010, s. 46); Waiblinger (2012, s. 41–42); Rieble (2013, s. 33–34); Schack (2013, s. 82).

Det tilsvarende gjelder også et annet aspekt i forholdet mellom opphavsrett og forskningsetikk som var oppe i BI-saken. Under behandlingen av saken i Granskingsutvalget hevdet innklagede ved sin advokat at enkelte av foreleggene som var brukt i innklagedes doktoravhandling, var offentlige dokumenter som man sto fritt til å bruke. Det ble i den forbindelse vist til åndsverkloven § 9, som fastslår at visse former for offentlige dokumenter ikke er underlagt opphavsrett. Feilslutningen som ble gjort i denne forbindelse, er ikke i første rekke at de dokumentene som ble mer eller mindre ordrett gjengitt i doktoravhandlingen uten sitatmarkering, var dokumenter av en annen karakter enn slike som er unntatt fra opphavsrett.¹¹ Fra et forskningsetisk synspunkt er det alvorlige ved å benytte andres tekst og utgi den som sin egen at man bryter med sannhetsidealet som er helt grunnleggende i all forskning. Det alvorlige bruddet med de forskningsetiske normene ligger derfor i at man gir seg ut for å ha skrevet noe som er skrevet av andre, og ikke nødvendigvis at teksten er hentet fra andre *forskeres* arbeider (Petersen og Rognstad 22.12.2011, s. 8–9 og 20–21). At plagiatdefinisjonen i den tidligere NESH (2006, pkt. 28) viste til «andre forfatters og forskeres» arbeider, kunne ikke tas til inntekt for at åndsverkloven § 9 har relevans i en forskningsetisk sammenheng.¹² I NESH (27.04.2016, pkt. 27) kommer det klart fram – i samsvar med de forskningsetiske normene – at plagiat i forskningsetisk forstand er å ta noe fra *andre*, helt generelt. Grunnen til at visse offentlige dokumenter, som lovtekster, dommer og lovforarbeider, er unntatt opphavsrett, er at det er i allmennhetens interesse at slike dokumenter gis størst mulig spredning. Ettersom opphavsrettigheter er *eneretter*, ville opphavsrett til dokumenter om offentlig myndighetsutøvelse potensielt gitt

11 Om hva slags typer verk åndsverkloven § 9 unntar fra opphavsrett, se Rognstad (2009, s. 117–118).

12 Dette synspunktet var påberopt av innklagede i BI-saken, se Petersen og Rognstad (22.12.2011, s. 8).

rettighetshaverne (myndighetene) mulighet for å begrense spredningen av dem, noe som ville være lite heldig i et demokratisk samfunn. Forskningsetikken handler ikke om dette. Den forutsetter opptreden i tråd med vitenskapelige idealer, og det innebærer at man selvsagt også må henvise til dokumenter fra offentlige myndigheter dersom man har benyttet dette. Plagiatbegrepet i forskningsetikken må forstås i samsvar med dette.

Det har vært antydnet at plagiatbetegnelsen stammer fra opphavsretten, og at forskningsetikken derfor må innrette seg etter det opphavsrettslige plagiatbegrepet (Vyrje 2011). Antydningene er ikke historisk korrekte og underslår at betegnelsens fremkomst i opphavsrettslig sammenheng er av forholdsvis ny dato,¹³ i tillegg til at de bygger på en misforståelse av forholdet mellom opphavsrett og forskningsetikk. Hvis man mener det er hensiktsmessig å bruke plagiatbetegnelsen i forskningsetisk sammenheng, og lite tyder på at det er i ferd med å forsvinne, må det unngås sammenblanding med opphavsrettslige normer. Plagiatbegrepet i forskningsetisk forstand hviler utelukkende på forskningsetiske normer og kan ikke trekke veksler på normer av en annen karakter og med et annet formål, som de opphavsrettslige.

Forholdet mellom plagiatbegrepets «objektive» og «subjektive» side

Et mye diskutert spørsmål knyttet til plagiatbegrepet er om det er tilstrekkelig å konstatere *at* stoff har blitt brukt på en *måte* som tilfredsstillende de karakteristikaene et plagiat anses for å ha, eller om uttrykket forutsetter en eller annen form for klanderverdighet, og

13 Se f.eks. Waiblinger (2012, s. 34–35). I vitenskapelig sammenheng er uttrykket brukt atskillig tidligere, se f.eks. Rieble (2010), som viser til at Samuel von Pufendorf benyttet uttrykket i vitenskapsetisk sammenheng allerede i 1667, og Waiblinger (2012, s. 32), som viser det tilsvarende for Georg Wilhelm Friedrich Hegel i hans arbeid av *Grundlinien des Philosophies des Rechts* i 1821.

i så fall hvordan og utført av hvem. I diskusjonen om dette har det vært stilt spørsmål om plagiatbegrepet er et rent objektivt begrep, eller om det også har en subjektiv side.

Oppfatningene om dette varierer stort,¹⁴ og det er ikke til å nekte for at juridiske synsmåter, som er preget av at juridiske normer skiller mellom (objektive) gjerningsbeskrivelser og (subjektive) vilkår om skyld, kan påvirke diskusjonen. Hvis vi nærmer oss spørsmålet fra en rent forskningsetisk vinkel, er det etter vår oppfatning vanskelig å se bort fra at plagiatbegrepet har et element av subjektiv klanderverdighet. Plagiatbetegnelsen i seg selv, og dens språklige opprinnelse, trekker klart i denne retningen (La Tourette 2009, s. 24). Menneskerøveri var den verst tenkelige forbrytelse på Martials tid, og ikke noe som kunne unnskyldes. Det sterke elementet av bebreidelse har fulgt plagiatbetegnelsen over i området for «åndelig og litterært tyveri». Hvis dette kobles til forskningsetiske normer, kan man på den ene siden hevde at brudd på forskningens sannhetsnormer foreligger uansett om det er snakk om en ønsket eller villet handling. På den annen side brukes plagiatbetegnelsen på det som omtales som *alvorlige* brudd på forskningsetiske normer (jf. NESH 27.04.2016, pkt. 28 og forskningsetikkloven § 5 annet ledd), og begrepet kobles til vitenskapelig *uredelighet*. Som det uttrykkes i NESH (27.04.2016, pkt. 28 annet avsnitt, tredje setning), dreier vitenskapelig uredelighet seg om villedelse gjennom løgn, fortieelse og fordreining – uttrykk man neppe vil bruke om situasjoner der man har kommet i skade for å gi et feilaktig eller ufullstendig inntrykk uten å mene eller ville det.

Det er nærliggende å sammenlikne med straffelovens definisjon av «tyveri». Etter straffeloven § 321¹⁵ forstås tyveri som det å ta «en

14 For eksempler på ulike oppfatninger, se Green (2002, s. 221–223) og LaTourrette (2010, s. 24), som begge tar til orde for at plagiatbegrepet forutsetter hensikt («intent»), og Rieble (2013, s. 34), som tar til orde for et objektivt plagiatbegrep i forskningssammenheng. Se også gjengivelsen av meningsforskjeller i LaTourrette (2010, s. 22–24).

15 Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven), § 321.

gjenstand som tilhører en annen, *med forsett om å skaffe seg eller andre en uberettiget vinning*» (forfatterens utheving). I motsetning til de fleste andre av straffelovens gjerningsbeskrivelser er det subjektive elementet her innebygget i selve normen, noe som henger sammen med at det er unaturlig å snakke om unnskyldelig tyveri. Hvis vi analogiserer til det som her er sagt om det forskningsetiske plagiatbegrepet og dets kobling til vitenskapelig uredelighet, kan vi på tilsvarende måte hevde at det er unaturlig å snakke om unnskyldelig plagiat. Den vanligste bruken av ordet har da også vært å betegne *bevisst* bruk av andres materiale (Rognstad 2009, s. 134). Dette avspeiles i de vanligste formuleringene av plagiat slik begrepet brukes i forskningsetisk sammenheng, jamfør for eksempel NESH (27.04.2016, pkt. 27 annet avsnitt første setning), som uttrykker at «plagiat i forskningsetisk sammenheng er å ta noe fra andre og utgi det som sitt eget». Dette er en uttrykksform som passer mindre godt på situasjoner der en forsker for eksempel har ment at de henvisningene som er gjort i teksten, i tilstrekkelig grad gir uttrykk for at den stammer fra andre, samtidig som det er gjort på en måte som ikke er nøyaktig nok for å fjerne enhver tvil om at det er tilfellet. I slike situasjoner er det anstrengt å hevde at forskeren har «utgitt» materialet som sitt eget og villedet leseren gjennom «løgn, fortielse og fordreining». Det er her parallellen med straffelovens tyveribegrep slår inn. Gitt plagiatbegrepets bakgrunn og koblingen til vitenskapelig uredelighet bør det ikke omfatte tilfeller der noen tar andres materiale *uten hensikt (forsett)* om å skaffe seg eller andre fordeler, det vil si uten hensikt om å utgi materialet som sitt eget. Et «objektivt plagiatbegrep» som kun ser på handling uten kontekst, kan man hevde ikke oppfyller intensjonen om å betegne brudd på redelighetsnormene.

I det perspektivet kan plasseringen av uttrykket «plagiering» i forskningsetikkloven § 5 annet ledd¹⁶ kritiseres i den utstrekning det

16 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven), § 5 annet ledd.

her er meningen kun å henvise til forskningsetiske normer. I bestemmelsens definisjon av vitenskapelig uredelighet er det snakk om «plagiering» som er «begått forsettlig eller grovt uaktsomt i planlegging, gjennomføring eller rapportering av forskning». Formuleringen forutsetter at «plagiering» er et objektivt begrep, og at det er mulig å snakke om plagiater som ikke er begått forsettlig eller grovt uaktsomt. Gitt at uttrykket plagiat *betegner* uredelige handlinger (jf. NESH 27.04.2016, pkt. 28), er formuleringen av uredelighetsbegrepet i forskningsetikkloven – der de subjektive vilkårene *supplerer* kategoriene for alvorlige normbrudd, i stedet for å inngå i dem – klart uheldig. I sitt høringsnotat av 7. juli 2015 om revisjon av forskningsetikkloven opprettholder imidlertid Kunnskapsdepartementet like fullt denne strukturen (Kunnskapsdepartementet 07.07.2015).

Diskusjonen i kjølvannet av BI-saken illustrerer de uheldige sidene ved å betrakte plagiatbegrepet som et objektivt begrep. Klagekommisjonen i BI-saken kom til at innklagede forsker ikke hadde opptrådt uredelig i henhold til forskningsetikklovens definisjon. Det avgjørende for standpunktet var at innklagede ikke forsettlig eller grovt uaktsomt kunne sies å ha kopiert andres tekster og utgitt dem som sine egne. I saken hadde innklagede som nevnt i stor utstrekning lagt seg tett på andre forfatters tekster, samtidig som det gjennomgående ble henvist til de tekstene som var brukt. Anslagsvis dreide det seg om cirka 10–15 prosent av arbeidets totale tekst, ifølge den sakkyndige utredningen som lå til grunn i saken. Problemet fra et forskningsetisk synspunkt var at henvisningene i seg selv ikke sa noe om hvor tett forfatterens tekst lå på de foreleggene det var henvist til. Det forelå her utvilsomt brudd på normer for god henvisningsskikk, men klagekommisjonen kom til at årsaken til bruddene var innklagedes manglende forståelse for de forskningsetiske normene, og at tekstbruken ikke var uttrykk for et ønske om å villede leseren om tekstenes opprinnelse. Klagekommisjonen fant derfor, i likhet med Granskingsutvalgets

mindretall, at normbruddene ikke kunne sies å være forsettlig eller grovt uaktsomme, og at innklagde ikke hadde opptrådt uredelig.

I kjølvannet av avgjørelsen ble det reagert på at et arbeid der 10–15 prosent av teksten var tilnærmet avskrift, ikke ble ansett som uredelig forskning (Hem 2013). Kritikken er tydelig preget av forestillingen om et objektivt plagiatsbyegrep, som forutsetter at det foreligger et plagiatså lenge det konstateres tekstlikhet. Det hevdes blant annet at det «publiseringsetisk ... er mindre interessant om en forsker har handlet forsettlig eller grovt uaktsomt», fordi spørsmålet «er i bunn og grunn enkelt: Plagiat *er* vitenskapelig uredelig» (Hem 2013). Kritikken overser koblingen mellom plagiatsbyegrepet og normene for vitenskapelig uredelighet, som forutsetter at det er snakk om grovt klanderverdige handlinger (jf. NESH 27.04.2016, pkt. 28). Selvsagt kan det diskuteres om klagekommisjonen bedømte den konkrete saken riktig. Men avgjørelsen kan ikke kritiseres på grunnlag av en påstand om at forskerens intensjoner og motiver er mindre interessante *etisk sett*. Saksforholdet i BI-saken var et grensetilfelle fordi det gjennomgående ble henvist til foreleggene som var brukt. Fra et etisk synspunkt er det forskjell på å unnlate å markere for sitat fordi man mener henvisningene forteller at teksten er hentet fra andre, og å unnlate sitatmarkering for å gi inntrykk av at man har skrevet teksten selv. Også i den førstnevnte situasjonen foreligger som nevnt brudd på normene for god kilde- og sitatbruk, som tilsier at det skal sitatmarkeres for å unngå uklarhet om tekstens opprinnelse (jf. NESH 27.04.2016, pkt. 26). Men det er vanskeligere å betegne de førstnevnte handlingene som *uredelige*.

I BI-saken valgte det oppnevnte sakkyndighetsutvalget å skille mellom et objektivt og et subjektivt plagiatsbyegrep fordi forskningsetikklovens struktur legger opp til det. Det ble imidlertid samtidig understreket at konstatering av «plagiat i objektiv forstand» *ikke* er ensbetydende med uredelighet, da uredelighetsbegrepet i forskningsetikkloven forutsetter at også de subjektive vilkårene i lovens

§ 5 annet ledd også er oppfylt (Petersen og Rognstad 22.12.2011, s. 23). Denne begrepsbruken fulgte både Granskingsutvalget og klagekommisjonen, noe som kan være en del av årsaken til kritikken mot klagekommisjonens vedtak.

Når vi likevel ser klare tendenser til og ønsker om å operere med et «objektivt plagiatbegrep», både her i landet og internasjonalt, kan det ha flere årsaker. En mulig årsak er at begrepet også benyttes forebyggende, for å unngå at noen gjør seg skyldig i plagiat, og i et slikt forebyggende perspektiv er det subjektive mindre relevant. En annen mulig årsak kan være at plagiat like gjerne er et institusjonsproblem som et individproblem, og selv om individets handlinger kan unnskyldes, for eksempel fordi man ikke har fått tilstrekkelig opplæring, vil institusjonen kunne klandres, jamfør NESH (27.04.2016, pkt. 27, første setning), som presiserer at «både forskerne og forskningsinstitusjonene har et ansvar for å forebygge og forhindre plagiat». Begge årsakene er forståelige, men man må samtidig ta høyde for plagiatbegrepets stigmatiserende karakter, og at det alltid vil henge ved forskeren. Hovedpoenget her er å understreke at plagiatbegrepet bør ha et subjektivt element når det er snakk om å bedømme handlinger begått på individnivå. Det behøver heller ikke å være noe motstridende i det at betegnelsen også benyttes i sammenhenger med forebygging, og at institusjonene kritiseres for ikke å gjøre nok for å forhindre plagiat.

Hva med «selvplagiat»?

Uttrykket «selvplagiat» benyttes ofte for å betegne situasjoner der man har benyttet sine egne tidligere arbeider uten å gjøre rede for det (Ad hoc-utvalget 27.05.2011, s. 11–12; Klageutvalget 28.01.2013, s. 12). Uttrykket er vanlig og utbredt, også internasjonalt, men er fra ett synspunkt lite heldig. I motsetning til plagiat er det ikke snakk om å underkommunisere at man har benyttet seg

av andres arbeidsinnsats for slik sett å gi inntrykk av å ha prestert noe andre har gjort. Bruddet på vitenskapens sannhetsnormer er slik sett ikke åpenbart. Det såkalte «selvplagiatet» gir *i seg selv* ingen falske pretensjoner. Man bruker arbeider man selv har prestert, og forleder ingen ved å sette sitt eget navn bak det. Sett fra en slik synsvinkel er «selvplagiatet» uproblematisk fra et forskningsetisk synspunkt, og uttrykket er sterkt misvisende. Problemet knyttet til bruk av tidligere arbeider ligger på et annet plan og har mer umiddelbar sammenheng med et av forskningsetikkens andre idealer, nemlig idealet om originalitet. Etter dette idealet skal forskningen være fremoverrettet og strebe mot nye innsikter, og duplisering av tidligere arbeider kan hevdes å stå i veien for dette. I forlengelsen av dette kan det også være tilfeller der «selvplagiatet» utgjør et brudd på sannhetsnormene, nemlig der det akademiske arbeidet later som det er noe nytt. Det kan gjelde i ganske mange sammenhenger. Derfor er forestillingen om at «selvplagiatet» er uproblematisk fra et forskningsetisk synspunkt, sterkt forenklet.

Det er likevel en åpenbar forskjell mellom plagiat og «selvplagiat» som understreker synspunktet om at den begrepsmessige parallellen er lite heldig. Mens plagiat må anses som alvorlige brudd på forskningsetiske normer *per se* (forutsatt at man oppgir forestillingen om et objektivt plagiatbegrep), er bildet ved «selvplagiatet» atskillig mer nyansert. I flere sammenhenger må det anses som akseptabelt, og til og med helt forventet, at man benytter egne arbeider på nytt. Enkelte typer arbeider forutsetter til og med bruk av tidligere materiale, for eksempel lærebøker. Idealet om forskningsbasert undervisning tilsier for eksempel at undervisningsmaterialet *skal* bygge på tidligere forskning. I den sammenhengen er det ikke bare legitimt, men til og med påkrevet, å hente stoff fra tidligere arbeider. Formålet med undervisning er et annet enn formålet med forskning, og pedagogiske idealer om å få studentene

til å forstå kompliserte sammenhenger må stå i forgrunnen. I slike sammenhenger fortrenses kravet om originalitet, og det kan dermed heller ikke ligge noen forventning om at man skal redegjøre for at stoffet er publisert tidligere. Annerledes er det ved rene forskningsarbeider som forutsetter originalitet, som for eksempel doktoravhandlinger og arbeider der økonomiske kompensasjonsordninger knyttes til antall publiseringer (jf. det såkalte «tellekant-systemet»). Å skaffe seg midler og posisjon på bekostning av andre ved å duplisere egne forskningsarbeider er selvsagt forskningsetisk galt. Det kan også være tilfeller der det er *ulovlig* å gjengi tidligere arbeider, som der rettighetene til tidligere arbeider er overdratt til tredjepersoner (f.eks. forlag), og gjengivelsen vil være i strid med åndsverkloven. Spørsmålet om «selvplagiatet» er i strid med forskningsetiske normer, er langt mer sammensatt enn ved «egentlige plagiater», noe som skjules ved den begrepsmessige parallellen. Ut fra et slikt perspektiv burde uttrykket «selvplagiat» unngås, noe som likevel kan være vanskelig all den tid uttrykket også er utbredt internasjonalt.

Det man *må* unngå, er å anse «selvplagiatet» som en form for plagiat som underlegges den samme vurderingen. I høringsnotatet om revisjon av forskningsetikkloven uttrykker Kunnskapsdepartementet at plagiatbegrepet i forskningsetisk sammenheng *i noen tilfeller* vil kunne omfatte dobbeltpublisering, altså «selvplagiat» (Kunnskapsdepartementet 07.07.2015, s. 57–58). Vi er enige i at dobbeltpublisering kan være i strid med forskningsetiske normer, og i alvorlige tilfeller også innebære forskningsetisk uredelighet, men departementet burde etter vår oppfatning reservert selve begrepet «plagiat» for tilfellene der man tar stoff fra *andre*, i samsvar med NESH (27.04.2016, pkt. 27). Ved å likestille plagiat og «selvplagiat» overser man både at det normative grunnlaget for å anse «selvplagiatet» som brudd på forskningsetiske normer er annerledes enn for «egentlig plagiat», og at spørsmålet om

og i hvilken utstrekning «selvplagiatet» er i strid med slike normer, inneholder atskillige nyanser. Dermed må selvsagt også spørsmålet om når «selvplagiatet» har en alvorlighetsgrad så stor at vi kan snakke «vitenskapelig uredelighet», vurderes annerledes enn for det «egentlige» plagiatet.

Avslutning

«Plagiat» er intet entydig begrep, og det er slik sett viktig å være bevisst på hvordan begrepet benyttes, og hvilke fenomener det skal omfatte. Plagiatbegrepet slik det benyttes i opphavsretten, er ikke brukbart i en forskningsetisk kontekst, selv om det klart overlapper, fordi de underliggende normene begrepet relaterer seg til, både har ulikt formål og ulik karakter. Forskningsetikkens normer om bruk av andres stoff innebærer i motsetning til opphavsretten ingen forbud mot å bruke slikt stoff uten opphavsmannens samtykke, de pålegger bare å gi tilstrekkelig til kjenne hva man har brukt, og hvordan. Skal vi oppsummere erfaringene fra behandlingen av saker om påstått forskningsetisk plagiering etter at forskningsetikkloven ble vedtatt, må det være følgende: For det første er det ikke relevant for den forskningsetiske plagiatvurderingen om det som angivelig ikke er henvist til eller sitert korrekt, er et åndsverk eller ikke. For det andre gjør ikke alle brudd med de forskningsetiske normene for henvisninger og sitatbruk i en tekst at den kan regnes som forskningsetisk «plagiat». «Plagiatbegrepet» bør reserveres for grove tilfeller der forfatteren klart kan klandres for å ha underkommunisert sin kilde- og materialbruk. Og for det tredje er begrepet «selvplagiat» problematisk. Selv om også det å unnlate å henvise til *egne tidligere arbeider* i noen tilfeller kan være i strid med forskningsetiske regler, og også være vitenskapelig uredelig, blir vurderingen annerledes enn når angivelige «egentlige» plagiat skal vurderes opp mot forskningsetikken.

Referanser

- Ad hoc-utvalget (2011, 27. mai). Sak om plagiering i doktoravhandling. Hentet 16. juni 2015 fra: <https://www.etikkom.no/globalassets/documents/granskingsrapporter>.
- American Physical Society (2002, 11. november). US federal policy on research misconduct. Hentet 16. juni 2015 fra: <http://www.aps.org/policy/statements/federalpolicy.cfm>.
- Eckhoff, T. (1971). *Rettskildelære* (1. utgave). Oslo: Tanum.
- Einstein, A. (1905). Ist die Trägheit eines Körpers von seinem Energieinhalt abhängig? *Annalen der Physik* 18, s. 639–641.
- Granskingsutvalget (2012, 19. mars). Sak om plagiering i doktoravhandling. Hentet 25. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/globalassets/documents/granskingsrapporter/granskingsutvalgets-uttalelse---sak-om-plagiering-i-doktoravhandling-2012.pdf>
- Granskingsutvalget (2012, 19. oktober). Sak om vitenskapelig uredelighet ved et teknisk-industrielt forskningsinstitutt. Hentet 25. oktober 2016 fra: https://www.etikkom.no/contentassets/9c30a4e0b4714729984273f88f520930/granskingsutvalgets-uttalelse_netutgave.pdf.
- Green, S. (2002). Plagiarism, norms and the limits of theft law, *Hastings Law Journal* 54, s. 169–242.
- Haug, C. (2015, 12. august). *Å skrive selv eller skrive av – er det så nøye?* Hentet 26. oktober 2016 fra: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/Kronikk-A-skrive-selv-eller-skrive-av--er-det-sa-noye-8122364.html>.
- Hem, E. (2013). Du skal ikke stjele, *Tidsskrift for Den norske legeförening* 133(5), s. 493–493.
- Ingierd, H., Enebakk, V. og Vinther, T. (2015, 9. september). *Hva er plagiat i forskning?* Hentet 26. oktober 2016 fra: <https://morgenbladet.no/2015/09/hva-er-plagiat-i-forskning>.
- ICMJE (2015, desember). Recommendations for the conduct, reporting, editing, and publication of scholarly work in medical journals. Hentet 26. oktober 2016 fra: <http://www.icmje.org/icmje-recommendations.pdf>.
- Irgens-Jensen, H. (2013). Plagiat av faglitteratur. Opphavsrettslige og forskningsetiske spørsmål. I Det Norske Videnskaps-Akademi (red.) *Årbok 2013*. Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi.

- Kastner, K. (1983). Das Plagiat. Literarische und rechtliche Aspekte, *Neues Juristisches Wochenschrift* 36, s. 1151–1158.
- Klageutvalget (2013, 28. januar). Vedtak av særskilt utvalg oppnevnt i medhold av forskningsetikkloven § 5 femte ledd i klage over Granskingsutvalgets uttalelse om vitenskapelig uredelighet i doktoravhandling avlagt ved Handelshøyskolen BI. Hentet 25. oktober 2016 fra: https://www.etikkom.no/globalassets/documents/granskingsrapporter/vedtak-klageutvalget_webutgave.pdf.
- Kunnskapsdepartementet (2015, 7. juli). Høringsnotat. Endringer i forskningsetikkloven. Hentet 23. juli 2015 fra: <https://www.regjeringen.no/contentassets/45440e268b86489aa6c352b657ea37b3/horingsnotat-forskningsetikk-070715.docx-1947756.pdf>.
- LaTourette, A.W. (2010). Plagiarism. Legal and ethical implications for the university, *Journal of College and University Law* 37(1), s. 1–91.
- NESH (2006, mars). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. Hentet 26. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/globalassets/documents/publikasjoner-som-pdf/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-humaniora-juss-og-teologi-2006.pdf>.
- NESH (2016, 27. april). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. Hentet 26. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>.
- Nobelkomiteen (2014, 6. oktober). Press release. Hentet 19. juni 2015 fra: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/2014/press.html.
- NOU 2003: 19. *Makt og demokrati. Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Arbeids- og administrasjonsdepartementet.
- Petersen, T. og Rognstad, O-A. (2011, 22. desember). Vedlegg 3. De sakkyndiges uttalelse i sak om plagiering i doktoravhandling. Hentet 25. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/globalassets/documents/granskingsrapporter/granskingsutvalgets-uttalelse---sak-om-plagiering-i-doktoravhandling-2012.pdf>.
- Prop. 1 S (2011–2012). *Proposisjon til Stortinget (forslag til stortingsvedtak) for budsjettåret 2012. Utgiftskapitler: 300–339. Inntektskapitler: 3300–3339, 5568*. Oslo: Kulturdepartementet.

- Rieble, V. (2010). Noch'n Plagiat, *Myops* (10), s. 55–60. Tilgjengelig her: <http://www.zaar.uni-muenchen.de/pub/vr2010-5.pdf>.
- Rieble, V. (2013). Erscheinungsformen des Plagiats. I T. Dreier og A. Ohly (red.) *Wissenschaftsethik und Recht*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Rognstad, O-A., Tønnesson, J.L., Nagel, A-H. og Laupsa, H. (2013). *God skikk. Om bruk av litteratur og kilder i allmenne historiske fremstillinger*. Institutt for privatretts skriftserie nr. 192. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Rognstad, O-A. (2009). *Opphavsrett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Röthlisberger, E. (1917). Das Plagiat, *Zeitschrift für Schweizerisches Recht* 36, s. 131–200. Nyopptrykket i *UFITA. Archiv für Urheber- und Medienrecht* (2007), s. 135–192.
- Schack, H. (2013). Wissenschaftsplagiat und Urheberrecht I T. Dreier og A. Ohly (red.) *Wissenschaftsethik und Recht*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Seo, M.J. (2009). Plagiarism and poetic identity in Martial, *American Journal of Philology* 130(4), s. 567–593.
- Vyrje, M.S. (2011). Kan man eie forskning? *Dagens Næringsliv* 28. september 2011, s. 58.
- Waiblinger, J. (2012). «Plagiat» in der Wissenschaft. Zum Schutz wissenschaftlicher Schriftwerke im Urheber- und Wissenschaftsrecht. Baden Baden: Broschiert.
- Watson, J.D. og Crick, F.H.C. (1953). Structure for deoxyribose nucleic acid, *Nature* 171, s. 737–738.

KAPITTEL 6

Uredelighet i forskning – hva vet vi?

Bjørn Hofmann, professor ved Seksjon for helse, teknologi og samfunn ved NTNU Gjøvik og Senter for medisinsk etikk, Universitetet i Oslo

Abstract

Scientific misconduct – what do we know?

Based on the international literature and own studies this chapter addresses four questions: How extensive is scientific misconduct? Why do scientists cheat? What happens to those who are caught? What works against misconduct? Although knowledge about scientific misconduct is limited, some studies give valuable information about its extension. An international review and meta-analysis documents that severe forms of misconduct, such as fabrication, falsification, or modification of data, are reported by about 2 percent of researchers, and 10 percent admit other forms of scientific misconduct. Researchers also know of severe forms of misconduct by others (29 percent), and about half of them (47 percent) know about others' questionable research practice. Studies in Norway document that some researchers know about misconduct from their own department. About every tenth researcher experiences challenges with respect to authorship. Knowledge about rules and regulations is poor.

Attitudes towards scientific misconduct vary. A significant fraction accepts actions that in the science ethics literature are considered as misconduct. For example, a large proportion of research fellows think it is acceptable to do repeated statistical analysis until finding statistically significant results. With regards to what happens to those who get caught, studies show that researchers caught in misconduct tend to publish less afterwards. Moreover, the literature also reveals that there is no magic bullet for reducing scientific misconduct. Studies show that ethics courses and mentoring is not as efficient as previously thought. Nonetheless, knowledge about the extension of scientific misconduct is important for reflecting on how to improve knowledge, attitudes and actions in the scientific community.

Innledning

Hvor stort er omfanget av vitenskapelig uredelighet? Hvorfor fusker forskere? Hvordan går det med de som fusker? Hva virker mot forskningsfuske? Det er de sentrale spørsmålene som forsøkes besvart i dette kapitlet basert på internasjonal faglitteratur og egne studier.

Uredelighet i forskning omfatter mange ulike forhold, alt fra analysefeil og hemmelighold av data til falsifikasjon og fabrikasjon av data (Nylenna, Andersen, Dahlquist, Sarvas og Aakvaag 1999). Uredelighet blir dessuten definert på litt ulike måter (Buzzelli 1993; Fanelli 2011; National Academy of Sciences, National Academy of Engineering og Institute of Medicine 1992; Resnik, Neal, Raymond og Kissling 2015; Resnik og Stewart 2012; Smith 2000), også i ett og samme land (Salwen 2015). I litteraturen skilles det ikke sjelden mellom vitenskapelig uredelighet, uærlighet (scientific dishonesty), uriktig oppførsel (misconduct), tvilsom forskningspraksis (questionable research practice) og mere spesifikke former for forskningsfuske – «FFP» (fabrikkering, falsifikasjon og plagiering, som inngår som

viktige elementer i den norske forskningsetikkloven¹). I dette kapitlet brukes vitenskapelig uredelighet (og forskningsfusk) som en samlebetegnelse for ulike former for moralsk klanderverdige handlinger eller unnlatelser innen forskning som leder til feilaktige resultater eller misvisende informasjon, inklusive informasjon om personers bidrag til forskning. Der de ulike studiene som det vises til, bruker bestemte betydninger av vitenskapelig uredelighet, blir dette forklart.

Det er utfordrende å måle vitenskapelig uredelighet, både fordi den som fusker, holder dette skjult, og fordi uredelighet er vanskelig å avsløre. Det har derfor vært betydelig uenighet om omfanget (Marshall 2000), og mange har antatt at vi bare ser toppen av isfjellet. Etter hvert vet vi likevel en god del – både i og utenfor Norden. Dette kapitlet skal gi et overblikk over hva vi vet om vitenskapelig uredelighet – først internasjonalt, og så i Norden og Norge. Kapitlet baserer seg på publiserte kunnskapsoppsummeringer pluss utvidede litteratursøk.

Så til spørsmålet: Hvor mye fuskes det?

Omfang internasjonalt

Internasjonalt varierer anslag over forskningsfusk fra 3–32 prosent (Shamoo og Resnik 2014). En amerikansk studie viste at 0,3 prosent av 3000 spurte forskere innrømmet å ha falsifisert eller utformet eksperimenter slik at de ikke tester hypotesen (såkalt «cooking research»), de tre siste årene. Studien viste også at diskutabel forskning forekom i 5–15 prosent av tilfellene (Martinson, Anderson og de Vries 2005). Den mest systematiske oppsummeringen av kunnskap og samlet analyse av data (metaanalyse) som vi har, stammer fra 2009 (Fanelli 2009). I denne fant Daniela Fanelli at i gjennomsnitt innrømmet nær 2 prosent (1,97 prosent) av forskerne å ha begått alvorlige former for vitenskapelig uredelighet, som fabrikkasjon, falsifikasjon eller

1 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven).

modifikasjon av data eller resultater mer enn en gang. I enkeltstudier innrømmet opptil 34 prosent andre tvilsomme former for forskningspraksis, og i gjennomsnitt innrømmet om lag 10 prosent slik praksis. Alvorlig forskningsfusks forekommer altså ikke sjelden, og mindre alvorlige former for uredelighet er forholdsvis vanlige.

Når forskere ble spurt om de visste om kollegaer som hadde begått alvorlige former for vitenskapelig uredelighet (fabrikasjon, falsifikasjon eller modifikasjon av data eller resultater), meldte i snitt omkring 17 prosent om slik forskningspraksis (Fanelli 2009). I gjennomsnitt hadde rundt 29 prosent kjennskap til andre tvilsomme former for forskningspraksis. På spørsmål om et bredere spekter av vitenskapelig uredelighet svarte 47 prosent at de hadde kjennskap til slik forskning. Tabell 1 oppsummerer

Tabell 1 Oppsummering fra den eneste systematiske kunnskapsoppsummeringen og metaanalysen av vitenskapelig uredelighet. Kunnskapsoppsummeringen inkluderte 21 (av 3276) identifiserte studier, og metaanalysen inkluderte 18 studier (Fanelli 2009).

Form for uredelighet	Gjennomsnitt (fra # studier)	Konfidensintervall (95%)
Innrømmet alvorlige former for vitenskapelig uredelighet (fabrikasjon, falsifikasjon eller modifikasjon av data eller resultater)	1,97 % (fra sju studier, meta-analyse, N=5068)	8,86-44,5 %
Innrømmet andre tvilsomme former for forskningspraksis	9,54 % (fra seks studier, N=20)	5,15-13,94 %
Kjennskap til kollega som har begått alvorlige former for vitenskapelig uredelighet (fabrikasjon, falsifikasjon eller modifikasjon av data eller resultater)	16,66 % (uveid middelverdi fra 12 studier) 14,12 % (meta-analyse av 12 studier)	9,91-23,40 % 9,91-19,72 %
Kjennskap til kollega som har begått andre tvilsomme former for forskningspraksis	28,53 % (fra seks studier)	18,85-38,2 %
Kjennskap til et bredere spekter av vitenskapelig uredelighet	46,24 % (fra sju studier)	16,53-75,95 %

disse resultatene og gir nærmere informasjon om hvordan disse resultatene fremkommer. Samlet sett viser denne kunnskapsoppsummeringen at vitenskapelig uredelighet er forholdsvis godt kjent blant forskere.

Andre studier viser at medisinske og farmasøytiske forskere rapporterte om vitenskapelig uredelighet oftere enn andre forskere (Fanelli 2009). Det er også interessant å merke seg at eksperimenter viser at vi synes å fuske mindre om morgenen enn på slutten av dagen (Kouchaki og Smith 2014).

Hva med spesifikke former for vitenskapelig uredelighet, slik som medforfatterskap? Her viser forskningen at forfatterskapsproblemer er ganske vanlig, særlig i enkelte fagfelt, slik som medisin. En systematisk oversikt over forfatterskapsproblemer, som inkluderte 123 artikler om forfatterskap, viste at de viktigste problemene var oppfatningene av forfatterskap, definisjoner av (med)forfatterskap og (ulike) praksiser (Marusic, Bosnjak og Jeroncic 2011). En metaanalyse av 14 av studiene i denne oversikten viste at 29 prosent av forfatterne hadde opplevd misbruk av forfatterskap (Marusic mfl. 2011). En annen studie som undersøkte æresforfatterskap, fant at det forekom i 25 prosent av publikasjonene i seks høyt rangerte medisinske tidsskrifter (Wislar, Flanagan, Fontanarosa og Deangelis 2011).

Enkeltstudier har også vist at studenter vet lite om god forskerskikk (Heitman, Olsen, Anestidou og Bulger 2007), og at medisinstudenter tar med seg dårlige vaner fra tidligere skolegang (Kukolja Taradi, Taradi, Knezevic og Dogas 2010). En studie av amerikanske mastergradsstudenter i ulike livsvitenskaper viste at bare halvparten av dem kjente til regler for forfatterskap (52 prosent), 47 prosent kjente krav for innsending av manuskripter og bare 4,4 prosent kjente til krav om å oppgi interessekonflikter (Heitman mfl. 2007). Det foreligger etter hvert omfattende forskning om studenters juks, men det ligger utenfor rammen av dette kapitlet.

Slik kunnskap er likevel viktig når man skal vurdere tiltak for å begrense forskningsfusk.

Hva er så resultatet av vitenskapelig uredelighet? Også dette er studert i internasjonal forskning. Særlig har man studert tilbakekalling av forskningspublikasjoner. En oversikt over tilbakekalte artikler i 42 av de største bibliografiske databasene for de største forskningsfeltene fant 4449 tilbakekalte artikler mellom 1921 og 2011 (Grieneisen og Zhang 2012). Medisin, biologi og kjemi hadde høyere relativ tilbakekallingsfrekvens enn matematikk, fysikk, ingeniørfag og samfunnsvitenskap. Nesten halvparten av tilbakekallingene skyldtes forfatterskapsproblemer, dernest fulgte tvilsomt datagrunnlag (inklusive feiltolkning) på rundt 40 prosent. Et mindre antall enkeltforskere (15 stk.) sto for mer enn halvparten av alle de studerte tilbakekallingene (Grieneisen og Zhang 2012). En studie som sammenlignet tilbaketrekkingsrater i ulike land, fant at det var høyere tilbaketrekkingsrater (for fusk) i India (1,3 per 1000 publikasjoner), Japan (0,72 per 1000 publikasjoner) og Kina (0,71 per 1000 publikasjoner) enn i USA (0,6 per 1000 publikasjoner), Iran (0,2 per 1000 publikasjoner) og Storbritannia (0,17 per 1000 publikasjoner) (Ana, Koehlmoos, Smith og Yan 2013).

Antall tilbakekallinger har tidoblet seg fra 1975 (Fang, Steen og Casadevall 2012). Samtidig har antall publiseringer økt kraftig, og nye verktøy har gjort det enklere å avsløre flere typer av forskningsfusk. Lavere barrierer mot å publisere artikler med feil og fusk og lavere barrierer mot å tilbakekalle artikler kan også forklare noe av økningen (Steen, Casadevall og Fang 2013). Det synes også å være større sannsynlighet for at vitenskapelig uredelighet resulterer i tilbaketrekking, nå enn tidligere (Fanelli 2013). Samtidig må vi huske at en rekke manuskripter avvises eller stoppes fordi man oppdager fusk. Disse er det vanskeligere å vurdere omfanget av, fordi de ikke er så lett å måle som tilbaketrekking av publiserte artikler. Tilbaketrekking av vitenskapelige artikler skyldes også feil

(Fang og Casadevall 2011) og vansker med å reprodusere resultater (Katavic 2014), men den viktigste grunnen til tilbaketrekking er vitenskapelig uredelighet (Fang mfl. 2012).

Oppsummert viser internasjonal forskning at forskere forholdsvis sjelden rapporterer om at de selv har begått alvorlige tilfeller av vitenskapelig uredelighet (2 prosent), mens de oftere rapporterer om alvorlige former for vitenskapelig uredelighet (fabrikking, falsifikasjon eller modifisering av data) hos kollegaer (14 prosent). Kjennskap til andre former for uredelighet hos kollegaer er langt mer vanlig (29 prosent). Forfatterskapsproblemer er ganske vanlig. Antall tilbakekalte artikler på grunn av vitenskapelig uredelighet er sterkt økende, men det betyr ikke nødvendigvis at det fuskes mer. På grunn av metodiske utfordringer kan de reelle tallene for alvorlig vitenskapelig uredelighet være større enn det som dokumenteres.

Norden og Norge

Etter hvert har vi også fått en del studier fra Norden og Norge. En studie av helsefaglig forskning i de nordiske landene påviste uredelighet i 25 prosent av 37 ferdig utredede saker da uredelighetsutvalg i de nordiske landene undersøkte påstander om uredelighet i 1990-årene. Sakene omfattet plagiat, forfalskede og endrede resultater, eksklusjon av pasienter, uberettiget forfatterskap, medforfatterskap uten samtykke og brudd på avtale om bruk av forskningsmateriale (Nylenna mfl. 1999). Innen klinisk medisinsk forskning har man beregnet at det forekommer 1–2 tilfeller av forskningsfusker per million innbyggere i Norden, hvorav 20 prosent var alvorlige (Riis 1999). Nylenna og kollegaer viste at forfatterskap var grunnen til flest undersøkelser av saker om påstått vitenskapelig uredelighet i de nordiske landene (Nylenna mfl. 1999).

En studie av en mindre gruppe svenske doktorgradskandidater og erfarne forskere viste at begge gruppene mente at å bruke

sitater uten å oppgi referanser var galt, men doktorgradskandidatene mente det var ganske vanlig, mens de erfarne forskerne mente det var uvanlig (Lynoe, Jacobsson og Lundgren 1999). Studien viste videre at doktorgradskandidatene mente det var mer uredelig enn de erfarne forskerne å utelate data som ikke støttet forskningshypotesen. Kandidatene mente det var ganske vanlig, mens forskerne mente det var uvanlig. Begge gruppene mente det var ganske dårlig forskning å ignorere motstridende forskning i diskusjonsdelen av en artikkel, og begge mente det var ganske uvanlig. Både de erfarne forskerne og doktorgradskandidatene mente for øvrig at det ikke var galt å velge den statistiske metoden som gir best resultater, og at dette var vanlig. Å bruke avanserte statistiske metoder for å få trivielle resultater til å fremstå som mer interessante, mente doktorgradskandidatene var ganske dårlig forskningsskikk, og ganske uvanlig, mens de erfarne forskerne ikke oppfattet dette som så galt, men også de mente det var ganske uvanlig (Lynoe mfl. 1999). Denne studien viser altså at de erfarne forskere hadde mer liberale holdninger enn doktorgradskandidatene, særlig når det gjaldt å utelate data som ikke stemte med deres hypotese, og å bruke avanserte statistiske metoder for å få resultatene til å se mer interessante ut.

En annen studie av 134 doktorgradskandidater ved de medisinske fakultetene i Sverige viste at mindre enn en tredel hadde hørt om tilfeller av vitenskapelig uredelighet det siste året (Nilstun, Lofmark og Lundqvist 2010). Press om forfatterrekkefølgen var opplevd av hver tiende respondent. Omtrent seks prosent (5,7 prosent) hadde opplevd press for å falsifisere data. Litt under 2 prosent (1,6 prosent) svarte at de hadde fabrikkert data, og like mange oppga at de hadde falsifisert data. Svarprosenten i denne studien var på 58 prosent (Nilstun mfl. 2010).

Hvordan er det så med vitenskapelig uredelighet i Norge? I 1997 gjennomførte De nasjonale forskningsetiske komiteene i Norge en spørreundersøkelse blant norske forskere (Elgesem, Jåsund og Kaiser 1997).

Resultatene viste at 12 prosent av de 456 som besvarte spørreskjemaet, rapporterte at de hadde kjennskap til uredelig forskning ved norske universiteter, og 14 prosent hadde kjennskap til diskutabel forskning. 17 prosent dreide seg om plagiering av data, 12 prosent utelatelse av relevante data, 5 prosent fabrikkering av data og 0,9 prosent fabrikkering av eksperimenter. I tillegg rapporterte 2,5 prosent av dem som svarte, at de selv hadde utelatt relevante data, 0,7 prosent at de hadde fabrikkert data, og 0,2 prosent at de hadde fabrikkert eksperimenter. Svarprosenten var på 39 prosent (Elgesem mfl. 1997). Problemet med denne type studier er blant annet at ulike personer kan ha rapportert om samme hendelse, slik at en og samme sak teller med flere ganger, og dessuten at man ikke har noen garanti for at antagelsene om uredelighet faktisk stemmer. Egenrapporteringen gir noe mer gyldige resultater, men med beskjeden svarprosent er det vanskelig å overføre resultatene til andre enn de 456 som er spurt.

I en nettbasert spørreundersøkelse viste Nylenna og kolleger nylig at 97 prosent av de spurte forskerne ved Universitetet i Oslo rapporterte at de kjente til forfatterskapsregler, og at 68 prosent oppfattet brudd på disse som vitenskapelig uredelighet (Nylenna, Fagerbakk og Kierulf 2014). 36 prosent hadde opplevd press for at andre, som ikke oppfylte kravene, skulle være med som medforfattere på egne publikasjoner. 29 prosent mente de var blitt nektet medforfatterskap der de selv mente at det var berettiget. Personer med mindre forskningserfaring opplevde problemene som større enn de med lengre fartstid. Undersøkelsen gir en god oversikt over oppfatningene til 654 forskere, men siden svarprosenten er lav (24 prosent), er det vanskelig å overføre resultatene til andre grupper.

I Norge har jeg sammen med gode kollegaer gjennomført en serie spørreundersøkelser av doktorgradskandidater ved de medisinske fakultetene. Målsettingen har vært å kartlegge hva kandidatene opplever og gjør, hva de kjenner til av vitenskapelig uredelighet, og hvilke holdninger de har. En slik studie ble gjennomført ved alle de

norske medisinske fakultetene i 2012 (Hofmann, Myhr og Holm 2013), og en ny studie for Universitetet i Oslo sammenlignet med Karolinska Institutet ble gjennomført i 2014 (Hofmann, Helgesson, Juth og Holm 2015). I tillegg har vi gjort en ny studie, som ser på utviklingen i Oslo (Hofmann og Holm 2016). Samlet sett viser studiene våre at innrømmet vitenskapelig uredelighet ligger på eller under nivå med internasjonale studier. Forholdsvis mange doktorgradskandidater har kjennskap til vitenskapelig uredelighet internasjonalt, men også ved egen avdeling. En betydelig del opplever press til vitenskapelig uredelighet. Mange er usikre på retningslinjer ved egen institusjon, og holdningene til mange bryter med alminnelige vitenskapsetiske normer.

La oss se litt nærmere på tallene. Først: Hva gjør doktorgradskandidatene? Studiene viser at få rapporterer selv å ha begått alvorlig uredelighet det siste året. En av respondentene (1,1 prosent) i Oslo i 2014 rapporterte å ha falsifisert data, men ingen i 2012. En rapporterte å ha plagiert publikasjoner i 2015 (1,4 prosent). På spørsmål om hva de opplever, svarer omtrent 20 prosent at de har opplevd uetisk press til å opptre vitenskapelig uredelig i en eller annen form. Eksempelvis hadde over 10 prosent opplevd uetisk press om forfatterrekkefølgen de siste 12 månedene. 3–6 prosent hadde også opplevd konsekvensene av vitenskapelig uredelighet. 1,3 prosent av respondentene i Oslo i 2012 hadde opplevd press til å fabrikere data, men ingen i 2014. Tilsvarende hadde 1,3 prosent opplevd press til å falsifisere data, og 1,3 prosent hadde opplevd press til å plagiere data. 2,1 prosent hadde opplevd uetisk press i forbindelse med analyse av data i Oslo i 2014.

Når det gjaldt kjennskap til vitenskapelig uredelighet, hadde 18–30 prosent hørt om alvorlige former for vitenskapelig uredelighet (fabrikasjon, falsifikasjon og plagiering av data eller plagiat av publikasjoner). I 2014 visste omtrent 7 prosent om noen ved deres avdeling som hadde vært uredelige de siste 12 månedene. Dette dreide seg

blant annet om falsifiserte data (1,1 prosent), plagiat av data eller publikasjoner (1,1 prosent), presentasjon av andres resultater som sine egne og selektivt utvalg av data (4,3 prosent) (Hofmann mfl. 2015). Langt fra alle kjente til retningslinjer for vitenskapelig redelighet ved egen institusjon: Over 60 prosent av respondentene var usikre på om avdelingen hadde skriftlige retningslinjer for vitenskapelig redelighet.

Resultatene om hva doktorgradskandidatene (sier de) gjør, og hva de kan, er oppsummert i tabell 2. I hovedtrekk stemmer resultatene fra Norge overens med det vi finner i internasjonal litteratur. Norske doktorgradskandidater ved de medisinske fakultetene er verken bedre eller verre enn i andre land. De møter derimot en del utfordringer og press, ikke minst når det gjelder forfatterskap, og dette synes å øke.

Tabell 2 Svar på spørsmål om vitenskapelig uredelighet og annen uetisk oppførsel i forbindelse med forskning (de som har svart ja i prosent) ved medisinske fakulteter. Data fra Sverige stammer fra Nilstun (2010), og data fra Norge stammer fra (Hofmann mfl. 2015; Hofmann og Holm 2016; Hofmann mfl. 2013).

Spørsmål	Oslo	Oslo	Oslo	Hele Norge	Hele Sverige
	2015	2014	2012	2012	2010
Svarprosent (%)	78,6	90,5	90,0	72,1	58
Har du, nasjonalt eller internasjonalt, hørt om noen som i løpet av de siste 12 måneder har					
fabrikkert data?	29,7	25,3	30,3	29,2	29,0
falsifisert data?	27,0	22,3	23,7	23,8	31,8
plagierte data?	21,6	18,3	19,7	21,1	24,2
plagierte publikasjoner?	24,7	18,9	16,9	19,7	-
Har du selv i løpet av de siste 12 måneder vært utsatt for press til å					
fabrikere data?	0	0	1,3	0,5	0
falsifisere data?	0	0	1,3	0,5	5,4
plagiere data?	0	0	1,3	0,5	0
plagiere publikasjoner?	0	0	0	0	-
presentere resultater på noen					
annen misledende måte?	2,7	0	1,3	-	-

tabell fortsetter neste side

Tabell 2 (Fortsatt)

Spørsmål	Oslo 2015	Oslo 2014	Oslo 2012	Hele Norge 2012	Hele Sverige 2010
Har du selv i løpet av de siste 12 måneder					
fabrikkert data?	0	0	0	0	1,5
falsifisert data?	0	1,1	0	0	1,5
plagiert data?	0	0	0	0	0
plagiert publikasjoner?	1,4	0	0	0	-
presentert resultater på noen annen misledende måte?	0	1,1	-	-	-
Kjenner du noen ved din avdeling som i løpet av de siste 12 måneder har					
fabrikkert data?	2,7	0	-	-	-
falsifisert data?	1,4	1,1	-	-	-
plagiert (på noen måte)?	4,1	1,1	-	-	-
presentert resultater på noen annen misledende måte?	10,0	4,3	-	-	-
Har du i løpet av de siste 12 måneder blitt utsatt for uetisk press med hensyn på inklusjon eller rekkefølge					
ved forfatterskap?	16,0	12,8	10,4	10,6	8,5
design/metode?	1,3	0	3,9	2,7	3,1
analyse?	2,7	2,1	-	-	-
resultater?	1,3	0	5,2	2,7	0,8
sjikkane (harassment)?		-	0		
Har du i løpet av de siste 12 måneder blitt utsatt for konsekvensene av vitenskapelig uredelighet?					
Etisk	5,4	3,2	5,2	5,9	0
Juridisk	2,7	3,2	1,3	1,1	0
Metodologisk	4,1	2,1	2,6	3,2	-
På annen måte	2,8	3,2	3,9	3,2	0

Hva fant vi så ut om doktorgradskandidatenes holdninger? Her var det små forskjeller mellom studiene i 2012, 2014 og 2015. Samlet ga over 20 prosent uttrykk for oppfatninger og holdninger som i litteraturen oppfattes som vitenskapelig uredelighet. Eksempelvis

fant 10 prosent det ikke uriktig å rapportere eksperimentelle data uten å ha gjennomført eksperimentet. Rundt 40 prosent fant det ikke uriktig å prøve en rekke statistiske analyser for å finne statistisk signifikante resultater. 13 prosent ga uttrykk for at det er akseptabelt selektivt å utelate motstridende resultater for å påskynde publikasjoner. 10 prosent mente det var akseptabelt å falsifisere eller fabrikkere data for å påskynde publikasjoner, hvis de var trygge på resultatene sine. Rundt 3 prosent ga uttrykk for at det kunne være riktig å endre eksperimentelle data for å få et forsøk til å se bedre ut enn det faktisk var. Litt under 5 prosent mente at det kunne være riktig å ta æren for ord som andre har skrevet. 4–12 prosent var ikke enige i at det aldri er riktig å ta æren for data som andre har generert. 5–8 prosent var ikke enige i at det aldri er riktig å ta æren for ideer som andre har kommet på. 11–13 prosent sa seg enige i at man har en etisk plikt til å handle dersom man oppdager at noen begår vitenskapelig uredelighet.

Samtidig som en betydelig andel av doktorgradskandidatene altså hadde holdninger som bryter med alminnelige vitenskaps-etiske normer, sa 79 prosent seg villige til å rapportere vitenskapelig uredelighet til en ansvarlig person om de hadde oppdaget en medarbeider begå vitenskapelig uredelighet. 75 prosent var enige i at de ville være villige til å rapportere forskningsfuske til en ansvarlig person dersom de hadde oppdaget en veileder eller forskningslederen (PI) begå vitenskapelig uredelighet. Rundt 30 prosent var enige i at det er viktigere at rapporteringen av data er korrekt i en vitenskapelig publikasjon enn i en søknad om forskningsmidler. 46 prosent var dessuten enige i at medforfattere må dele skyld dersom fabrikerte data blir oppdaget i en publikasjon. Rundt 30 prosent var enige i at medforfattere må få samme straff dersom fabrikerte data blir oppdaget i en publikasjon (Hofmann mfl. 2015; Hofmann mfl. 2013). Også disse studiene har et begrenset antall respondenter, selv om svarprosenten er forholdsvis høy (72 og 89 prosent).

Studiene våre viser altså at et betydelig antall av doktorgradskandidatene ved de medisinske fakultetene i Norge mener at handlinger som i faglitteraturen og ellers oppfattes som vitenskapelig uredelighet, er akseptable. Samtidig synes holdningene til doktorgradskandidatene i Norge gjennomgående å være litt bedre enn ved Karolinska Institutet i Sverige, men forskjellene er ikke store (Hofmann mfl. 2015).

Hva betyr så dette? Er det mye forskningsfusk i Norge? Er det som foregår, mer eller mindre alvorlig? Et svar er at empiriske studier i Norge ikke avdekker mer uredelighet enn i tilsvarende studier andre steder. Resultatene i Norge viser at ulike former for uredelighet forekommer i samme størrelsesorden som i Sverige og i en rekke andre land. Om dette er godt eller dårlig, er selvsagt åpent for diskusjon. Det vi ser i studiene fra Norge og Norden, er at vitenskapelig uredelighet forekommer. Våre studier ved de medisinske fakultetene viser også at doktorgradskandidater kjenner til fersk forskningsfusk ved egen avdeling. At så mange som 40 prosent ikke mener at det er galt å prøve en rekke analyser til de får et statistisk signifikant resultat, er tankevekkende – ikke bare vitenskapsetisk, men også rent vitenskapelig. Det er også klart at mange forskere opplever ulike former for press – ikke minst når det gjelder forfatterskap.

Motiver: Hvorfor fusker forskere?

Med de mange avsløringene av forskningsfusk har det etter hvert kommet rapporter og studier som har undersøkt hvorfor forskere fusker. Det ser ut til å være flere grunner til det. Flere studier viser at forskere oppfatter det som legitimt å «ta snarveier» når de synes at forskningsspørsmålene er legitime og viktige (Hofmann mfl. 2015; Hofmann mfl. 2013; Nilstun mfl. 2010). En vesentlig grunn er at presset for resultater er stort. «Dagens forskningssystem vektlegger konkurranse og prestisje mer enn redelighet. Denne ubalansen bidrar til mer forskerfusk» skrev Dag Rune Olsen og Øyvind S. Bruland i Morgenbladet (Olsen og Bruland 2006). Vi vet også at sterk konkurranse øker forskeres

produktivitet, men også deres tilbøyelighet til å tolke resultater på bestemte måter (Fanelli 2010) og til å snarveier.

Enkelte seniorforskere oppgir også at de føler ansvar for personer som de har ansatt. For å skaffe forskningsmidler til dem og seg selv føler de seg presset til å fuske. Anerkjennelse og avansement viser seg også å være en viktig grunn til at forskere fusker.

Noen fusker også fordi det har blitt så enkelt – eksempelvis at det er så lett å klippe og lime fra arbeider som foreligger digitalt. Som allerede nevnt er også enkelte vant til å fuske fra tidligere studier og tar med seg vanene inn i forskningen (Kukolja Taradi mfl. 2010). Stort tidspress er en annen grunn (Benestad 2006). Andre oppfatter det de gjør, som legitimt, og flere kjenner andre som gjør det samme (Henning mfl. 2014). Noen er også så entusiastiske og har så stor tro på sin forskning at de mener målet helliger midlet.

Det blir også hevdet at enkelte forskere fusker fordi de er fuskere av (menneske)type. Det finnes «råtne epler» i alle yrkesgrupper – så også blant forskere (Bogner og Menz 2006; Koshland 1987; Tunstad 2011). Fusk er som en besettelse for visse personlighetstyper, hevdes det (Hren mfl. 2006). Andre er mer kritiske til dette og peker på perverse insentiver og på manglende retningslinjer og opplæring (Bouter 2015). Noen peker også på utviklingstrekk i vitenskapsteorien: Vitenskapelige sannheter skifter ofte, og det synes ikke å være noen bakenforliggende virkelighet som avdekkes. Derfor kan fusk oppfattes som mindre ugreit (Resnik 2014).

Samlet sett ser det ut til at forskere fusker fordi presset er stort, forventningene høye og det er enkelt å gjøre det, eller fordi insentivene ikke forebygger fusk.

Hvordan går det med dem som fusker?

Det er et bredt spekter av reaksjoner for forskningsfusk. En rekke former for forskningsfusk får ingen reaksjoner overhead: De blir ikke oppdaget. En studie viste at 29 prosent av forskningsfusk

som kollegaer kjente til, aldri ble oppdaget (Gardner, Lidz og Hartwig 2005). Som vi har sett, behøver ikke alvorlige brudd på vitenskapsetiske normer, som objektivt plagiat, å føre til konkrete reaksjoner. Likevel er det grunner til å tro at kontroverser om ens troverdighet og negativ omtale kan få følger for forskerkarriæren.

Alvorlige brudd på vitenskapsetiske regler fører ofte til at personen sies opp eller fratrer sin stilling, men ikke alltid (Elgesem mfl. 1997). Tilbakekalling er en reaksjonsform som svir stygt for mange forskere. Firmaer som blir tatt for å tilby uberettiget forfatterskap, har fått offentliggjort navnet sitt (Nylenna mfl. 1999).

Det ser ut til at det er mindre sannsynlig at de som er tatt for forskningsfusk, publiserer etterpå enn andre forskere. Av stipendiater som ble tatt for forskningsfusk mellom 1993 og 2007, var det bare 11 prosent som publiserte mer enn en artikkel per år etter at de ble avslørt (Redman 2013). De som har fått trukket artikler tilbake, opplever å bli sitert sjeldnere. Det gjelder også for artikler som er publisert før de(n) tilbakekalte artikkelen(e) (Lu, Jin, Uzzi og Jones 2013).

En grunn til at vi ofte ikke vet hvordan det går med «fuskeren», er at navnet holdes hemmelig. Selv om vedkommende får advarsler eller sies opp fra arbeidsstedet, kan vedkommende bytte institusjon i landet eller reise til utlandet og fortsette forskningen der. Dette reiser et viktig og vanskelig spørsmål: Skal navn holdes hemmelig eller ikke? Her er praksisen ganske ulik. Enkelte land, slik som i USA, oppgir ofte navnet på forskeren, mens i andre land, som i Norge, er man mer tilbakeholden.

Hva hjelper?

Det har vært lansert mange forslag og prøvd en rekke tiltak for å redusere vitenskapelig uredelighet (Pimple 2002). Enkelte argumenter for at man bør endre insentivsystemet (Bouter 2015; Nosek, Spies og Motyl 2012). Publiseringsspress fremmer forskningsfusk og bør derfor reduseres, er argumentet. Andre argumenterer for

å øke undervisningen og kursingen i forskningsetikk (Lynoe mfl. 1999; Pimple 2002). Et tredje forslag er å skape gode mentorsystemer (Anderson mfl. 2007).

Det viser seg at etikk-kursing og mentorordninger ikke er så effektive som vi gjerne skulle ønsket (Antes mfl. 2009; Antes mfl. 2010; Plemmons, Brody og Kalichman 2006; Powell, Allison og Kalichman 2007). En nasjonal studie fra USA av 4160 forskere som var tidlig i karrieren, viste at økt kursing i forskningsetikk faktisk var assosiert med økt vitenskapelig uredelighet (Anderson mfl. 2007). Tilsvarende var økt bruk av mentor i vitenskapelige (og ikke økonomiske) spørsmål assosiert med redusert sjanse for vitenskapelig uredelighet. For forskere som var midt i karrieren, derimot, var både etikk-kurs og mentorordninger positivt assosiert med redusert odds for vitenskapelig uredelighet (Anderson mfl. 2007). Det betyr selvsagt ikke at etikk-kursing gjør at unge forskere fusker mer (Resnik 2014), men som forfatterne påpeker, naiv tro på kursing og mentorordninger er kanskje ikke berettiget (Anderson mfl. 2007). En grunn til at mentorer har større virkning enn kursing, kan være at mentorer fungerer sterkere som rollemodeller enn kursledere i etikk.

Så langt synes forskningslitteraturen altså ikke å gi oss et entydig svar på hva som er den mest effektive fremgangsmåten for å unngå vitenskapelig uredelighet.

Hva vi vet, og hva vi ikke vet

Som vi har sett, finnes det en god del forskning på omfanget av forskningsfusk, om motivene til forskerne, om hvordan det går med fuskerne, og hva som virker. Om vi skal oppsummere kunnskapen, kan vi si at alvorlige former for vitenskapelig uredelighet innrømmes hos rundt 2 prosent av forskerne, og 10 prosent innrømmer andre former for uredelighet. Forskere kjenner også til

alvorlig uredelighet hos andre (14 prosent), og de vet om andre former for uredelighet hos andre (29 prosent). Omtrent halvparten vet om mangelfull forskningsskikk hos andre. Rundt en tittel opplever utfordringer med forfatterskap, men dette varierer fra fagfelt til fagfelt. Kunnskapen om regler og retningslinjer er ofte også mangelfull. Forskeres holdninger til vitenskapelig uredelighet varierer. Forholdsvis mange aksepterer handlinger som i litteraturen beskrives som vitenskapelig uredelighet. Eksempelvis synes både erfarne og ferske forskere at det er akseptabelt å gjøre gjentatte statistiske analyser til man får et signifikant resultat. Vi vet også at forskere som fusker, gjør det fordi presset er stort, forventningene høye og det er enkelt å gjøre det. Forskere som blir tatt i fusk, publiserer også mindre enn andre forskere etterpå. Når det gjelder virkemidler for å forebygge forskningsfusk, er bildet mindre klart. Mer etikk-kurs er ikke alltid effektivt. Mentorordninger synes også å ha god effekt. Mye av kunnskapen om vitenskapelig uredelighet stammer fra helsefaglig (og livsvitenskapelig) forskning. Dette er ikke tilfeldig: Det er her det er publisert klart mest om emnet. Her er også følgene ofte alvorlige.

Selv om vi vet en god del, skulle vi gjerne visst mer – som alltid i forskning. Men det er betydelige metodiske utfordringer i forskning på vitenskapelig uredelighet. For det første kan overrapportering forekomme (Fanelli 2009; Marusic mfl. 2011). Samme sak kan rapporteres av flere. For det andre har man ingen kvalitetssikring av at det som faktisk rapporteres i slike studier, er vitenskapelig uredelighet. På den annen side kan underrapportering også forekomme, særlig når det spørres etter egen uredelighet. Eksempelvis beregnet en anonym studie av 2000 psykologer at falsifikasjon av data forekom hos 9 prosent av dem, mens bare 1,7 prosent av respondentene faktisk innrømmet å ha falsifisert data (John, Loewenstein og Prelec 2012). En annen metodisk utfordring er at det finnes svært ulike oppfatninger og definisjoner av hva som er fusk og ikke.

Dessuten kan det være vanskelig å fange opp forskningsfusk som ikke faller inn i gitte kategorier, eller som respondentene gjenkjenner i slike kategorier.

I tillegg er det viktig å huske at mer kunnskap om omfanget ikke nødvendigvis gir oss svar på det som virkelig betyr noe for vitenskapens fremtid: Hva er god og hva er dårlig forskning? Hva er riktig og hva er gal forskning? Empirisk forskning kan fortelle oss noe om omfanget og kanskje også hvilke virkemidler som fungerer best til å redusere uredeligheten, men hva som er rett og galt, kan den ikke svare på. Her kan nærstudier av enkeltsaker være til nytte og hjelp, se Appendix.

Likevel kan kunnskapen om omfanget av ulike former for forskningsfusk og hva som forebygger det, hjelpe oss til å styre innsatsen mot forskningsfusk og å bevare tilliten til forskningen. Vi har derfor nok å ta fatt på: Vi må avklare normene, sørge for at de er godt kjent og respektert blant forskerne, og forske på hvordan de overholdes.

Avslutning

Vi har etter hvert en god del kunnskap om omfanget av vitenskapelig uredelighet. Ulike former for forskningsfusk er ikke uvanlig. Heller ikke i Norge. Vi har eksempelvis avdekket holdninger hos doktorgradskandidater som gjør at vi også i fremtiden må forvente forskningsfusk i Norge. Vi vet også at forskere fusker fordi det er enkelt å gjøre det, fordi forventningene er høye og presset er stort. Forskere som er avslørt for forskningsfusk, publiserer også mindre enn tidligere og mindre enn andre. Kunnskapen om hvilke virkemidler som fungerer best for å begrense forskningsfusk, gir ingen entydige svar på hva vi bør gjøre. Kunnskap om omfanget av forskningsfusk gir oss ikke svar på hva vi *bør* gjøre, men gir oss nyttige og viktige innspill på hvor innsatsen bør styres.

Referanser

- Ana, J., Koehlmoos, T., Smith, R. og Yan, L.L. (2013). Research misconduct in low- and middle-income countries, *PLoS Med*, 10(3), e1001315. doi:10.1371/journal.pmed.1001315
- Anderson, M.S., Horn, A.S., Risbey, K.R., Ronning, E.A., De Vries, R. og Martinson, B.C. (2007). What do mentoring and training in the responsible conduct of research have to do with scientists' misbehavior? Findings from a National Survey of NIH-funded scientists, *Acad Med*, 82(9), s. 853-860. doi:10.1097/ACM.0b013e31812f764c
- Antes, A.L., Murphy, S.T., Waples, E.P., Mumford, M.D., Brown, R.P., Connelly, S. og Devenport, L.D. (2009). A Meta-Analysis of Ethics Instruction Effectiveness in the Sciences, *Ethics Behav*, 19(5), s. 379-402. doi:10.1080/10508420903035380
- Antes, A.L., Wang, X., Mumford, M.D., Brown, R.P., Connelly, S. og Devenport, L.D. (2010). Evaluating the effects that existing instruction on responsible conduct of research has on ethical decision making, *Acad Med*, 85(3), s. 519-526. doi:10.1097/ACM.0b013e3181cd1cc5
- Benestad, H. (2006). Forskningsfusk — Sudbø-saken i historisk lys. *Samtiden* (3). Hentet fra <http://www.samtiden.no/forskningsfusk-%E2%80%94-sudb%C3%B8-saken-i-historisk-lys/>
- Bogner, A. og Menz, W. (2006). Science crime: the Korean cloning scandal and the role of ethics. *Science og Public Policy, Science og Public Policy*, 33, s. 601–612.
- Bouter, L.M. (2015). Commentary: Perverse incentives or rotten apples? *Account Res*, 22(3), s. 148-161. doi:10.1080/08989621.2014.950253
- Buzzelli, D.E. (1993). The definition of misconduct in science: a view from NSF, *Science*, 259(5095), s. 584-585, s. 647-588.
- Dahl, L. (2013, 13.03.). Undersøkelsetvalget konkluderer: "Plagiatprofessoren" plagierte, *SmiS*, s. 4-5. Hentet fra https://issuu.com/smis/docs/nummer_5
- Elgesem, D., Jåsund, K.K. og Kaiser, M. (1997). *Fusk i forskning. En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter*. Skriftserie nr. 8. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.

- Fanelli, D. (2009). How many scientists fabricate and falsify research? A systematic review and meta-analysis of survey data, *PLoS One*, 4(5), e5738. doi:10.1371/journal.pone.0005738
- Fanelli, D. (2010). Do pressures to publish increase scientists' bias? An empirical support from US States Data, *PLoS One*, 5(4), e10271. doi:10.1371/journal.pone.0010271
- Fanelli, D. (2011). The black, the white and the grey areas: Towards an international and interdisciplinary definition of scientific misconduct, s. 79-90. I T. Mayer og N. Stencke (red.), *Promoting research integrity in a global environment*. Singapore: World Scientific Publishing.
- Fanelli, D. (2013). Why growing retractions are (mostly) a good sign, *PLoS Med*, 10(12), e1001563. doi:10.1371/journal.pmed.1001563
- Fang, F.C. og Casadevall, A. (2011). Retracted science and the retraction index *Infect Immun*, 79(10), s. 3855-3859. doi:10.1128/iai.05661-11
- Fang, F.C., Steen, R.G. og Casadevall, A. (2012). Misconduct accounts for the majority of retracted scientific publications, *Proc Natl Acad Sci U S A*, 109(42), s. 17028-17033. doi:10.1073/pnas.1212247109
- Gardner, W., Lidz, C.W. og Hartwig, K.C. (2005). Authors' reports about research integrity problems in clinical trials, *Contemp Clin Trials*, 26(2), s. 244-251. doi:10.1016/j.cct.2004.11.013
- Granskingskommisjonen (2006). *Rapport fra granskingskommisjon oppnevnt av Rikshospitalet-Radiumhospitalet HF og Universitetet i Oslo 18. januar 2006*.
- Grieneisen, M.L. og Zhang, M. (2012). A comprehensive survey of retracted articles from the scholarly literature, *PLoS One*, 7(10), e44118. doi:10.1371/journal.pone.0044118
- Haug, C. (2005). Å skrive selv eller skrive av - er det egentlig så nøy? [Writing yourself or copying-is it really new?], *Tidsskr Nor Laegeforen*, 125(15), s. 1985.
- Heitman, E., Olsen, C.H., Anestidou, L. og Bulger, R.E. (2007). New graduate students' baseline knowledge of the responsible conduct of research, *Acad Med*, 82(9), s. 838-845. doi:10.1097/ACM.0b013e31812f7956
- Henning, M.A., Ram, S., Malpas, P., Sisley, R., Thompson, A. og Hawken, S.J. (2014). Reasons for academic honesty and dishonesty with solutions: a study of pharmacy and medical students in New Zealand, *J Med Ethics*, 40(10), s. 702-709. doi:10.1136/medethics-2013-101420

- Hofmann, B., Helgesson, G., Juth, N. og Holm, S. (2015). Scientific Dishonesty: A Survey of Doctoral Students at the Major Medical Faculties in Sweden and Norway, *J Empir Res Hum Res Ethics*, 10(4), s. 380-388. doi:10.1177/1556264615599686
- Hofmann, B. og Holm, S. (2016). Vitenskapelig uredelighet – kunnskap, handlinger og holdninger hos doktorgradskandidater, *Tidsskr Nor Laegeforen*, 136(17), s. 1442-1447. doi:10.4045/tidsskr.16.0149
- Hofmann, B., Myhr, A.I. og Holm, S. (2013). Scientific dishonesty-a nationwide survey of doctoral students in Norway, *BMC Med Ethics*, 14, 3. doi:10.1186/1472-6939-14-3
- Hren, D., Vujaklija, A., Ivanisevic, R., Knezevic, J., Marusic, M. og Marusic, A. (2006). Students' moral reasoning, Machiavellianism and socially desirable responding: implications for teaching ethics and research integrity, *Med Educ*, 40(3), s. 269-277. doi:10.1111/j.1365-2929.2006.02391.x
- John, L.K., Loewenstein, G. og Prelec, D. (2012). Measuring the prevalence of questionable research practices with incentives for truth telling, *Psychol Sci*, 23(5), s. 524-532. doi:10.1177/0956797611430953
- Katavic, V. (2014). Retractions of scientific publications: responsibility and accountability. *Biochem Med (Zagreb)*, 24(2), s. 217-222. doi:10.11613/bm.2014.024
- Koshland, D.E. (1987). Fraud in science, *Science*, 235(4785), s. 141.
- Kouchaki, M. og Smith, I.H. (2014). The morning morality effect: the influence of time of day on unethical behavior, *Psychol Sci*, 25(1), s. 95-102. doi:10.1177/0956797613498099
- Kukulja Taradi, S., Taradi, M., Knezevic, T. og Dogas, Z. (2010). Students come to medical schools prepared to cheat: a multi-campus investigation, *J Med Ethics*, 36(11), s. 666-670. doi:10.1136/jme.2010.035410
- Lu, S.F., Jin, G.Z., Uzzi, B. og Jones, B. (2013). The retraction penalty: evidence from the Web of Science. *Sci Rep*, 3, s. 3146. doi:10.1038/srep03146
- Lynoe, N., Jacobsson, L. og Lundgren, E. (1999). Fraud, misconduct or normal science in medical research-an empirical study of demarcation, *J Med Ethics*, 25(6), s. 501-506.
- Marshall, E. (2000). Scientific misconduct. How prevalent is fraud? That's a million-dollar question, *Science*, 290(5497), s. 1662-1663.

- Martinson, B.C., Anderson, M.S. og de Vries, R. (2005). Scientists behaving badly, *Nature*, 435(7043), s. 737-738. doi:10.1038/435737a
- Marusic, A., Bosnjak, L. og Jeroncic, A. (2011). A systematic review of research on the meaning, ethics and practices of authorship across scholarly disciplines, *PLoS One*, 6(9), e23477. doi:10.1371/journal.pone.0023477
- Midgard, R., Seland, J.H., Hovdal, H., Celius, E.G., Eriksen, K., Jensen, D., Heger, H., Mellgren, S.I., Wexler, A., Beiske, A.G. og Myhr, K-M. (2005). [Retraction of article], *Tidsskr Nor Laegeforen*, 125(15), s. 2056.
- National Academy of Sciences, National Academy of Engineering og Institute of Medicine. (1992). *Responsible science: ensuring the integrity of the research process*.
- Nilstun, T., Lofmark, R. og Lundqvist, A. (2010). Scientific dishonesty-questionnaire to doctoral students in Sweden, *J Med Ethics*, 36(5), s. 315-318. doi:10.1136/jme.2009.033654
- Nolan, J. (2008). Expression of concern: plagiarism in a case report. *Resuscitation*, 79(1), 4. doi:10.1016/j.resuscitation.2008.08.003
- Nosek, B.A., Spies, J.R. og Motyl, M. (2012). Scientific Utopia: II. Restructuring Incentives and Practices to Promote Truth Over Publishability, *Perspect Psychol Sci*, 7(6), s. 615-631. doi:10.1177/1745691612459058
- Nylenna, M., Andersen, D., Dahlquist, G., Sarvas, M. og Aakvaag, A. (1999). Handling of scientific dishonesty in the Nordic countries. National Committees on Scientific Dishonesty in the Nordic Countries, *Lancet*, 354(9172), s. 57-61.
- Nylenna, M., Fagerbakk, F. og Kierulf, P. (2014). Authorship: attitudes and practice among Norwegian researchers, *BMC Med Ethics*, 15, 53. doi:10.1186/1472-6939-15-53
- Olsen, D. og Bruland, Ø. (2006). Fusk og forskningskultur, *Morgenbladet*, 26.02.2006.
- Pimple, K.D. (2002). Six domains of research ethics. A heuristic framework for the responsible conduct of research, *Sci Eng Ethics*, 8(2), s. 191-205.
- Plemmons, D.K., Brody, S.A. og Kalichman, M.W. (2006). Student perceptions of the effectiveness of education in the responsible conduct of research, *Sci Eng Ethics*, 12(3), s. 571-582.

- Powell, S.T., Allison, M.A. og Kalichman, M.W. (2007). Effectiveness of a responsible conduct of research course: a preliminary study, *Sci Eng Ethics*, 13(2), s. 249-264. doi:10.1007/s11948-007-9012-y
- Redman, B.K. og Merz, J.M. (2013). Effects of findings of scientific misconduct on postdoctoral trainees, *AJOB Primary Research*, 4, s. 64-67.
- Regjeringen. (2015). *Høringsnotat endringer av forskningsetikkloven*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/45440e268b86489aa6c352b657ea37b3/horingsnotat-forskningsetikk-070715.docx-l947756.pdf>
- Resnik, D.B. (2014). Data fabrication and falsification and empiricist philosophy of science, *Sci Eng Ethics* 20(2), s. 423-431. doi:10.1007/s11948-013-9466-z
- Resnik, D.B., Neal, T., Raymond, A. og Kissling, G.E. (2015). Research misconduct definitions adopted by U.S. research institutions, *Account Res*, 22(1), s. 14-21. doi:10.1080/08989621.2014.891943
- Resnik, D.B. og Stewart, C.N., Jr. (2012). Misconduct versus honest error and scientific disagreement, *Account Res*, 19(1), s. 56-63. doi:10.1080/08989621.2012.650948
- Riis, P. (1999). Misconduct in clinical research-the Scandinavian experience and actions for prevention, *Acta Oncol*, 38(1), s. 89-92.
- Salwen, H. (2015). The Swedish Research Council's Definition of 'Scientific Misconduct': A Critique, *Sci Eng Ethics*, 21(1), s. 115-126. doi:10.1007/s11948-014-9523-2
- Sandø, T. (2014, 16. mars 2014). Plagiat-refs til UiS-forsker, *Stavanger Aftenblad*.
- Shamoo, A. og Resnik, D. (2014). *Responsible Conduct of Research* (3. utgave). New York: Oxford University Press.
- Smith, R. (2000). *What is research misconduct? The COPE Report 2000*.
- Steen, R.G., Casadevall, A. og Fang, F.C. (2013). Why has the number of scientific retractions increased? *PLoS One*, 8(7), e68397. doi:10.1371/journal.pone.0068397
- Tunstad, E. (2011). *Juks Hvordan forskere svindler - og hvorfor det ikke er så farlig*. Oslo: Humanist forlag.
- Wislar, J.S., Flanagan, A., Fontanarosa, P.B. og Deangelis, C.D. (2011). Honorary and ghost authorship in high impact biomedical journals: a cross sectional survey, *BMJ*, 343, d6128. doi:10.1136/bmj.d6128

Appendiks¹

Utvalgte enkeltsaker i Norge

For å vite hva vi skal gjøre, trenger vi mer enn kunnskap om omfanget av forskningsfusk. I tillegg trenger vi kunnskap fra enkeltsaker. Tabell 1A gir en oversikt over de mest omtalte sakene internasjonalt. Nedenfor følger derfor beskrivelser av noen enkeltsaker fra Norge, som kan være til nytte i kampen for å begrense vitenskapelig uredelighet.

Tabell 1A Noen historiske eksempler på vitenskapelig uredelighet som har vakt allmenn oppmerksomhet og interesse.

Person, institutt, hendelse	Når (periode, tidsramme, ca.)	Hva, hvorfor, hvordan?
Gregory Mendel	1865	Mendel eller gartneren hans mistenkes for å ha vært unøyaktige i registreringen av resultater (genetikk).
Sir Cyril Burt	1909–66	Psykologisk forskning: Han mente at IQ var arvelig.
The Piltdown hoax	1912	En hodeskalle ble hevdet å representere «the missing link».
Chemie Grünenthal / Distillers Company	1960-årene	Medikamentforskning, der medikamentet Thalidomid ble brukt i betydelig omfang, med alvorlige konsekvenser for fostre og barn.
William T. Summerlin	1974	Summerlin transplanterte hud fra mus med ulik farge og hevdet å kunne unngå avstøtning ved å behandle vevet, men ble avslørt da fargen kunne vaskes av med sprit.
John Darsee	1981	Legemiddelforskning på hjerteinfarkt
Werner Bezwoda	1995–2000	Han falsifisert data i brystkreftforskning (høy-dose kjemoterapi og autolog stamcelletransplantasjon).

tabell fortsetter neste side

Tabell 1A (Fortsatt)

Person, institutt, hendelse	Når (periode, tidsramme, ca.)	Hva, hvorfor, hvordan?
Hwang Woo-Suk	2004-2005	Han hevdet å ha utviklet humane embryonale stamcelle-linjer ved terapeutisk kloning, men det ble avslørt at dataene var blitt fabrikkert.
Linda Buck	2004-2007	Nobelprisvinneren (sammen med to andre) for arbeider med luktesansen fikk to artikler trukket tilbake fordi de ikke klarte å verifisere resultatet i nye forsøk.
Milena Penkowa	2001-2013	Prisbelønt dansk hjerneforsker som ble avslørt i å ha rapportert uriktige forskningsresultater. Flere artikler er tilbaketrasket. Sa opp sin stilling ved Universitetet i København.
Eric Poehlman	2005	Det ble avslørt at Poehlman hadde falsifisert og fabrikkert data på prosjekter som mottok forskningsstøtte på 2,9 millioner dollar.
Jon Sudbø	2005-2007	Fabrikking av data
Marc Hauser	2010-2012	Kjent amerikansk evolusjonsbiolog funnet skyldig i å ha manipulert resultater og fabrikkert data i en lang rekke forsøk.
Annette Schavan	1998-2013	Tysklands minister for utdanning og forskning 2005-2013. Annette Schavan ble fratatt sin doktorgradstittel fordi hun hadde skrevet av andre tekster. Hun valgte å gå av som minister.
Karl-Theodor Guttenberg	2006	Den tidligere forsvarsministeren i Tyskland måtte trekke seg da det viste seg at doktoravhandlingen var plagiat.
Eric J. Smart	2010-2013	Diabetesforskeren forfalsket og fabrikkerte data.
Lars Wik	2005	Kjent, men omstridt, hjerteforsker ved Ullevål publiserte en artikkel i Resuscitation der store deler var plagiat fra et forskningsbrev i Lancet fra 2000.

tabell fortsetter neste side

Tabell 1A (Fortsatt)

Person, institutt, hendelse	Når (periode, tidsramme, ca.)	Hva, hvorfor, hvordan?
Andrew Wakefield	1994–2010	Wakefield ble funnet skyldig i vitenskapelig uredelighet i publikasjoner om sammenhengen mellom MMR-vaksine og autisme. Han hadde heller ikke oppgitt at forskningen var støttet av et advokatfirma som planla å gå til sak mot vaksineprodusenten.
Diederik Stapel	2000–2011	Den nederlandske sosialpsykologen arbeidet ved universitetene i Tilburg, Amsterdam og Groningen og ble tatt for uredelighet. Det omfattet over 55 artikler og blant annet fabrikkering og manipulasjon av data. Han ble avskjediget fra universitetet (Tilburg), mistet titler og avtjente samfunnsstraff.
Førsteamanuensis og instituttleder ved Handelshøyskolen BI	2004–2013	I 2010 ble det varslet om mulig plagiat i en doktorgradsavhandling som ble godkjent ved Handelshøgskolen BI i 2004. Flertallet i Det forskningsetiske utvalg ved BI mente det ikke var plagiat. Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning kom frem til at det forelå vitenskapelig uredelighet (grovt uaktsomt). Kunnskapsdepartementets klageutvalg konkluderte med at førsteamanuensisens ikke hadde opptrådt vitenskapelig uredelig (ikke grovt uaktsomt).
Professor ved Universitetet i Stavanger	2012–2014	Studenter varslet om at en professor hadde brukt studenters arbeid i sine publikasjoner. Granskingsutvalget ved UiS kom i 2013 frem til at det dreide seg om vitenskapelig uredelighet. Professoren fikk irettesettelse, og flere artikler ble trukket tilbake.

Det er ingen tvil om at Sudbø-saken er den norske saken som har fått mest oppmerksomhet både i Norge og internasjonalt. Jon Sudbø var en norsk lege og tannlege som ble mistenkt for forskningsfusking julen 2005. En grundig undersøkelse avslørte at han hadde falsifisert og fabrikkert data (Granskingskommisjonen 2006). Rapporten konkluderte med at mesteparten av Sudbøs forskningsarbeid måtte underkjennes. Universitetet i Oslo frakjente ham deretter doktorgraden i desember 2006.

Statens helsetilsyn tilbakekalte autorisasjonen hans som lege og tannlege 21. november 2006. Sudbø skiftet navn og fikk begrenset autorisasjon som underordnet tannlege fra juni 2007. Han arbeider i dag med begrenset autorisasjon og driver ikke med forskning. Sudbø-saken satte i gang en gjennomgang av vitenskapsetikken ved Universitetet i Oslo og Rikshospitalet-Radiumhospitalet og en rekke andre universiteter og høyskoler. Flere institusjoner etablerte eller skjerpet sitt regelverk, og vi fikk forskningsetikkloven. Vitenskapsetikk har trolig fått mer oppmerksomhet som følge av denne saken, men vi vet lite konkret om hva dette har medført for forskeres bevissthet, holdninger og handlinger.

Sudbø-saken viste at alvorlig forskningsfusking også forekommer i Norge, og saken reiste spørsmål om ansvaret til veiledere, institusjonen og til medforfattere. Medforfatteres ansvar ble ikke drøftet av granskingskommisjonen, men i mediene. Det var (og er fortsatt) stor uenighet om hvor stort ansvar medforfattere har.

Et annet eksempel er også hentet fra medisin. I 2005 publiserte Tidsskrift for Den norske legeforening en oversiktsartikkel om diagnose, behandling og oppfølging av en aktuell sykdom (optikusnevritt). Det viste seg at store deler av artikkelen var avskrift (i oversettelse) av en artikkel i Lancet fra 2002. Da forfatterne ble gjort oppmerksom på dette, trakk de tilbake artikkelen. I tilbake-trekkingsbrevet skrev de følgende: «Vi trekker med dette tilbake oversiktsartikkelen [tittel]. Artikkelen ble utarbeidet på bakgrunn

av litteraturgjennomgang, konsensusmøte og den samlede kliniske erfaringen hos forfatterne. Forfatterne erkjenner at på grunn av manglende årvåkenhet i skriveprosessen er store deler av artikkelen oversatt fra en tidligere publisert oversiktsartikkel om samme tema» (Midgard mfl. 2005). Saken viser at selv erfarne forskere kan bomme. Det er selvsagt fristende å skrive av noen som har gjort tilsvarende arbeid tidligere. Forfatterne kan ha tenkt at de vil modifisere teksten etter hvert, men så ikke gjort det. Her vil nok mange spørre om det var så farlig. Den opprinnelige Lancet-artikkelen var jo referert i den norske artikkelen. Redaktøren for legetidsskriftet peker derimot på at meritteringssystemet undergraves dersom ikke reglene om plagiater overholdes (Haug 2005). Dessuten kan man innvende at en oversatt artikkel uansett er et dårlig utgangspunkt for en artikkel. De fleste aktuelle leserne i Norge vil trolig ha tilgang til den engelske artikkelen. Saken reiser også et evig aktuelt spørsmål innenfor vitenskapsetikken: kvaliteten på fagfellevurderingen. Avskriften ble ikke oppdaget i fagfellevurderingen, og artikkelen ble publisert.

En tredje sak gjelder plagiater i en kasuistikk (case report) i det anerkjente tidsskriftet *Resuscitation* (Wik og Kiil 2005)². Halvparten av introduksjonen, betydelige deler av midtdelen og hele konklusjonen var identisk med et forskningsbrev (research letter) tidligere publisert av Gilbert et al. i *Lancet* (2000)³. Utformingen av en tabell var også lik en tabell i nevnte forskningsbrev. I tillegg var mesteparten av diskusjonen i kasuistikken identisk med en artikkel publisert av Wik i *Resuscitation* tidligere (Wik 2000)⁴. Se også redegjørelse i Nolan (2008). Da dette ble avdekket, innrømmet forfatterne hendelsen og sendte en beklagelse til de som var blitt plagiert. I dette tilfellet fratrådte førsteforfatteren som daglig leder ved et faglig kompetansesenter. I tillegg publiserte redaktøren en kommentar om plagiatet (Nolan 2008). Også denne saken reiser spørsmålet om det er så farlig, og om ikke straffen var urimelig streng. Hovedargumentet fra forskningsetisk hold har vært at selv om den direkte skaden er liten, er potensielt tap av tillit til forskningen så alvorlig at vi som forskere må reagere kraftig.

En fjerde sak fra Stavanger kan også belyse noen viktige utfordringer. I mars 2012 fremsatte en masterstudent ved UiS anklager om at en ansatt (og veileder) hadde brukt studenters arbeid i sine publikasjoner. Ledelsen ved UiS nedsatte et granskingsutvalg (Undersøkelsesutvalget) som undersøkte fem tilfeller av potensielt plagiat. De leverte sin rapport februar 2013, og konklusjonen er interessant:

Utvalget har gjennomgått fem publikasjoner utarbeidet av innklagede, og fem studentoppgaver, samt en felles publikasjon som kan knyttes til disse. Undersøkelsesutvalget mener at tekst- og idéligheten i fire av fem tilfeller er så stor at fire publikasjoner må anses som plagiat i objektiv forstand, og dermed et alvorlig brudd med god vitenskapelig praksis i forskningsetikklovens forstand. Dermed er det første vilkåret for uredlighet i forskningsetikklovens § 5 andre ledd oppfylt. Forskningsetikklovens uredelighetsdefinisjon krever også at det alvorlige bruddet med god vitenskapelig praksis må være begått forsettlig eller ved utvist grov uaktsomhet. Spørsmålet om dette skyldkravet er innfridd i denne saken, har utvalget besvart bekreftende. Undersøkelsesutvalget har derfor kommet frem til at innklagedes plagiat er uredlighet i henhold til forskningsetikkloven (Dahl 2013).

Saken ender som personalsak, og vedkommende får en irettesettelse. Flere publikasjoner tilbakekalles. Oppfatningen blant studentene i Stavanger er at reaksjonen er altfor mild (NRK Rogaland 15. april 2014) (Sandø 2014), mens reaksjonen er langt strengere enn i den såkalte BI-saken, som er omtalt flere steder i denne boken.

I denne saken kommer altså utvalget frem til at det subjektive kriteriet (grov uaktsomhet eller forsettlig handling) er oppfylt. I BI-saken kom man til motsatt konklusjon (se denne). I BI-saken har Klageutvalget tolket at vilkåret om forsett krever det bevist at forskeren har hatt som hensikt å oppføre uredlighet (etter definisjonen),

og at handlingen må ha vært begått med viten og vilje. Det å påvise hensikt kan selvsagt være vanskelig. I en klargjøring understreker Kunnskapsdepartementet (Regjeringen 2015) at det ikke kreves *hensikt* for at vilkåret om forsett er tilfredsstilt. Her kan det altså se ut til at man i saken ved UiS har tolket loven mer i tråd med intensjonene enn i BI-saken. Hvordan dette skal forstås i fremtiden, vil revisjonen av loven gi føringer for, men begge sakene viser utfordringene med å vurdere subjektive kriterier for vitenskapelig uredelighet.

For nærmere beskrivelser av sakene nevnt i Tabell 1A, se for eksempel: Broad, W., Wade, N. og Armstrong, H. (1984). Betrayers of the truth, *American Journal of Physics* 52(4), s. 382–382; Judson, H.F. (2004). *The great betrayal. Fraud in science*. Orlando, Florida: Harcourt; Blakely, E., Poling, A. og Cross, J. (1986). Fraud, fakery, and fudging, i A. Poling og R.W. Fuqua (red.) *Research methods in applied behavior analysis*. New York: Springer; Martinson, B.C., Anderson, M.S. og De Vries, R. (2005). Scientists behaving badly, *Nature* 435(7043), s. 737–738; Resnik, D.B. (2005). *The ethics of science. An introduction*. London: Routledge.

Noter

- 1 Det ble gjort mindre endringer i appendiks i november 2022. På side 180 ble feilstavet navn rettet opp (Wik), årstall ble endret til 2000 og det ble presisert at teksten var et forskningsbrev (research letter). På side 183 er enkelte setninger revidert for å tydeliggjøre hva som var plagiert (jampfør Nolan 2008). I tillegg er referanser til omtalte artikler lagt til i notene 2–4 under.
- 2 Wik, L. og Kiil, S. (2005). Use of an automatic mechanical chest compression device (LUCAS) as a bridge to establishing cardiopulmonary bypass for a patient with hypothermic cardiac arrest. *Resuscitation*, 66, s. 391–394. <https://doi.org/10.1016/j.resuscitation.2005.03.011>
- 3 Gilbert, M., Busund, R., Skagseth, A., Nilsen, P.Å., og Solbø J.P. (2000). Resuscitation from accidental hypothermia of 13.7 °C with circulatory arrest. *Lancet*, 355, s. 375–376. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(00\)01021-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(00)01021-7)
- 4 Wik, L. (2000). Automatic and manual mechanical external chest compression devices for cardiopulmonary resuscitation. *Resuscitation*, 47, s. 7–25. [https://doi.org/10.1016/S0300-9572\(00\)00190-8](https://doi.org/10.1016/S0300-9572(00)00190-8)

KAPITTEL 7

Vitenskapelig publiseringsetikk: Å sikre kvaliteten på forskningslitteraturen

*Charlotte J. Haug, seniorforsker ved SINTEF
Teknologi og samfunn, avdeling Helse*

Abstract

Publication ethics in science: To ensure quality of research literature

Scientific advances are almost never the result of a single article or the work of an individual researcher. Scientific progress is the result of many researchers working for a long time, through trial and error, studying of research literature and discussions with colleagues. Together, researchers and journals build the scientific knowledge base, and together they build upon it. This cooperation is the strength of science, but also its vulnerability. When all build on each other's work, we are dependent on all building blocks of the edifice being solid, otherwise it could all collapse. The quality of the research literature is entirely dependent on the quality and integrity of the research and the quality and integrity of the published article, good research ethics and good publishing ethics. Publication ethics

is the set of common rules and standards editors – and eventually also publishers – have agreed to follow to ensure the quality of the scientific literature. How these rules and standards are developed, and how violations of these standards can be handled, is the topic of this article. The development of publishing ethical standards has not occurred in a vacuum. New technological possibilities and models for scientific publication has provided new opportunities and challenges. This is also discussed.

Innledning

Publiseringsetikk handler om de etiske forpliktelsene tidsskriftredaktører har for det de publiserer, men dreier seg også om de publiseringsetiske forpliktelsene til forskere som publiserer i tidsskriftene. Slike etiske forpliktelser har redaktører og forfattere alltid hatt, men de siste om lag 20 årene har tidsskriftredaktører begynt å se behovet for å samarbeide om å sette felles etiske standarder for å sikre kvaliteten på den vitenskapelige litteraturen. Hvordan disse reglene og standardene er utviklet, og hvordan brudd på disse standardene kan håndteres, er temaet for dette kapitlet. Jeg har selv deltatt aktivt i utviklingen av disse standardene og prosedyrene i årene 2002–2015, da jeg var sjefredaktør i Tidsskrift for Den norske legeforening. I de årene var jeg medlem av The International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE, Vancouver-gruppen) og av Committee of Publication Ethics (COPE). Fra 2011–2015 var jeg nestleder i COPE. Det finnes (foreløpig) svært lite publiseringsetisk forskning, og artikkelen er derfor i det vesentlige basert på mine egne erfaringer med å utvikle og systematisere dette fagområdet.

Forholdet mellom forskning og vitenskapelige tidsskrifter er tett og gjensidig. «Science does not exist until it is published», skrev Drummond Rennie i *Lancet* i 1998 (Rennie 1998). Det er riktig i den forstand at det er først når forskeren bringer sine funn ut

fra laboratoriebenken eller kontoret og deler dem med forskersamfunnet, at forskningen blir en del av den felles vitenskapelige kunnskapsbasen. Men man kan også snu på Rennies utsagn å si at vitenskapelige tidsskrifter ikke kan eksistere uten forskning.

I introduksjonen til den første utgaven av det første vitenskapelige tidsskriftet i vår del av verden, *Philosophical Transactions of the Royal Society*, publisert i London i 1665, uttrykker Henry Oldenburg sammenhengen mellom vitenskap og tidsskrifter på en måte som er like gyldig i dag:

There is nothing more necessary for promoting the improvement of science than the communication to those who apply their studies so that things are discovered or put into practice by others. It is proper to employ this Journal to gratify those whose engagement in such studies entitles them to the knowledge of science (Oldenburg 1665).

Det spesielle med forskning og vitenskapelig publisering er at hver enkelt forsker og hver enkelt artikkel er avhengig av andre forskere og andre artikler.

Vitenskapelige fremskritt er så godt som aldri resultatet av en enkelt artikkel eller arbeidet til en enkelt forsker. Vitenskapelige fremskritt kommer som et resultat av mange forskeres arbeid gjennom lang tid, gjennom prøving og feiling, studier av forskningslitteraturen og diskusjoner med kolleger. Sammen bygger forskere og tidsskrifter den vitenskapelige kunnskapsbasen, og sammen bygger de videre på den.

Dette samarbeidet er vitenskapens styrke, men også dens sårbarhet. Når alle bygger videre på hverandres arbeid, blir vi også helt avhengige av at alle byggeklossene i byggverket er solide, ellers kan det hele ramle sammen. Kvaliteten på forskningslitteraturen er helt avhengig av kvaliteten og integriteten på selve forskningen og på kvaliteten og integriteten på den publiserte artikkelen, altså både av god forskningsetikk og god publiseringsetikk.

Historikk

Det er først de siste tiårene at tidsskriftredaktører har sett behovet for å organisere seg og samarbeide om å sette felles standarder. Dette samarbeidet vokste frem av flere grunner, men den viktigste var at troen på forskning og antall forskningsartikler nærmest eksploderte etter annen verdenskrig. Det gjorde også anvendelsen av forskningen. Det var positivt selvfølgelig, men la også et ekstra press på redaktørene. Det var ikke lenger bare akademisk diskurs i spaltene. Det de skrev om, fikk praktisk betydning. Da måtte redaktørene føle seg trygge på at det de publiserte, faktisk var riktig. Og ettersom all forskning bygger på annen forskning, var tidsskriftredaktørene gjensidig avhengige av at alle fulgte de samme standardene.

Council Science Editors (CSE)¹ er den eldste organisasjonen. Den startet i 1957 som Conference for Biology Editors (CBE), opprinnelig organisert av American Institute of Biological Sciences og finansiert av National Science Foundation i USA. Den var primært en organisasjon for redaktører av biologiske tidsskrifter, men utvidet etter hvert medlemskapet til ulike disipliner. I år 2000 skiftet den navn til Council of Science Editors og er nå en selvstendig medlemsorganisasjon.

The International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE, Vancouver-gruppen) ble stiftet i 1978 av en liten gruppe redaktører av generelle medisinske tidsskrifter (Huth og Case 2004). Den opprinnelige hensikten var å formulere felles kriterier for formatering av manuskripter slik at forfattere skulle slippe å skrive manuskriptet helt om når det ble refusert i et tidsskrift og skulle sendes videre til et annet. Dette var lenge før PC-enes tid og lenge før elektroniske referansehåndteringsverktøy var tilgjengelige, så det å måtte levere manuskriptet med en annen linjeavstand eller måtte sette opp referansene på en

1 www.councilscienceeditors.org.

annen måte var en svær jobb. ICMJE utarbeidet det de kalte «uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals» (URMs), ofte kalt «Vancouver-reglene». Disse har blitt revidert en rekke ganger og har siden 1980-årene mer og mer handlet om etiske standarder for forfattere og redaktører, slik som interessekonflikter, forfatterskapskriterier, dobbeltpublisering, plagiat, prospektiv registrering av kliniske studier, krav til å publisere kritikk og korrigeringer og så videre. Fra 2013 er det offisielle navnet på Vancouver-reglene «Recommendations for the conduct, reporting, editing, and publication of scholarly work in medical journals (ICMJE 2015).

Det var kanskje tilfeldig at ICMJE, Vancouver-gruppen, ble dannet akkurat da den ble dannet, men at den utviklet seg i retning av å konsentrere seg mer om publiseringsetiske spørsmål, var ikke tilfeldig. En grunn var at det var redaktører av medisinske tidsskrifter som dannet gruppen. Medisinsk forskning og utviklingen av nye, effektive legemidler og behandlingsmetoder hadde eksplodert i 60- og 70-årene. Det var naturligvis positivt. Men det var andre ting som også eksploderte: kostnadene, inntektsmulighetene og de potensielle konfliktene. Det var – og er – ikke bare forfatternes interessekonflikter som kan skape problemer. Også redaktørenes og fagvurderernes interessekonflikter kan påvirke forskningslitteraturen, og det har derfor vært viktig å oppfordre til åpenhet om alle forhold som potensielt kunne svekke troverdigheten til det som ble publisert.

Det første møtet i det som senere ble Committee on Publication Ethics (COPE)², var et helt uformelt møte med noen få engasjerte redaktører i april 1997. Mike Farthing tok initiativet. Han hadde kommet over fire tilfeller av uredelighet i sitt aller første år som redaktør i tidsskriftet *Gut* og lurte på om dette var uvanlig. På det første møtet ble det klart at den lille gruppen hadde sett hele spekteret av forsknings- og publiseringsfusker fra ren svindel til

2 History of COPE. <http://publicationethics.org/about/history>.

forfatterskapstvister, og at det var verdifullt å få andre redaktørers råd og utveksle synspunkter på hvordan man skulle håndtere disse sakene. «COPE er et eksperiment», skrev Mike Farthing i sin første årlige rapport i mai 1998, og Richard Smith (den gang sjefredaktør av BMJ) la til: «COPE vil kanskje ikke være nødvendig på lang sikt, og vi vil være fornøyd hvis organisasjonen blir gjort overflødig fordi det internasjonale forskningssamfunnet finner en adekvat respons på uredelighet innen forskning.» Dessverre gikk ikke Farthings og Smiths spådommer i oppfyllelse.

I 1999 utkom COPEs første retningslinjer for god publiseringspraksis, og i 2004 ble den første «Code of conduct for editors» lansert. Retningslinjene fastsatte minimumsstandarder som redaktører bør bestrebe seg på å følge, og alle COPE-medlemmer var forventet å rette seg etter dem. I 2004 hadde COPE nesten 350 medlemmer. I 2006 begynte COPE å publisere flytskjemaer for å veilede redaktører gjennom håndteringen av enklere tilfeller av mistanke om uredelighet. Flytskjemaene er oversatt til mange språk og er en av de mest brukte ressursene COPE har produsert. Organisasjonen har også laget en rekke spesifikke retningslinjer og e-læringsmoduler innen publiseringsetikk³.

COPE var en viktig partner da den første World Conference on Research Integrity (WCRI) ble avholdt i Lisboa i september 2007, sammen med European Science Foundation, det amerikanske Office of Research Integrity og den portugisiske regjeringen. Ved den andre WCRI i Singapore i 2010 var COPE involvert både i planleggingen av møtet og i utviklingen av «The Singapore Statement», de etiske prinsippene for forskere, forfattere, forskningsinstitusjoner og redaktører man ble enige om på dette møtet. Daværende nestleder i COPE, Sabine Kleinert, har siden vært sentral i organiseringen av den tredje og fjerde WCRI i henholdsvis Montreal og Rio de Janeiro,

3 <http://publicationethics.org/resources>.

mens COPE som organisasjon har fortsatt som samarbeidspartner. Årsaken til dette tette samarbeidet er naturligvis at forsknings- og publiseringsetikken er tett sammenvevd.

Hensikten med COPE var å skape en arena der redaktører uformelt kunne diskutere og få hjelp til å håndtere problemer de støtte på med forfattere, fagvurderere eller utgivere. De siste 15 årene har COPE utviklet seg fra å være en uformell diskusjonsklubb for noen ganske få redaktører til å bli en mer formalisert organisasjon som favner bredere både faglig og geografisk. I dag er mer enn 10 000 tidsskrifter og tidsskriftredaktører medlemmer av COPE fra alle verdensdelene og de aller fleste fagområder. Men fortsatt er COPEs hovedanliggende å hjelpe og veilede redaktører i konkrete saker. Medlemmer kan sende inn saker og få dem vurdert og diskutert enten i åpne nettmøter eller av COPE Council, som er COPEs styrende organ.

Alle de tre organisasjonene har vært avgjørende for å utvikle og implementere de publiseringsetiske standardene som gjelder i dag. De overlapper hverandre i noen grad, men først og fremst utfyller de hverandre. ICMJE lager regler og gir anbefalinger, men behandler ikke enkeltsaker. CSE setter standarder og gir kurs og veiledning også for andre enn sjefredaktørene og utgiverne, for eksempel redaksjonssjefer, webredaktører og manusredaktører. COPE behandler konkrete saker og utvikler verktøy og standarder for hvordan slike saker skal håndteres. Jeg har som nevnt vært medlem av både ICMJE og COPE fra 2002–2015 og var nestleder av COPE fra 2011–2015.

Hvordan håndtere mistanke om uredelighet i publikasjoner?

Noen skiller mellom alvorlige og mindre alvorlige brudd på god vitenskapelig publiseringsspraksis. Plagiering, fabrikkering og falsifikasjon av data hører da til første gruppe, mens dobbeltpublisering,

feilaktig angivelse av forfatterskap, manglende angivelse av interessekonflikter, selektiv rapportering av data (for å nevne noe) anses som mindre alvorlig.

Det er klart at plagiering, fabrikkering og falsifikasjon av data er en større «forbrytelse» enn å dobbeltpublisere eller rapportere (litt) selektivt. Problemet er at man ved å kalle noe «mindre alvorlig» kan risikere å sende et signal om at det heller ikke er så viktig å slå ned på det, noe som er svært uheldig. Årsaken er at den akkumulerte effekten av alle disse «mindre alvorlige» uredelighetene etter alt å dømme er mye mer skadelig for kvaliteten og integriteten av den samlede forskningslitteraturen enn den såkalt alvorlige uredeligheten (Zigmond og Fischer 2002).

Det aller viktigste for å komme uredelighet til livs er å bringe sakene frem i lyset og forfølge mistanke om uredelighet. Det høres enkelt ut, men er komplisert i praksis. For den enkelte redaktøren kommer det ikke noe positivt ut av å forfølge uredelighet, tvert om er det både arbeidskrevende og ubehagelig. Når uredelighet avdekkes, kan det få store konsekvenser. Karrierer og omdømme – endog liv – kan ødelegges. Og det ligger i sakens natur at det ikke vil bli publisert noen artikkel, eventuelt at en allerede publisert artikkel må trekkes tilbake. Så for den enkelte tidsskriftredaktør er det klart mest hensiktsmessig å bare avvise eller refusere artikler der han eller hun mistenker at ikke alt er som det skal. Imidlertid kan det resultere i at den samme artikkelen blir publisert i et annet tidsskrift, kanskje et med færre redaktørressurser til rådighet til å avdekke uredelighet, og artikkelen vil da likevel inngå i den felles vitenskapelige kunnskapsbasen – og korrumpere den. Den kanskje aller viktigste publiseringsetiske forpliktelsen redaktører av vitenskapelige tidsskrifter har, er derfor at de må forfølge mistanken hvis den oppstår.

COPEs «Code of conduct and best practice guidelines for journal editors» slår fast at redaktører har en forpliktelse til å handle

hvis de mistenker uredelighet, og at denne plikten gjelder både publiserte og upubliserte artikler. Det er ikke akseptabelt å bare refusere en artikkel man mistenker at det er problemer med⁴.

Hvordan man i praksis følger opp slik mistanke, kan man få veiledning i fra COPE. Alle redaktører og utgivere som er medlemmer av COPE, kan henvende seg med sine konkrete problemstillinger og be om råd. COPE har også utarbeidet praktiske retningslinjer på en rekke områder⁵. Den kanskje aller mest nyttige ressursen COPE har produsert, er en serie flytdiagrammer som er laget for å hjelpe redaktører til å følge retningslinjene og COPEs «Code of conduct» når de står overfor ulike problemstillinger. Det er foreløpig utarbeidet 16 forskjellige flytdiagrammer, og noen eller alle er oversatt til kroatisk, japansk, koreansk, tyrkisk, arabisk, portugisisk, italiensk, spansk, fransk, kinesisk og persisk.

Den virkelige verden

Men en ting er å sette standarder og lage regler og retningslinjer, noe helt annet er å bruke disse i en kompleks virkelighet som sjelden passer helt inn hverken i regler, retningslinjer eller COPEs flytdiagrammer. Enkeltsakene som diskuteres i COPE, viser dette på en illustrerende måte. Når enkeltsaker drøftes i COPE, fattes det ikke beslutninger. Ofte er det uenighet blant redaktørene rundt bordet (enten man er samlet fysisk eller virtuelt). Et viktig poeng for COPE fra starten av i 1997 har vært å gi råd og å veilede, men overlate beslutningene til den enkelte redaktør og utgiver. Enkeltsakene som kommer opp, blir brukt for å gi råd til den enkelte redaktør, men brukes også videre i seminarer og når COPE

4 Se COPEs retningslinjer for redaktører her: <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

5 Se flere retningslinjer fra COPE her: <http://publicationethics.org/resources/guidelines>.

arrangerer workshops verden over. Å kjenne til hvilke regler og standarder som gjelder, er viktig, men å være bevisst på og jevnlig øve seg på hvordan disse utfordringene skal håndteres, er kanskje vel så viktig.

For å gi et inntrykk av hva det dreier seg om, gjengir jeg her en sak i sin helhet. Jeg velger å gjengi både spørsmålsstillingene og svarene fra COPE i den form de fremstår på COPEs nettsider, for å gi et inntrykk av sakens kompleksitet og hvordan saker behandles⁶.

Institution alleges that paper includes fabricated data

In 2014 we received a communication from the Research Integrity Officer of an academic institution informing us that a paper, published in our journal in 2013, included falsified or fabricated data. We were informed that, following an investigation, they had determined that scientific misconduct had occurred.

Within a few days we received a communication from one of the authors of the paper (who is no longer at the institution) reiterating this assertion and providing some further explanation; that a former student had fabricated data and that it affected the paper (but providing no specifics).

Over the next week or so, other journals by the same publisher received similar notifications from the same author. Initially, we were presented with no information regarding who the perpetrator was or the specifics of the affected data. We were therefore unable to determine how severely affected the validity of the overall paper was and whether a retraction or correction was necessary.

6 <http://publicationethics.org/case/institution-alleges-paper-includes-fabricated-data>.

Our initial response was to request further information from the institution and the author. Initially, we were informed by both parties that, as a result of Federal privacy laws, they were unable to divulge any details pertaining to the investigation, aside from what they had already told us. In the meantime, we decided to publish an expressions of concern on all four papers affected by our publisher with identical notices detailing what we knew for certain and stating that we would seek further details from the institution.

Sometime later we heard back from the institution providing further specific information (ie, outlining the fabricated data) for three of the four papers. Of these three papers, two are now in the process of being retracted, while an academic editor has been consulted to advise on whether the third should be retracted or corrected, based on the additional scientific information now available.

However, in regard to the fourth paper, published in our journal, we were told by the institution that no further information was available. The author who contacted us has not provided any specific information either. Therefore, we find ourselves unsure of how to proceed next, as we still do not know to what extent the conclusions in the paper are valid.

Question(s) for the COPE Forum:

- Should we proceed with a retraction but simply state that we cannot provide further information (something we feel is unsatisfactory for our authors)?
- Should we instead leave the expression of concern online but update it to say that we will not be able to provide any further information?
- Does the Forum have any other suggestions?

Advice:

The Forum asked the editor if the paper had been handled through the Office of Research Integrity (ORI) in the USA, as they post their findings on cases on their website. However, the laws related to the ORI are very strict and do not allow sharing of information, even with institutions, and so the only way of finding out any information is to look at what has been published in the federal registry. The editor told the Forum that there was no information on the ORI website.

One view was that, given the history of all of these papers, and the concerns about the data on this particular paper, the editor should err on the side of caution and retract the paper.

However, a more cautious approach was also suggested. COPE would advise that a retraction statement should be as informative as possible; a journal needs to give its readers a reason for the retraction. Hence, in the absence of further information, the editor may consider not retracting at the moment, but instead updating the Expression of Concern. The editor may want to explain that other papers have been retracted as a result of the same investigation but no further information is available on the current paper.

Another suggestion was to go back to the institution and insist that they provide further information on the validity of the data.

Det denne saken dreier seg om, er at et tidsskrift blir varslet om at en artikkel de har publisert, inneholder fabrikkerte eller falske data. Først får de varsling fra en forskningsinstitusjon, og deretter fra en medforfatter. Etter hvert kommer det frem at det er mistanke om fabrikkerte data i ytterligere tre artikler med samme førsteforfatter. Hvis dette er riktig, er det alvorlig, og artiklene må trekkes tilbake, men hvor sikker bør redaktøren være før hun går til et slikt

skritt? Hva skal veie tyngst: hensynet til forfatteren eller hensynet til leserne og andre forskere som eventuelt baserer seg på resultatene av artikkelen? Hva innebærer det å feilaktig anklage noen for uredelighet?

I første omgang har redaktøren altfor lite informasjon og ber varslerne dokumentere. Det gjør de, men bare for tre av de fire artiklene. De blir trukket tilbake, men hva skal redaktøren gjøre med den fjerde artikkelen? Det er dette spørsmålet COPE blir bedt om å ta stilling til.

I COPE var det delte meninger. Noen mener at det var overveiende sannsynlig at noe ikke stemte i den fjerde artikkelen også, og at det derfor var tryggest å trekke også den tilbake. Andre manet til forsiktighet og foreslo at redaktøren heller skrev en «expression of concern». Uansett var det enighet om at det er viktig at leserne blir orientert så godt det lar seg gjøre om hva redaktøren finner problematisk med artikkelen. Kanskje går det også an å insistere på at forskningsinstitusjonen gir mer detaljert informasjon om hva de baserer sine mistanker på? Men hvis de ikke vil eller kan gjøre det, er redaktøren fortsatt ansvarlig overfor sine lesere.

Denne saken illustrerer det som er det vanlige snarere enn unntaket i saker som bringes inn for COPE: Det er sjelden helt entydig hva som har skjedd, og hva som bør gjøres, men det er viktig å lære seg (som redaktør og utgiver) hvordan saker kan analyseres og nøstes opp, og hvor fallgruvene ligger (f.eks. riskoen ved å feilaktig anklage noen for uredelighet), uten å miste av syne det som er redaktørens viktigste forpliktelse: hensynet til at forskningslitteraturen forblir korrekt.

Alle saker COPE har diskutert siden starten i 1997, er lagt (anonymisert) inn i en søkbar database⁷. Databasen inneholder nå mer enn 500 saker med tilhørende råd gitt av COPE. For nyere saker inneholder databasen også informasjon om hvordan sakene har

7 Se databasen her: <http://publicationethics.org/cases>.

vært fulgt opp, og hva utfallet har blitt. Denne databasen er åpen for alle og gir god innsikt i hva som er og har vært publiserings-etiske problemstillinger de siste 15–20 årene.

Nye muligheter, nye utfordringer

Internett har radikalt endret måten informasjon kan formidles på og diskuteres. Og siden vitenskapelig publisering nettopp dreier seg om å få nye funn ut til forskere og lesere for diskusjon, har internett endret vitenskapelig publisering betydelig, stort sett til det bedre – og det vil fortsette å gjøre det.

Nå begynner vi for alvor å se konturene av hvordan internett vil medføre dyptgripende endringer for vitenskapelig publisering, skrev jeg i en lederartikkel i Tidsskrift for Den norske legeforening i januar 2015 (Haug 2015^a). Vi har fått helt nye muligheter for fag- og forskningsformidling. Vi kan ikke forestille oss et liv uten onlinedatabaser, klikkbare lenker, tilgang til det aller meste direkte fra egen PC og mulighet til å diskutere og samarbeide med kolleger i inn- og utland nærmest døgnet rundt. Produksjonen av fagtidsskrifter er forenklet: Kommunikasjonen med forfattere og fagvurderere er blitt raskere og billigere. For de mange tidsskriftene som kun publiseres online, har distribusjonskostnadene (papir og porto) nærmest falt bort.

Det har også åpnet for helt nye publiserings- og finansieringsmodeller for tidsskriftene. Innen «open access»- og «open science»-bevegelsene tar man ikke bare i bruk ny teknologi, man tenker helt annerledes om hvem som eier og har ansvaret for å kvalitetssikre den publiserte kunnskapen. Hvorfor skal fagvurderinger og redaksjonelle vurderinger gjøres i det skjulte? Hvorfor skal tidsskriftene eie det de publiserer? Hvorfor skal ikke tekster og forskningsdata som er offentliggjort, fritt kunne brukes av andre? Og hvorfor skal man betale for å lese forskningsresultater? Er det ikke like naturlig at forskerne selv dekker publiseringskostnadene?

Det at det er blitt så enkelt og billig å publisere, har selvfølgelig også hatt noen uforutsette konsekvenser. Det har vært en eksplosiv økning i antall tidsskrifter – og i publisert forskning (Bohannon 2013, Haug 2013). Konkurransen om å publisere i de beste tidsskriftene er tøffere enn noen gang. Den har skapt et marked for tjenester som bistår forskerne med å bli akseptert i disse tidsskriftene. I det siste er det etablert en ny type publiseringstjenester som tilbyr alt fra helt legitim språkhjelp til fabrikkering av artikler – med garanti for publisering! Hvor du får publisere, avhenger av hva du er villig til å betale (Seife 2014). Det er så profesjonelt gjort at det nesten ikke er mulig å tenke seg at de tradisjonelle tidsskriftene kan holde tritt med utpekulertheten gjennom kontrollrutiner og kvalitetssikring. Det aller siste er at det også er mulig å forfalske fagfellelvurderinger og fagvurderere (Haug 2015^b).

To accept, reject, correct, retract – and to protect

Litt spissformulert sa man tidligere at en tidsskriftredaktør bare hadde ansvar for fire oppgaver: Å akseptere, refusere, korrigere og trekke tilbake artikler. Det var måten disse oppgavene ble utført på – med hvilken kvalitet, hvor konsistent og hvor etisk forsvarlig – som avgjorde tidsskriftets renomme over tid.

I en tid der antallet forskere og antall publikasjoner øker dramatisk, der kunnskapsutvekslingen er global, og der forskningen og publiseringen foregår i nye publiseringsmodeller, i langt flere land og kulturer enn tidligere, er vi mer enn noen gang avhengige av felles standarder for hva som er gode og etterrettelige standarder for publisering.

Å følge normene for god publiseringsetikk er derfor det femte ansvarsområdet for redaktører og utgivere av vitenskapelige publikasjoner. Hensikten er å beskytte den samlede forskningslitteraturen – den viktigste forpliktelsen av alle.

Referanser

- Bohannon, J. (2013). Who's Afraid of Peer Review? *Science*, 342(6154), s. 60-65. doi:10.1126/science.342.6154.60
- Haug, C. (2013). The downside of open-access publishing, *N Engl J Med*, 368(9), s. 791-793. doi:10.1056/NEJMp1214750
- Haug, C. (2015^a). Between the paper mills and the World Wide Web, *Tidsskr Nor Lægeforen*, 135(1), s. 7-8. doi:10.4045/tidsskr.15.0015
- Haug, C.J. (2015^b). Peer-Review Fraud - Hacking the Scientific Publication Process, *N Engl J Med*. doi:10.1056/NEJMp1512330
- Huth, E. og Case, K. (2004). The URM: Twenty-five years old, *Science Editor*, 27(1), s. 17-21.
- Oldenburg, H. (1665). *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 1, s. 1 - 20.
- Rennie, D. (1998). The present state of medical journals, *The Lancet*, 352, s. 18-22. doi:10.1016/S0140-6736(98)90295-1
- Seife, C. (2014). For Sale: "Your Name Here" in a Prestigious Science Journal, *Scientific American* 17. desember 2014. <https://www.scientificamerican.com/article/for-sale-your-name-here-in-a-prestigious-science-journal/>.
- Zigmond, M.J., og Fischer, B.A. (2002). Beyond fabrication and plagiarism: the little murders of everyday science. Commentary on "Six Domains of Research Ethics", *Sci Eng Ethics*, 8(2), s. 229-234.

Bidragstere

Vidar Enebakk (vidar.enebakk@etikkom.no) har hovedfag i idéhistorie og doktorgrad i vitenskapsteori og vitenskapsstudier fra Senter for teknologi, innovasjon og kultur (TIK) og har tidligere arbeidet som forsker ved Forum for universitetshistorie (FFU) ved Universitetet i Oslo. Enebakk er sekretariatsleder i den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH).

Charlotte J. Haug (charlottejohanne@gmail.com) er dr. med fra Universitet i Oslo og har en mastergrad i helsetjenesteforskning fra Stanford University. Hun er seniorforsker ved SINTEF Teknologi og samfunn, avdeling Helse, og internasjonal korrespondent for New England Journal of Medicine. Hun var sjefredaktør for Tidsskrift for den norske legeforening og medlem av International Committee of Medical Journal editors (ICMJE) fra 2002 til 2015. Hun var styremedlem i Committee on Publication Ethics (COPE) fra 2005 til 2015, og nestleder i COPE fra 2011 til 2015.

Bjørn Hofmann (bjorn.hofmann@medisin.uio.no) er professor i medisinsk filosofi og etikk ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet i Gjøvik og ved Universitetet i Oslo (UiO). Han forsker og underviser innenfor medisinsk filosofi, etikk, vitenskapsteori og teknologiteori. Hofmann har sammen med Søren Holm ved Universitetet i Manchester og UiO gjennomført en rekke studier av

doktorgradskandidaters kunnskaper, handlinger og holdninger til vitenskapelig uredelighet.

Jacob C. Hølen (jacob.holen@etikkom.no) har studert psykologi og sosiologi og har doktorgrad i medisin (2008) fra Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Han er sekretariatsleder for Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag (NEM) og førsteamanuensis II ved Institutt for samfunnsmedisin, NTNU.

Harald Irgens-Jensen (hlirgens@jus.uio.no) er førsteamanuensis ved Institutt for Privatrett, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. Han tok sin doktorgrad i 2008 på avhandlingen *Bedriftens hemmelighet – og rettighet?* som omhandler vernet for bedriftshemmeligheter og know-how i norsk rett. Irgens-Jensen har også mange års erfaring som advokat. Han har særlig arbeidet med markedsrett, kontraktsrett, patentrett og opphavsrett, herunder universitets- og høyskoleansattes rettigheter. Han har holdt flere foredrag om forholdet mellom opphavsretten og forskningsetiske normer.

Ragnvald Kalleberg var professor emeritus i sosiologi ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo. Sentrale områder i hans arbeid har vært vitenskapshistorie, vitenskapsteori, kritisk teori og forskningsetikk. Han var leder av Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) i to perioder (2000-2002 og 2003-2005) og nestleder i Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i norsk forskning 2011-2015. Ragnvald Kalleberg døde i november 2016, noen få uker før denne antologien ble ferdigstilt.

Anne-Hilde Nagel (anne-hilde.nagel@uib.no) er professor emerita i historie ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR), Universitetet i Bergen (UiB). Hun er dr. philos.

(UiB 1987). Nagels forskningsfelt er politisk-administrativ historie i tidlig nytid, rettighetsutvikling, velferdshistorie og temaer omkring 1814. Hun har vært medlem av Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsfag, humaniora, teologi og juss (NESH) i perioden 2003-2009 (leder fra 2006) og av Forskningsetisk utvalg ved Institutt for AHKR i perioden 2008-2013 (leder fra 2011). Nagel er medforfatter i rapporten *God skikk. Om bruk av litteratur og kilder i allmenne historiske framstillinger* (Alnæssaken) 2006/2013 og innstillingen *Etikk i utdanningen* fra Universitetet i Bergen (2007).

Rune Nydal (rune.nydal@ntnu.no) er førsteamanuensis ved Program for anvendt etikk, Institutt for filosofi og religionsvitenskap ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Han er medlem av den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT). Nydal underviser i forskningsetikk og teknologietikk, og konsentrerer for tiden sin forskningsinteresse mot livsvitenskapenes forskningsinfrastrukturer. Sammen med Berge Solberg redigerte han *boken Juks, uredelighet og god forskning* (2006) og tidsskriftet *Etikk i praksis* fram til 2013.

Ole-Andreas Rognstad (o.a.rognstad@jus.uio.no) er professor ved Institutt for privatrett ved Universitetet i Oslo (UiO). Han er dr. juris (1999) med avhandlingen *Spredning av verkseksemplar* og har utgitt en rekke bøker og artikler innen fagområdene immaterialrett og EØS-rett. Rognstad er fagansvarlig for opphavsrett og ledet i 2006 utvalget som gransket normene for god skikk i allmenne historiske framstillinger. Han har også deltatt i ad hoc-utvalg under Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Granskingsutvalget), og er medlem av UiOs forskningsetiske utvalg.

Berge Solberg (berge.solberg@ntnu.no) er professor i medisinsk etikk ved Institutt for samfunnsmedisin, Norges teknisk-naturvitenskapelige

universitet (NTNU). Han er ansvarlig for undervisningen i medisinsk etikk ved medisinstudiet på NTNU, og leder også undervisningen i forskningsetikk og vitenskapsteori på PhD-utdanningen ved fakultetet. Solberg er nestleder for den Nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag (NEM), sekretær for den kliniske etikkomitéen ved St. Olavs hospital og medlem av Helsedirektoratets rådgivende gruppe på bioteknologi og etikk ("Bioreferansegruppa"). Sammen med Rune Nydal redigerte han boken *Juks, uredelighet og god forskning* (2006) og tidsskriftet *Etikk i praksis* fram til 2013.

Torkild Vinther (torkild.vinther@etikkom.no) er cand. scient. adm., har jobbet med forskningspolitikk i over 25 år og har vært sekretariatsleder for Granskingsutvalget (Nasjonalt utvalg for granskning av redelighet i forskning) siden opprettelsen i 2007. Han har blant annet skrevet artikler om plagiering og annen form for vitenskapelig uredelighet. Vinther har vært aktiv i internasjonalt samarbeid om fremme av god vitenskapelig praksis og håndtering av vitenskapelig uredelighet, og er nestleder av The European Network of Research Integrity Offices (ENRIO).

